Lt - h 16
929 - 45

ČEDOMIL JAKŠA

O KNJIŽEVNOSTI

14237
Lt-cr/
cv 34
929/45
HBZ

IZABRANA DJELA ČEDOMILA JAKŠE

KNJIGA 2. UREDIO M. UJEVIĆ KNJIGA 2.

IZDANJE HRVATSKOG IZDAVALAČKOG BIBLIOGRAFSKOG ZAVODA

ČEDOMIL JAKŠA

O KNJIŽEVNOSTI

ZAGREB 1944

TISKARA „GAJ“ (LJ. FILIPANČIĆ) ZAGREB, MARTIĆEVA 2

NAŠE KNJIŽEVNE NEVOLJE I KRITIKA

Tko god pomnjivo prati razvoj naše knjige, opazit će glavnije naše mane i nedostatke. Kritičara mi imamo tek malo, bar onih, koji bi prosuđivali savjestno i umno našu beletristiku, da o drugim granama i ne govorimo. Naša tako zvana kritika po književnim i političkim listovima posve je površna i pristrana, tako da naš najbolji pripovjedač Đalski ne bi bio ni poznat kao takav, da ga nije prijatelj dr. Šrepel javnosti predstavio. Malo se knjiga kod nas razproda, a knjige, koje se više prodaju, to su najslabiji proizvod naše i strane književnosti. Pripovjedači i pjesnici, koji bi nam mogli biti na diku, nažalost su u posve malom broju, a na našu još veću sramotu do neba se hvale i uzvisuju oni, kojima su djela sasvim problematične vriednosti. To su glavnije mane naše knjige, pa hoće im se i lieka. Što je gnjilo, nek odpadne, a što je zdravo, nek ostane. Takvo što, ne ću reći da nema razmjerno i kod drugih naroda, ali ima i ljudi, koji rade, da toga ne bude, a kod nas nema ni tih. Tako na primjer i u Italiji piše se i izdaje svega i svašta, ali su se ipak našla dvojica, koji su ustali bičem kritike proti tomu, naime Peri i Traversi. Pripoviedao mi je ovaj zadnji, da ih je mnogo na njega napalo radi toga, što nemilostivo šiba, ali njegov glas ipak nije ostao glasom vapijućega u pustinji. Takvo što nakanio sam i ja početi kod nas, ali prije nego stanem pretresati u posebnim razpra-

vama po redu naše bolje i lošije pisce, mislim, da je nuždno nešto reći i o kritici, ne bih li tim ponukao i koga drugog na taj neharni, ali sveti posao. Kako se kritika u ovo zadnje doba krasno razvila, poznato je svakomu, koji zna za Sainte-Beuva i za Taina. Prije se sudilo djelo ne pazeći na onoga, koji ga je napisao, po nekim sveobćim pravilima; pazeći da ne uvrstiš »les grammairiens« u »les rhétoriciens« i obratno. Sainte-Beuve je, kako nam Zola veli, između prvih, koji je shvatio, da je potrebito iztumačiti djelo po piscu ili, da bolje rečem, kroz pisca. On bi ga postavio u njegovu sredinu, proučio mu obitelj, život, ukuse, jednom riečju, smatrao je i samu jednu stranu knjige plodom svakakvih činbenika, koje je trebalo poznavati, ako si htio izreći pravedan i podpun sud. Za njim je došao Taine i digao kritiku do znanosti. On kao što i Sainte-Beuve proučava pisca, da shvati djelo, proučava poviest i narod, da shvati pisca. I tako se došlo bar do toga, da se, kako zaključuje Zola, ne će više odieliti pisac od njegova djela, no radije proučavat će se pisac, da se laglje shvati djelo. Takvim sustavom, meni se čini, da se može doći do toga, da se po knjizi upozna pisac, njegovo doba i njegov narod, kao što je u naše doba dokazao i učinio De Vogüé, koji nam je u djelima ruskih prvaka odkrio same pisce, njihovu dobu i život njihova naroda. Naša radoznalost, veli on s punim pravom, hvata se čovjeka, kroz čovjeka, ona odkriva i tajnu plemena. Pisac, voljen od svojih sunarodnjaka, postaje kao kakav čuvar, komu je cio narod začas povjerio svoju dušu. Što hoće ta duša u ovaj čas? Koja je historička uloga toga čuvara? U kojoj je mjeri on pripravio dalje

preobrazbe? — To je sve De Vogüé pokušao i do sjajnih uspjeha došao. To, što ovdje ukratko nacrtah, nalazim obširno u Brandesu. A nek ne žale čitaoci, što ću ulomak iz njegove učene razprave navesti. Novija kritika, veli on, nastoji samo o tom, da protumači, objasni neku tvorevinu umjetnosti, određujući elemente, od kojih se sastoji. Osnivačem novije psihološke kritike je Sainte-Beuve. On je vazda kušao da od proizvoda stvaranja dopre do njegova izvora, te je kod toga uviek znao odkriti čovjeka, koji se krio u svom djelu. On je objasnio istinu, da se ne može ništa pojmiti ni u umjetničkom proizvodu, ni u književnom spomeniku prošlosti, ako se ne potrudimo, da prije toga razjasnimo duševnu situaciju, koja je porodila pojedini umjetnički proizvod ili književni spomenik, a da dobijemo jasan pojam o samoj ličnosti, koja je to proizvela. Ponajprije on je udario kritici čvršći temelj na poviesti i prirodnim znanostima, a zatim je iz kritike sve više odstranjivao idealizaciju i nikad se nije zanio za obćenito primljeno mnienje, skopčano s kakvim bilo uglednim imenom; napokon je posve promienio značaj one kritike, koja je razglabala, razčinjala tvorevinu u dielove, pače je označio zadaćom kritike, da obuhvati i okupi cjelinu (dakako u granicama prikladnim prirodi predmeta). Njegova kritika pruža nam cieli organizam jednog djela, prikazuje nam njegove unutarnje česti, i to u njihovu podpunom djelovanju. Mi vidimo krv, život, koji ga pokreće, slušamo šum, što ga proizvodi, i u isto doba upoznajemo se s njegovom tvorbom. U naše doba romanopisac i kritičar, nastavlja Brandes, polaze s istog stajališta, od umne okoline stanovite epohe. I samo u takvim prilikama javljaju se one ljudske prilike, koje

prikazuje književnost. Romanopisac želi ocrtati, objasniti značaj ljudskog djelovanja, a kritičar značaj pisanog proizvoda. Djelovanje čovjeka i književni proizvod ukazuju se na taj način posljedicama, koje čovjek i pisac, potaknut ozbiljnošću ili tobožnjom nuždom, proizvode u trenutak susreta.

A sad, pustivši na stranu Brandesa, mislim, da će mi svatko priznati, da ni psihološka ni historička kritika ne mogu osamljene biti dobre. Što je psihološka kritika? Jest proučavanje pisca, odlučena od njegova djela, koga samo proučavaš u njegovim krepostima, manama, svojstvima i činima njegova života. Tako ćeš moći s manjom ili većom točnošću ocrtati pisca, ali ne njegovo djelo. Nije dovoljna ni historička kritika, koja odjeljuje od pisca njegov viek i njegov predmet, i proučava sadržaj osamljen sam po sebi, naime da li ima moralne važnosti, i po načelima koje škole i kojim ciljem je izveden. To su sve zgodna iztraživanja, ali iz njih ne proiztječe sud o umjetničkom djelu. Psihološka kritika može nam razumačiti, proučivši svojstva pisca, zašto je predmet pod jednim ili drugim vidom smatran i proučen, ali ne može prosuditi, je li ili nije dobar taj način. A i historička kritika može svestrano pretresati sadržaj, ali ne će ući u trag tajni njegove preobrazbe pod moćnim dahom pisca. Svakako je najvažnije poznati misli i filozofiju pisca. Tim će se mnogo nejasnih stvari protumačiti, i ne ćemo siliti kritikom pisca, da prigrli drugi pravac, protivan njegovoj ćudi, ili da se bavi drugim predmetom također njegovoj naravi protivnim, jer umjestno opaža Taine: »Si vous croyez que dans la nature humaine la pièce essentielle est la raison, vous prendrez pour héros la

raison et vous peindrez la générosité et la vertu. Si vos yeux s'appliquent à la machine extérieure et ne s'attachent qu'au corps, vous choisirez le corps pour idéal, et vous peindrez des chairs voluptueuses et des muscles vigoureux. Si vous voyez dans la sensibilité la partie importante de l'homme, vous ne verrez de beauté que dans les émotions vives, et vous peindrez les accès de larmes et les sentiments délicats. Votre opinion sur la beauté, votre idée de l'homme réel formera votre idée de l'homme idéal, votre philosophie dirigera votre art«. Zaludu, knjiga, koju čovjek napiše, uzko je s njim u vezi. Sva svojstva čovjeka doprinose nešto pri sastavljanju njegova djela. Njegov karakter, njegov odgoj, njegov život, njegova prošlost i njegova sadašnjost, njegove strasti, kreposti i mane, sve česti njegove duše ostavljaju trag njihova djelovanja u onom, što misli i u onom, što piše. Pisac mora imati neku svoju filozofiju, jer bez nje je umjetnik samo »un amuseur«. I zato je opravdano, što se iziskuje, da kritičar upozna pišćev talenat. A što je talenat? Čujte Taina: Il y a en chacun de nous une certaine habitude, qui le mène, le forçant de regarder d'abord là, puis ici, longtemps ou peu de temps, lentement ou vite, suggerant ici les images, là-bas la philosophie, plus loin la raillerie, tellement qu'il y tombe toujours quelque ouvrage qu' il fasse infalliblement, parce que cette necessité est devenue sa nature, sa volonté et son goût. Les artistes appellent cela un talent«. Prema tomu i Taine svodi svoj sustav na ovo: »Considérer les oeuvres humaines et en particulier les oeuvres d'art comme des faits et des produits dont il faut marquer les caractères et chercher les causes, rien de plus«. Žalim,

što ne mogu nadugo razlagati Tainov sustav, ali čitaoci će to naći u njegovu djelu »Philosophie de l'art«.

Dobro je ocrtao današnju kritiku Carducci, koga navodim u izvorniku, da se bolje može razumjeti, što je i po sebi nekako težko, a što bi bilo još teže u prievodu: »La critica letteraria... ai nostri giorni non può nè deve consistere in altro che nell'applicare a un fatto nuovo e ad una serie di fatti, apparentemente nuovi, l'osservazione storica ed estetica, individuale ad ogni modo e relativa, ma che pure acquista valore da chi la faccia, e dal fondamento che ella abbia in una lunga e razionale esperienza di esami e raffronti fra più fatti consimili e diversi, in tempi, in luoghi, in condizioni consimili e diverse«. A koja je i kakva je prava kritika, to je već Bonghi u svojim »Horae Subsecivae« krasno razvio. Pisac, koji piše kakvo djelo, ima pred sobom neki predmet, a kritičar ima pred sobom osobu, koja nam je taj predmet predstavila. Zato kritičar treba da zna prodrieti u dušu pisca i preoblikovati u sebi proces piščevih koncepcija i piščeva fantastičnog stvaranja; treba da je izvrstan poznavalac psihologije, na temelju koje je ovaj proces postao i razvio se; treba da pozna točno i svestrano promjene i faze, kroz koje je prošao tiekom vremena čovječji duh, i da pozna uzto poviest različnih oblika, kojima se pjesničko nadahnuće zaodievalo. Ali sve to znanje treba da u kritičarevoj glavi bude slobodno, neodvisno, a ne zavisno od kakvih filozofijskih sistema ili sličnih formula. Zato dakle treba da kritika, koja hoće da urodi plodom, ne bude podložna kao rob filozofijskim načelima kakve nove ili stare škole. Zato na primjer kritičar, koji se drži Schopenhauerovih nauka, ne će moći svakoga pravedno i koristno prosuditi.

Kritika dakle mora biti historična i teoretična u isto doba, jer nije moguće, da postigne svoj cilj, ako ne poznaje sav razvitak tiekom vjekova one grane umjetnosti, kojoj pripada djelo, koje prosuđuje, i ako ne poznaje taj razvitak u njegovim odnosima s družtvenim prilikama, kojima je taj razvitak odgovarao. Nije moguće također, da dođe do svog cilja, ako s druge strane sabira i ne određuje po različnim historičkim razdobljima zakone, kojima mora odgovarati umjetničko djelo, kako razmjerno prema nekom stupnju družtvenog života, tako i absolutno, ako ne će da propadne djelo, čim se promieni takav stupanj i takvo stanje družtvenog života, što vlada kroz jedno razdoblje. I zato tako zvana impresionalna kritika ne vriedi ni boba, jer se svodi na to: ovo mi se mili, a to mi je mrzko.

Kritičari, istina je, nisu dobrim okom gledani, i to s dva razloga. Najprije stoga, što vam je kritika kao kabao ledene vode na vruću glavu, pošto kritičar izlije na glavu pjesnikovu, još vruću od njezina rada i stvaranja, mrzlu vodu prošle i sadašnje umjetnosti, kojoj on prispodablja i kojom mjeri njegovo djelo, a onda i stoga, što kadkad mora izpraviti nešto, što je našao, da je u piscu krivo, a to boli, kao kad se na čovječjem tielu kakvo udo reže. Ali su ipak kritika i umjetnost sestre, a kad obje vrše točno svoju, mogu se i podpazuhice vodati.

Veliku odgovornost pred narodom ima kritičar, i zato bi morao svoje zvanje savjestno vršiti. Jer mnogo se štete nanosi hvaleći do neba one, koji toga ne zaslužuju. Tada se ti poletarci, ti slabići uzohole ili bar, ako su neizkusni, a većinom i jesu, ne znaju sami sebe prosuditi ili ne smiju;

oni tada izgube s vida svako stalno pravilo, po kojem bi mogli razpoznati istinu od laži, dobro od zla, i postanu još gori pisci, pošto se priljube k svojim manama i pače smatraju te mane vrlinama videći, da im tako kade. Tako neki, koji bi mogli napredovati, zamamljeni tim pohvalama i zadovoljni slavospjevom nekih kritičara, zabasaju stranputice. O tom nam pruža najbolji dokaz E. Kumičić, pisac, koji ima dobrih svojstava, koga pak prijatelji na njegovu štetu preveć pohvališe, a protivnici na njegovu korist preveć pokudiše bez dokaza, i koji je sad postao nekim obligatnim piscem za neukusnu svjetinu, koja hoće, da joj svaki čas pruža lukavi nakladnik koje njegovo djelo, a pisac se jadno gubi i troši svoje sile, da toj nezasitnoj zvieri začepi usta, a ima samo tu radost, da ga pri svakom koraku prema jami književne propasti sve to više svjetina aklamira, pljeska mu, baš kao nekad iztrošeni Rimljani umirućemu boriocu. Ali o Kumičiću govorit ću u posebnoj razpravi, a sada, vrativši se na kritiku, opazit ću, da je takva kritika uz ostalo kriva, da se bolji pisci povlače s književnog polja, kao Ahil, koji vidjevši, da nisu častili, kao što je zasluživao, njegovo junačtvo, nije ga htio više ni pokazati.

Kritika, prava kritika, u modernoj književnosti je stvar najpotrebitija, — dobro veli Bonghi u svojim »Lettere Critiche«. Ona je kao veza između pisca i čitaoca. Oživljuje i osvježuje piščev um, a kada se taj povede za kojekakvim nezrelim novotarijama, svraća svoju pažnju na ono, što je većini koristno; nagrađuje ga, proslavivši mu učas ime, i kad ima da stvori u družtvu koju promjenu ukusa i mnienja, ona ga pri tom pomaže. Ne ću time reći, da kritika može nadomjestiti genij kod pisca,

ako ga nema, ili da može služiti družtvu namjesto pisaca, ako njih nema, — ali služi i jednomu i drugomu, jer uzgaja i širi s jedne strane književni ukus, a s druge čuvstvo realnosti. Držeći se čvrsto uz stare predaje narodnog ukusa, kroti žeđu za novotarijama, ne priečeći uzto, pače primajući i braneći stvaranja novih proizvoda. I točno poznavajući staro razabire, što je tek prividno ili zbilja novo u nekom djelu, i da li ta novost proiztječe naravno iz ćudi narodne književnosti, ili se od nje odtuđuje. Ali je to najglavnije, uzgajajući književni ukus, ona pomaže narod u tom, da postane sve to obćenitije kadar shvatiti i naslađivati se u svojoj književnosti svih različnih vremena. Jer neodgojenom ukusu može se militi samo ono, što odgovara njegovoj aktualnoj naviki, i što se više od te koje djelo odalečuje, to ga više taj neotesani ukus od sebe odbacuje. Da ga učiniš sklonijim i razboritijim, treba da ga učiš shvatiti, kojim je načinom postala ta njegova aktualna navika, kako se njom zaodjeo i kako ju sa sebe može svući. Kritika je u tom kao i glasbeni koncerti; gdje ih je manje, tu se narod naslađuje samo u onim autorima, što ih čuje; gdje ih je više i raznovrstnijih, narod nije takav ekskluzivist, njegov se glasbeni ukus rafinira i on odobrava ne samo toga i toga, već sve, što je liepo. Zato valja da kritičara svatko uzmogne shvatiti, a on mora da bude svestrano izučen, da svakoga i svašta upravo shvati. I tako će kritičar, odkrivši mane pisca, uputiti ga na proučavanje pisaca, koji su njegovu talentu najprikladniji i naći će mu podporu u čitaocima, koji, rekli drugi, što hoće, stalno je, slave onoga, koga im ti rečeš, da slave. I to je shvatio dobro Caro, kad piše: »... la critique, si elle ne fait les

succès de la première heure, les consacre ou les détruit en les jugeant... Elle est l'opinion refléchie, l'impression du second moment, celle, qui d'ordinaire, reste et a le dernier mot dans les questions d'art et de goût«. — I Sainte-Beuve je opažao kod Francuza tu manu, da se ne će naslađivati čitanjem kakva djela, već da hoće naći nekoga, koji bi ih na to prisilio, da hoće znati, moraju li ili ne čitati to djelo.

A sada prelazeći na praktičnija pitanja, kritika se ne mora klanjati idolima; ona mora proučiti pojedinog pisca, pa makar i osuditi, ako nije čemu, i bilo bi zlo, kad bi s takvim piscem učinila, što i Sterne, koji nije ubio muhu, jer je sviet dosta velik, pa može i ona na njemu živjeti. Kritik nek ima pred očima zlatno Bonghievo načelo: »Ja ne nalazim niti uviđam druge nagrade pri pisanju, nego da koristim govoreći istinu, a kad ne možeš ili ne znaš prebroditi zapreke, što ih pri tom nalaziš, bolje da šutiš, ili da tražiš drugi predmet, pri kom ne ćeš morati lagati i pretvarati se«. Neka se kritičar ne prestraši, ako ima potući onoga, koji uživa lažan i nezaslužan glas, jer nije istina, da tim, što se knjiga hvali od većine, da je i dobra. To je i Goethe govorio o dramama Kotzebuevim, tvrdeći, da nešto vriede, kad ih je za toliko doba narod rado imao i čitao. One su sad ipak propale! A pisci nek ne misle, da kritičar ima kakvu nasladu u tom, što im ruši ugled. To su već i drugi iztaknuli, preporučujući uzto kritičarima, da ne budu kao onaj Piron, koji, poklonivši se duboko Voltairu, reče, da je to njegov običaj, već da radije doviknu tim lažnim idolima, kao državnik De Vargas Nizozemskoj državi: Non curamus privilegios vestros. Pri tom će kritičar i gorkih progutati, ali poznata

je ona: »A chaque opposition on ne regarde pas si elle est juste; mais à tort ou à droit, comment on s'en desfera; au lieu d'y tendre les bras, nous y tendons les griffes«. Ako je u javnom životu zlo uglaviti se komu i hvaliti ga bez zasluga, to je zločin u književnosti, i takve bi kritičare Talijani krstili soffietti, a Francuzi réclames, i nek ne radi zato, što ta osoba uživa kod puka dobar glas. Livije je već rekao: »Nil tam inaestimabile quam animi multitudinis«, a i Cicero veli: »Ego hoc judico non esse non turpe quum aliquid a multitudine laudetur«. Kritičar pak nek promozga, kako se tko domogao slavnog imena! Bilo i mrzko jurare in verba magistri, ipak je svakomu trudno uvjeriti se sam po sebi o vriednosti svake stvari i nemoguće mu je savjestno proučiti svaku stvar, da ju uzmogne hvaliti ili pokuditi; zato se često hvata suda, koji čuje od drugoga. Do kritičara je, da točno proučivši djelo, izreče dobar sud, i da taj sud bude i prihvaćen.

A sada da zaključim. Mi potrebujemo kritike, jer je nemamo. Ona mora biti blaga ili oštra prema djelima. Vidiš li, da ima u slabom djelu klica dobrih sposobnosti, ti je odgoji, i dat će ploda, nema li je, ti ju uništi; pisac će se okaniti uzaludnog posla, narod ne će pokvariti ukus, čitat će boljih knjiga i kupovat će ih, ne će trošiti u neslane knjige novac, žaleći kasnije, da ga je potrošio. Nikad ne propusti da ne iztakneš i zlo, koje si opazio u piscu, jer drugčije, ako ga ne zna sam uvidjeti i izpraviti, upast će opet u nj i uzalud se onda nadati napredku. Kritika će pomoći razvoju naše knjige, jer, očistivši ju od gnjileža, postat će zdravija, a od zdravijeg organizma očekiva se nešto više, nego od bolestnog i trulog. Pomoći će razvoju pisca; pomoći će i drugim piscima, koji će

znati, čega se imadu čuvati, a za čim povoditi. Odgojit će bolji ukus u čitaocima, i ne će im se dogoditi kao nekoč meni za mlađih dana, da smatrah Turgenjeva patuljkom prema Kumičiću, komu pak uostalom moram zahvaliti, da sam počeo bolje cieniti Turgenjeva. A pri koncu budimo uvjereni, da je bolje ne pisati kritike, negoli pisati površno, jer tim varamo pisca, varamo narod i varamo sami sebe, a sve to na korist nijednoga. Kritika ne tvrdi samo, ona dokazuje. Reći naprosto: to je liepo, tu ima fine psihologije, krasnih situacija, liepa jezika, preporučamo knjigu našeg vrlog suradnika, nadamo se, da će knjiga, koju resi ime poznatog našeg književnika X ili Y, naći čitalaca, to je svejedno kao reći: radite, što hoćete, jer vidite i sami, da ili ne znam, što govorim, ili govorim ludo.

(Iskra 1891, str. 21—24)

NEŠTO O SEOSKOJ NOVELI

Novija književnost kod svih naroda svratila je dobrim dielom svoju pozornost na život masa, na ljude, što po selima živu, na sviet, za koji nekadašnji velikaši nisu marili.

Razlozi tome prevratu jesu mnogi i različiti prema prilikama života, obstanka i razvitka različnih naroda. Svakako najvišu zaslugu u tom ima francuzki prevrat, zbog ideja, što se iz njega razviše. Ali osim toga zajedničkog izvora treba se obazreti i na druge činbenike. Promotrimo li rusku knjigu, vidimo u samom ustrojstvu Rusije izvor toga književnog prevrata i prema promjenama ruskog državnog i narodnog života mienjao se i pravac seoske novele. U krasnoj poviesti novije ruske književnosti, što je nedavno izdao Skabičevski, nalazimo liepo predočen taj razvitak. Turgenjev i drugi njegovi suvremenici i nisu nikad imali na umu opisati seoski život; zato kod njih gotovo nikad ne vidiš, ili bar riedko, tip ruskog seljaka sa sveobćim njegovim mislima i nazorima o svietu i o životu.

Oni su se uistinu svi borili i vojevali za plemenitu svrhu, za slobodu mužika, ali nisu dalje išli; zato i u njihovim djelima naiđeš samo na opise nevolja, što ih seljak trpi, bilo pod dobrim, bilo pod zlim vlastelinom, ili se upoznaješ s kojim dobrim simpatičnim seljakom, a odmah uviđaš, da pisac tim hoće da te uvjeri, da ti jadni seljaci nisu životinje, već da misle i ćute kao i inteli-

gencija, pače i plemenitije. To je neka idealizacija puka; pisci su imali svoju svrhu, koju su i postigli, i prema toj svrsi su radili, pa je i ludo iziskivati i tražiti u njihovim novelama seoski život, pače ni sam značaj seljaka.

To optimističko idealno nazrievanje i shvaćanje seoskog života izazvalo je skrajnje pesimističko opisivanje, i nadođe Nikola Vasiljević Uspenski, koji je upoznao i u ruskom seljaku strašna bedaka. Danilevski je skloniji mužiku, i njegova su djela s etnografskog gledišta zanimljiva, ali on se naskoro izključivo bio dao na historički roman. Jakuškin je najbolje poznavao i najviše ljubio narod, ali su mu djela slabe estetske i umjetničke vriednosti. Kasnije su ruski pisci sve više stali izučavati narodni život. Prestalo je sentimentalno idealiziranje puka i satiričko izsmjehivanje njegovih mana; stali su proučavati političke, ekonomske i družtvene odnošaje naroda s njegovim zlotvorima, što su ga gnječili, kao trgovci, lihvari, uobće odnošaj naroda s izvanjskim svietom. Takvi su pisci: Rješetkin, Levitov i Naumov.

Za njima su se pojavili u zadnjem deceniju drugi, koji su se zanimali unutarnjim ustrojstvom seoskog življenja, idealima seljaka i svim onim osebujnostima, kojima se razlikuje seljak od građanina, a ti su G. Iv. Uspenski i Nikola Zlatovratski. Ti su ljudi dobro poznavali seoski život, neki su ga pače i provodili.

U drugim europskim zemljama sprva se motrio seoski život s romantičnog, idiličnog gledišta, i to samo u kakvom slučaju, uzimljući na primjer u pretres neki događaj, u kom bi bile upletene po dvie po tri osobe, osamljene, odieljene od cjelokupnog svog pomjestnog života, kao da nema svieta oko njih. Tako su radili Sand

i Eliot, drugi pak se bavili narodom s političkih razloga, preveć pristrano i subjektivno, prema svojim vlastitim političkim nazorima, optimističkim i pesimističkim opisivanjem, kako to rade donekle Auerbach i Zola. U Francuzkoj malo je novela iz seoskog života, i to ako ih tko piše, piše možda stoga, što je svietu dodijalo vječno opisivanje bučnog gradskog života i salonskog konvencionalizma.

I kao što se gospodi hoće ljeti ići na ladanje, tako se i čitaocima htjelo kadkad, poslije čitanja velegradskih spletkarija, naužiti se djevičanske prirode, ali izkvareni gradski ukus, koji i na selu traži čim zasititi svoje požude, zahtievao je opisivanje seoskih gnusoba, da se naslađuje pri tom kao iztrošeni rimski patricij u cirku ili u kupelji. Treba primietiti i to, da su ruski pisci već zahvatili maha, a neki (to su neki književnici jasno izpovjedili), nazrievajući u njima neki čudni sviet i život, mislili, da je baš u tom njihova moć; neki karakteri iz ruskih romana njima su nepojmljivi, a vide, da ih čitaoci ljube; oni su ih slabo shvatili i stali tesati neke slične karaktere, koji upadaju u karikaturu, jer se nalaze u nekom drugom svietu, u drugoj umjetnoj, a ne naravnoj okolini.

Francuz mora priznati, da Lukerija i drugi seljaci iz »Lovčevih zapisaka«, ili uzor poštenjaci iz Tolstojevih djela, pa i iz samog »Rata i mira«, nisu biljke, što se daju na njihovu zemlju presaditi. Talijani se poveli za Francuzima, te su i Verga, Ciampoli, Capuana, izticali neke čudne tipove, samo s drugog gledišta: Turgenjev i Tolstoj su iznieli nekoliko krasnih dobrih ljudi; ovi su pak dali nekoliko strašnih bedaka ili odvratnih zločinaca. Nije im ni zamjeriti. Čovjeku, koji se daje proučavati

nepoznati razred ljudi, udaraju u oči oni, što se najviše između sviju ističu. Kao što u skupu ljudi udara u oči, tko je najviši ili, ako su svi jednako obučeni, jedan, koji slučajno nosi različito odielo od ostalih, tako su i njima udarili u oči neki čudaci.

Zlo je samo u tom, što su drugi pisci mislili, da je to baš pravi tip seljaka i da su svi tomu jednaki, i tada je nastalo množtvo razvratnih zvjerskih tipova, sličnih onima, što ih opisuje D'Annunzio. Jadni Cariano, biedna Periotto, da li su oni ikad mislili, da će se njihovi anđeoski seljaci pretvoriti u takve vragove! Ali uza sve to Talijani možda imadu najbolju seosku novelu. Auerbach opisuje neke preveć inteligentne, premda samonikle i neodgojene ljude. Sjećam se u nekom njegovu djelu, da je neka djevojka tako razumna, kao da je sve škole prošla, pa uzto, kako ona zna, što priroda govori, i ptice i stabla i more, sve to ona razumije, kad govori. Valja priznati, da Auerbach nije baš preveć realist; ima u njega dobra doza romanticizma, i to baš stare Arkadije, koja te sjeća na »Amori di Dafnis e Cloe«. O Brest Harteu ne ću govoriti, jer on se ograničio na sviet, koji u Kaliforniji živi. Sacher Masoch je od ostalih najviše na glasu; neki ga i broje uz Auerbacha među najbolje pripovjedače seoskog života.

Auerbach je počeo raditi, kad je još romanticizam životario, a imali su uviek utjecaja na nj Richter, Hoffmann, Chamisso. Preveć filozofiraju njegovi junaci. On je bio vatreni pristaša Spinoze, i tu Spinozinu nauku on propovieda svuda u svojim djelima. Njegovi su junaci prividno realni, osobito što se tiče njihova vanjskog izgleda, ali kad se dadu na filozofiju, tada su smiešni,

kao župnik Ivo, kad s prostim kravarom razpravlja o filozofijskim teorijama Spinoze. Ipak njegove Dorfgeschichten imadu neku vriednost, o kojoj ovdje nije zgodno ni govoriti. Sacher Masoch se poveo donekle za Auerbachom, ali i kod njega je preveć iztaknut njegov politički cilj. On se usred Njemačke bori za neodvisnost Slavena.

Kako zgodno opaža neki kritičar, njegove su novele pune svakakvih različnih mužkih tipova. Naći ćete tu i Poljaka plemića, razsipnika i skeptika i hrabroga, srdačnog hajduka, glavom punom predrazsuda, ženske pak je sve na dva tipa razredio, i to su seljakinja, bogata, nezadovoljna, ohola, i gospođa, strastvena, dosadna, sa smotkom u ustima. Sve te žene pak imaju u svojim žilama neku prevratnu krv. Naći ćete u njega neke čudne žene, kao Teodoziju, što ljubi do ludila lupeža Kirila, ali ipak, jer je siromah, ne će da se s njim vjenča, već ide od muža do muža; Evu Kvirinovu, koja se iznevjeri svome ljubljeniku, da se uda za barona, pa kad ju ovaj ne će, u svojoj pojati zapali sebe i njega.

Naći ćete strastvenu Adonu, što zja uz oganj, kad ju njezin miljenik napastuje, pa kad ovaj ode, ona za njim po ledu i sniegu noću pobjegne iz kuće, da mu se poda.

Talijani su pogodili u tom, što su se pri pisanju seoskih novela ostavili filozofijskih i političkih prekoncepata, i dali se na skrajnji objektivizam. Verga je počeo romanom »I Malavoglia« opisivati život sicilijanskih ribara, kasnije gotovo izključivo piše pomanje novele, izuzmeš li roman »Mastro Gesnaldo«. On je u prijateljskom krugu i rekao, da je zgodnija mala novela, jer da se ta čita. On veli: čovjek ima posala; iza tih čita, ako što kratko nađe,

ako je što dugo, ne da mu se ni započeti, jer je prisiljen rad posla prekinuti čitanje. Tim on kaže, da ne gubi ništa pisac, jer da se može ciklus novela napisati, koje sve skupa predstavljaju neki roman, u kom je ovo ili ono drugo selo protagonistom, a u svakoj crtici je nešto iz života tog sela, i to nešto karakteristično, tako da skupivši sve te novele, imaš, i ne opažajući toga, pred očima život seoski u svojoj cjelokupnosti predstavljen kao u romanu. Zamjera se Vergi njegov objektivizam, ali i to ima svoju dobru stranu. Težko je čovjeku, koji nije prost seljak i nije uviek sa seljacima živio, znati proces misli, kako se reda i razvija u njihovoj glavi. Tko bi htio raditi u romanu iz seoskog života onako, kao što Bourget u svojim romanima, mogao bi postati smiešnim. Jer pisac uči i uviek je u doticaju s učenim ljudima, pa može upoznati, kako tko misli i kako najmanja stvar, rieč, ili najmanji događaj, može djelovati na čuvstvo ili misao učenog čovjeka, ali to je sve drugčije kod težaka. Težak se na primjer na neke uvredljive rieči ne će ni obazreti, a na gdjekoje, što diraju na primjer njegovo poštenje, uhvatit će te za grlo.

Zato vidimo, da su svi, koji su sprvice stali seoski život proučavati, pisali svoje novele kao kakav protokol. To Skabičevski ističe, da je bilo u Rusiji, to vidimo i u Italiji.

Obazremo li se na našu knjigu, nalazimo dosta djela iz seoskog života. Istru je donekle opisao Kumičić, život u Dalmaciji predstavljaju nam Ljubiša, Vodopić i Šimić, Hrvatsku i Slavoniju proučavaju Kozarac, Tordinac, Devčić, Kokotović i Đalski. Mi ćemo o našoj seoskoj noveli samo letimice reći nešto. Najprije nam je opaziti, da naša

kritika, kad tko tiska djelo iz seoskog života, ne pita i ne traži, da li je tu baš opisan pravi seoski život, već jedino, je li jedan ili drugi karakter dosljedan do konca i u svim svojim činima. To ne valja, jer može biti i opisan majstorski karakter, a ipak ne pripadati među seljake; tako možemo imati opis čovjeka lihvara, koji ipak nije tip pravog seoskog lihvara.

Počnimo s Ljubišom. On je pišući svoje pripoviedke htio »da sačuva nekoliko znamenitijih događaja svoje otačbine i da opiše način življenja, mišljenja, razgovora, napokon vrline i poroke svojih zemljaka, pak sve to da preda potomstvu onako, kako ih je čuo i upamtio od starijih ljudi, jer je vidio, da se svaki dan te stvari preobražuju i ginu, što je sve napredniji doticaj i poplavica tuđinstva«. — Po tom se vidi, da je Ljubiša htio proniknuti u pravi tip našega seljaka, u ono nešto osobito njegovo u ćudi, osjećajima i mislima, što ga karakterizira. To se razabire i iz njegovih pripoviesti.

On je baš birao predmet svojih priča u događajima stare dobe, da to bolje iztakne karakteristiku seljaka, jer tad je bilo manje tuđeg utjecaja. — To je svakako svrha plemenita, ali ima i svoju slabu stranu, jer se pisac, koji tim naumom piše, radije zadržava kod opisivanja kojekakvih drevnih običaja, koji, kako mogu s jedne strane odati ćud toga pojedinog naroda, tako isto mogu i prevariti pisca, pošto mogu biti običaji tuđi tomu narodu, a uvedeni i poprimljeni od drugih naroda zbog doticaja s njima. Te kao što su se u naše doba uveli neki moderni običaji, tako nitko ne jamči, da je u staro doba moglo biti jednako.

Svakako vidimo iz najnovijih rezultata folklorističkih studija, da su mnogi običaji i predaje običnita svojina ciele neke pasmine, a ne, kako se mislilo, samo jednog ili drugog naroda.

Imamo na primjer pjesmu o gradnji Skadra, koja je svojim sadržajem poznata i udomljena kod mnogih naroda čak i romanske pasmine.

Ljubiša je baš previše dao važnosti obstanku nekih običaja kod našega naroda i opisivanjem tih običaja prenatrpao svoja djela. To je dobra i koristna stvar za folkloriste, ali umjetnik ne smije biti samo folklorist. Ipak mu je pošlo za rukom bolje možda neg drugima proniknuti u dušu našeg seljaka. Neke svojine seljaka iznio je vrlo vješto na svietlo.

U razgovorima, što se nalaze u njegovim pripoviedkama, nalaziš često prirođenu lukavost seljaka, kako se bori mudrom lukavošću Mletčanina. Uzto ističe liepo bedastu, ali ujedno i jogunastu podčinjenost seljaka svakomu, koji mu se zna nametnuti nadmudrivši ga, kao Šćepan mali. Naći ćeš uzto opisane sve ove običaje: gatanje u oči Varivadne, godovno ime, prositbu, gatanje u pleće peciva, šišanje djeteta, pokop, osvetu, seoski sud, vjeru u vukodlake. Mnogo toga je vrlo zanimljivo. Ljubiša pak kao umjetnik donekle se poveo za Talijanima, pa te na više mjesta opisima sjeća na Manzonija, ali se s druge držao pučkog pripoviedanja. Tako na primjer u svojoj »Skočidjevojka«, kad uvodi u priču Medina i Bubića, on će ti baš kao i prosti seljak stati pričati o postanku tih obitelji, pa cielu poviest obiteljsku sve do onih potomaka, o kojima govori u pripoviedci. Vrlo je karakterističan monolog Lukin, kad je mislio, kako će izdati

tuđincu svoga patriarha. U tom monologu čitaš u duši toga Luke, kao da ti je na dlanu, vidiš umah prirođeno mu poštenje, čežnju za novcem i strah.

Evo toga krasnog monologa, koji se ne stidi ni onih Shakespearovih:

»Učaše me djed, da su Mletčići lukaviji negoli Turci, a on je hodio i polazio Mletke i Carigrad i spuštavao se na njihovo uže. Šta im hoće srbski patriarh? Da nama dobra učine?! Tako njima Bog! No opet kad dobro promislim, može biti, da ga ne će udaviti, pak će mu svakako bolje biti nego kod pobratima Gruja... Pet stotina dukata! Da ih čovjek izredi, prekrili bi guvno. Kupio bih mazgu, ogradio mučni mlin na Mrtvici pod gornjim vodopadom, podigao kuću, proširio pojatu... pak bi i jedno srebrno kandilo priložio svetome Nikoli, da me ne pokara.

Valja dati Gruju polovinu. Rekoh mnogo, polovinu! Pokušat ću trećinom i niže, pak mogu više kad drago. Grujo je lakom istina, no gostoprimstvo, vjera... pa kakav gost, kakvo lice! Hoće nas popljuvati narod. U nas zna svatko jedno drugome, što ima, pa kad stanem graditi mline i kule, reći će s razlogom: eto blago pećsko i mletačko, skupo li prodade onoga starca! Para ne muči nego buči, tko će blago kriti? Prođi se, đavole, od mene, vječna ti muka! Liepo li mogah bez ove glavobolje! Navući ću kletvu na dom, razgubat ću narod, otrovati muku, zakameniti sjeme u odivi. No, rieč iz usta, a kam iz ruku! To sam mogao prije proesapiti, a sad drž, što si uhvatio, ženji, što si posijao«. Koliko li strasti, osjećaja, misli, jedna drugoj protivnih u ovom čovjeku! A ipak tko bi vjernije i s manje rieči opisao čovjeka u tom stanju. Dosta je ovaj monolog, da upoznaš tog čovjeka, ali sasvim

tako, da više nema što u njegovoj glavi ili srdcu, što tebi ne bi bilo poznato.

Malo bi se koji pisac svjetskog glasa mogao sličnom stranicom u svojim djelima pohvaliti. Ova je stranica pravi umotvor. Grjehota, što je ovakovih malo, a Ljubiša, koji se ovdje pokazuje umjetnikom prve vrsti, malokad se više znao takvim pokazati.

On ima nekih prekoncepata; on naime iz nekih čina izvodi obće pravilo, što kvari psihologiju njegovih junaka, jer se on uviek drži one: »Prostota i siromaštvo mogu nas natjerati na kakvo zlo, no opet urođena ćud junačkog poštenja ne da ga izpuniti«. Grjehota, što je bio takav optimist.

Žaliti je ipak, što nije dovršio naumljeni roman, u kom nam htijaše prikazati kulturno stanje u staro doba srbskoga naroda i njegove odnošaje prema Mletcima, Austriji, Turskoj i Ruskoj, opisujući patnje i njegovo stradanje.

Ljubiša je samo pričao, što bi mogao čovjek vidjeti, ali nije proučavao, koji je izvor svemu tomu. Ali i on je htio samo zabavljati čitaoca kao i naš Vodopić.

O Vodopiću govorio sam u »Iskri« u posebnom članku. Vodopić je samo nešto opazio u seoskom životu ili radije, nešto mu se u tom životu silno svidjelo, i on se, idealizirajući te kreposti našeg seljaka, zanio u idilički san, koji ipak i može obstojati i obstoji na javi, ali nije tu cieli život. Vodopiću nedostaje shvatljivi duh; trebalo je da zahvati seoski život u njegovoj cjelini, a ne koji odlomak samo. Šimić opaža tu prazninu kod naših pisaca, ali njegove dosadašnje radnje izdavaju samo čovjeka, koji je tek stao da izvija neke uspomene iz seoskog života, koji

se sjeća nekih tipova baš čudnih, pa ih riše, da ih ne zaboravi, koji se spominje nekih razgovora na prelu ili uz vatru, pa ih piše, kao da i sam traži, što je u njima osobito, karakteristično. Naliči na čovjeka, koji skuplja komade raztrganog pisma, ne bi li ga opet u cjelini sastavio. Tako i on svojim crticama radi, ali kao što ti komadići po sebi ne valjaju, niti iz njih možeš znati, što je u pismu bilo, ako nisu svi uređeni, tako i te crtice čitaocu malo hasne, ali piscu koriste, jer jedna dozivlje mu drugu sliku, kao što bi se iz dva tri komadića papira sjetio, što je moralo biti napisano na onom komadićku, koga još nemaš. Kad Šimić izradi kakvo sintetično djelo, vidjet ćemo, što će biti. Dosad o njemu ne možeš ništa reći.

Kumičić je nažalost pazio samo na političke borbe u Istri i na neke mane brodovlastnika i kapetana, i to neke mane upijene po tuđim zemljama. Uzto je htio samo suprotstaviti nježnost i čistoću seljaka odvratnostima građana. On je samo opisao idiličku stranu naših pomorskih sela. U obiteljski život, u borbu za obstanak, nije zalazio.

Našlo se književnika, koji iznizaše nekoliko slika iz slavonskog života. Odlikuju se Kozarac, Tordinac i sada Lovretić. Tordinac je, vidi se, pisao istim naumom, kojim je i skupljao narodne pjesme. On je htio naučiti jezik i pisati liepo. U tom je i uspio. No on je ljubio preveć svoj narod, a da bi na svietlo iznosio njegove mane. On je pače to Kozarcu i zamjerao.

Tordinac je pisao sa svrhom, da učenom svietu pokaže ljepotu našeg jezika, a seljaku da poda zdravog štiva. Zato ne može čovjek ni suditi po obćim kritičnim pravilima njegova djela. — Kozarac je odabrao sebi svetu

misiju. On traži mane u životu slavonskog seljaka, htio bi ih liečiti, ali on se pred tim manama zgraža. On nije još upoznao, odkle te mane izviru, a lieka im ne zna: njega plaši grozna nemoralnost, koju u narodu vidi, pa ne zna, je li to uvedeno od tuđinaca, je li plod siromaštva, bogatstva, ljenčarenja ili baš nešto, čemu je zametak baš u naravi i ćudi različnih osoba. Ni mi toga ne znamo, jer te pojedine fakte, što ih on opisuje, on osamljuje tako, da ne pazi na drugi sviet, koji gleda te čine kao što i mi, koji ih gledamo u čitanju. On je sam svjedok i cenzor tih događaja; ne vidimo, koji dojam čine na ostali narod, pa ne možemo ni mi znati, kako su postali, jer ne znamo, odobrava li to puk, osuđuje li, smije li se tomu, ili se pred tim zgraža. A to je tako važno! Tako zvani ciocciari okolice rimske na primjer, kad koja cura ode iz sela, pa se povrati napol namiguša iz grada, vele jednostavno: došla je iz Francuzke (jer oni tako zovu cieli sviet izvan svoga sela). I ta jedina rieč ne samo što osuđuje tu curu, već ujedno psihologu pokazuje, gdje je izvor zla i nemorala i kako je to nešto ipak uviek tuđe naravi i ćudi tih seljaka.

Zagorskog seljaka susretamo u djelima Đalskoga. Ali on se služi opisivanjem seoskog života alegorično. On u pojedinim tužnim pričama našeg seljaka upriličava stanje i sudbinu cielog hrvatskog naroda. Zato on i traži samo one crte, koje bolje iztiču nemarnost, podčinjenost, bedastu snošljivost. Mislim, da nikad nije zasegao u seoski život baš s tom jedinom namjerom, da ga prouči, već je zašao samo, da vidi nešto, što bi moglo njemu služiti u druge svrhe.

Uobće kod nas nije baš u procvatu seoska novela. Opazit mi je, da ja samo iztakoh lošu stranu naših novelista, pa bi se prevario, tko bi mislio, da kod njih nema ništa dobra.

A sad još mi je nadodati nekoliko obćenitih razmatranja.

Naš narod bez sumnje ima nekih osebujnosti, koje se iztiču svuda kod njega, živio u Primorju, živio u Zagorju ili na slavonskoj ravnici. Ali se ipak ne može zaniekati, da svaki kraj ima opet nešto svoga osobitog, čim se razlikuje odmah od drugoga. Dalmatinski otočanin nije u svemu jednak Kotarcu, kao što ni hrvatski Zagorac Slavoncu. Najglavnija je zadaća naših pripovjedača seoskog života, da to prouče, da prouče naime obćenite crte, što spajaju sve naše seljake, pa gdje mu drago živjeli i podaju mu ono nešto tipično, ono, po čemu je taj, a ne drugi koji narod. Kad se budu tiskale sve narodne pjesme, sakupljene sa svih strana, gdje naš narod živi, pa kad bude zdrava i pronicava kritika iztakla, čija je koja pjesma, naime gdje je niknula i kud se je i kako i kada razprostranila i uvukla u druge krajeve, tada će biti mnogo lakše upoznati karakteristično obilježje cjelokupnog našeg naroda bilo o njegovim idejama, bilo o čuvstvima. Moći će se tada proučiti i vidjeti na primjer, kako shvaća ljubav, kako poštenje, kako on poimlje pravicu, što li sudi da je dobro, što li dopušteno, a što li smatra da je zlo i nemoralno. Tada će se moći iznaći i nanizati neka pravila, po kojima je narod skovao sebi neku svoju vrst pravilnika za družtveni svoj život. Tako je na primjer poznata stvar, da naš narod ljubi osvetu, premda to nije pohvalna stvar.

U narodnim pjesmama odkrivena nam je kao u zrcalu njegova duša. Tu će bistro oko uvidjeti, zašto on sudi tako o osveti. U tim pjesmama naći ćeš, što on misli o ženi, što li o obitelji, što je njemu čast, što li sramota, a bit će ti tražiti, s čega je baš to kod njega tako, a ne drugčije. Proučavajući pomjestne neke pjesme, koje nisu svojina svega naroda, već nekog malog kraja, i pazeći na dobu, kad su nikle, bit će ti moguće i lako upoznati u detaljnosti, kakvih posebnih pojmova o nekim stvarima imaju stanovnici toga kraja i zašto oni tako misle i ćute, premda nesuglasno s drugima.

Mi imamo krajeva, gdje je moralan život, a imamo ih, gdje caruje odvratna razvratnost. Koji je uzrok tomu nesuglasju? Zašto na primjer ona djevojka u Slavoniji, kojoj je u crkvi oteo iz ruke pok. Pavlinović molitvenik, natrpan najodvratnijim slikama, nije niti sumnjala, da je u tom nešto zla? Konstatirati čin je laka stvar, naći mu uzrok i začetak, to je težko, ali to treba. Mi vidimo, da se naš seljak, gdje je jadan mu život u kršu, smatra sretnim, ako ima mnogo djece, premda ih ne može ni hraniti, a vidimo istodobno, da ondje, gdje bi mogao s mnogobrojnom obitelji udobno živjeti, baš ide za tim, da nema djece, pa ima u Slavoniji, gdje žene misle, da je sramota imati više od dvoje djece. Velika je razlika između slavonskog seljaka i Zagorca, ili otočanina, napose glede moralnog življenja. Bit će tomu uzrokom s jedne strane siromaština, s druge udobnost, ali mora biti i drugih činbenika. Tražiti te činbenike i raztumačiti, zašto i kako su tu mogli na masu silno djelovati ti činbenici, to je važna zadaća, koju treba učiti.

Mi imamo mjesta, gdje nema niti je bilo ikad pučkih škola, a imamo ih, i gdje ih ima. Između jednih i drugih mjesta ima i razlike u svemu. Nuždno je vidjeti, što je doniela dobra sa sobom prosvjeta u ta sela, a što je zla bilo u individualnom, bilo u obiteljskom, bilo u družtvenom seoskom međusobnom životu, bilo u njegovim nazorima o ostalom svietu, bilo u razumu, bilo u srdcu. A uzto treba naći, zašto je dobro ili zlo ta prosvjeta djelovala, na što je najviše utjecala i zašto? Uz školu je vriedno paziti i na doticaj s gradovima, na prometna sredstva, parobrod, željeznicu i sto drugih stvari. Kad bi se više pazilo na anagrafičke i statističke studije, koristnije bi mogla djelovati i na narod i na inteligenciju seoska novela, a i s umjetničkog gledišta mogla bi se dotjerati do savršenstva, i s psihološke strane. Takva novela ne bi s časa na čas procvala; ali tim studijima pripravilo bi se liepo tlo budućem naraštaju. Tim putem bijahu i neki ruski književnici udarili i došli su do nekih spoznaja, kojima će se čovjek možda sprva i nasmijati, ali bile te spoznaje i krive, bar daju priliku drugima pobijati ih i izpravljati, a tim otvaraju put učenju i iztraživanjima, što ne može nikad bezplodno i bezuspješno ostati. Čitajući krasno djelo Skabičevskoga naiđoh na neke takve aforizme, a nek ne bude mrzko čitaocu sada ih čitati pri koncu moje razpravice.

Navest ću samo nešto iz Uspenskijeva djela »Vlast zemlji«, gdje nam opisuje ruski književnik seljaka Ivana Petrova, koji je, dobivši mjesto na željeznici, došao do skrajne demoralizacije, a kasnije se vratio u svoje selo, izpravio se i postao iznova dobrim težakom.

Tim je pisac htio dokazati, da volja, sloboda, udobnost i novac, to jest sve, što je bezuvjetno nuždno čovjeku, da udesi sebi priličan život, uzrokom je težaku skrajnog razpadanja i njegove propasti, tako da postaje pravom svinjom. A sad čujte, što pisac nazivlje moću zemlje: »Tajna ta u istinu golema, ja mislim, da se sastoji u tom, što je golema masa ruskog naroda samo onda uztrpljiva i jaka u nevoljama, krepka i mlada duševno, silne čovječje jakosti i krotka kao diete, jednom riečju narod, koji drži na svojim plećima svih i sve, narod, koji mi ljubimo, u koji mi idemo, da ga izliečimo od duševnih boli, samo onda sačuva svoj silni i krotki tip, dokle nad njim vlada vlast zemlje, dokle u samom korienu njegova bivstvovanja leži nemogućnost, da ne posluša njezine zapoviedi, dokle te zapoviedi njezine vladaju i njegovim umom i njegovom savješću, dokle one napunjaju njegov život. U predstavljača, koji predstavlja Mefistofela ili Demona, lice će se kazati ognjenim, samo dok bude razsvietljeno ognjem, svjetlošću. Naš će narod samo dotad biti takvim, kakav on i jest, dokle bude imao ta dragocjena svojstva uma i srdca; jednom riečju dotad, dokle bude imao taj tip, pače i vid, koji ima, dokle bude sav od glave do pete i u cieloj svojoj unutarnjosti proniknut i razsvietljen vatrom, svjetlošću, što djeluju na njega, izviruči od matere zemlje. Ugasite krasnu svieću, i lice Demona prestaje biti krasnim. Odciepite seljaka od zemlje, od tih briga, koje mu ona nalaže, od tih interesa, kojima ona seljaka kreće, dobit ćete to, da će zaboraviti svoje seljačtvo, i nestat će onog slavnog naroda, nestat će onog narodnog snatrenog svieta, nestat će toplina, što se od njega odbija. Ostat će jedini pusti aparat pustog čovječjeg organizma.

Nastat će duševna pustoća, »puna slobodna volja«, to jest neizmjerna pusta duljina, bezgranična pusta širina. Idi, kud hoćeš«. Bilo bi vriedno navesti još nekoliko strana, ali da ne dosadim, još ću samo malo redaka: »Zašto raste taj dub? Koja korist njemu sto ljeta iz zemlje izpijati sok? Koja korist njemu svake godine okititi se lišćem, zatim izgubiti ga i na koncu hraniti žirom svinje? Sva korist i vriednost življenja tog stabla baš je u tom i zaključuje se, što ono naprosto raste, prosto se zeleni, tako da ni samo ne zna zašto. To je isto i življenje težaka — vjekovječni trud — to je življenje korist življenja, a rezultat nikakav«. Skabičevski ovdje ima svojih liepih opazaka, gdje tumači, kako kod svih naroda imamo zlatnu dobu, a proučivši dobro ta mitološka vremena vidi se, da je ta zlatna doba bila, dok se čovjek pokoravao zemlji i tradicijama, kao i seljak Uspenskijeva romana, a vidi se, da propada ta zlatna doba onda, kad se čovjet oteo tomu, kad je postao samovoljan, postao junakom. — I drugi vriedni ruski pripovjedač Zlatovratski ima sličnih pojmova. Po njemu težak uzčuva svoju moralnu jakost, dok živi podložan mjestnim svojim prastarim ustanovama; čim se u njemu probudi razum, on počimlje nekako kritizirati život, što ga okružuje, i prosuđivati ga, jednom riečju, postaje umujućim težakom, a ujedno se tim javlja u njem neko pregnuće, da se odvoji od svega, da počne živjeti sam po sebi, a za tim sliedi propast.

Tim dolazi, kako Uspenski opaža, k egoističkom individualizmu gradskog života. — Reći će netko, da su preveć natražnjačka ta načela, da se tim osuđuje prosvjeta. — Bilo kako mu drago, ima mnogo istine u tim načelima, a širiti prosvjetu među narodom, to je najmučnije zvanje

— rezultat je uviek slab. — Ja samo navedoh ove citate, da uvidimo i mi, kako se kod nas nisu ni ta glavna pitanja još stala pretresati, a kamoli da se upoznala i duša našeg naroda. Da bi bilo nuždno započeti to proučavanje, svatko će biti uvjeren. Ako su naši pripovjedači seoskog života uvjereni o toj istini, nek se dadu odmah na rad.

(Iskra 1891, str. 152—153, 159—160, 184—186)

VAŽNO KNJIŽEVNO PITANJE

Veliko je pitanje, da li su veliki pisci stvorili velike epohe, ili su vremena stvorila velike pisce. Mislim, da ni jedno ni drugo nije točno, a istina da je po sriedi. Nema nikakve sumnje o tome, da je svaki pisac čovjek svoje dobe, a donekle je istinito, što veli Rod: »Les grands événements dans l'électricité de leurs orages déterminent des carrières d'écrivains, ou en changent la direction«.

Tko živi u jednom središtu, pa bilo i u najmanjem, ne samo što opaža život, koji ga okružuje, i misli ljudi, koji s njime obće, već on bar donekle usvaja taj život i te misli, ili, ako ne usvaja ni taj život ni one misli, to je očito, da je on i jedno i drugo shvatio, ali da mu nisu po ćudi; on vidi smjer, pravac i struju, kojom teče njegovo doba.

Po tome pisac ili u svojim djelima prikazuje i riše ljude svoga doba, pa je pod dojmom svojih opažanja, pod utjecajem suvremenog života. Oni ljudi, što u njegovim djelima živu mišlju, djelom, čuvstvom, odrazuju karakter svoga doba, dosljedno i piščeva doba, i on je čovjek svoga vremena.

Ili pisac usvoji misli i život uobće svojih suvremenika, pa nam crta samo svoj život u svim fazama, a tad, opisujući samoga sebe, opisuje ujedno i svoje doba, koje je u njem utjelovljeno.

Što se tiče romanopisca, on može biti peintre des moeurs, pa nam slika izvanjski život, što ga motri na

putu, u krčmi, u crkvi, u glumištu, u dvoranama i drugdje; komešanja, kolanja i križanja masa i ništa više; ali taj je izvanjski život izraz unutarnjeg života, i mi taj unutarnji život pogađamo. Gledajući na pr. orgije rimskih careva, vidimo, da je taj sviet umom i srdcem pokvaren i pao na ništa.

Ako je naprotiv psiholog, on će nam predočiti ne život mase, već život pojedinih osoba, njihove misli i njihova čuvstva, i mi ćemo na svaki način prepoznati, jesu li to misli i čuvstva samo jedne ili druge osobe, bilo i samoga pisca, ili su u opreci sa čuvstvima njegovih suvremenika, i jesu li to misli i čuvstva, koja svuda vladaju, jer ćemo čuti kadkad sud tih pojedinih osoba o bližnjima. One će ih hvaliti ili kuditi, a vidjet ćemo, što kude i što hvale, i tako ćemo znati, da postoje ona zla, koja kude, i ona dobra, koja hvale, naime znat ćemo, kakvo je njegovo suvremeno doba.

Ili ovako ili onako, romanopisac mora biti čovjek svoga doba, mora podati sliku svoga doba.

Kao roman tako je svaka grana umjetnosti uzko skopčana s vremenom, u kojem cvate, baš kako veli Lamennais u knjizi »L'Art et le Beau«: »Quelle que soit la diversité des moyens, que les différents arts emploient, ils tendent tous au même but, s'aidant et se suppléant réciproquement, reposent sur les mêmes principes, se développent dans le même ordre, s'altèrent par les mêmes causes; dans leurs phases variées, ils ne sont jamais, que l'expression des croyances regnantes, ils en suivent fatalement les progrès et la décadence, naissent avec elles, s'éteignent avec elles«.

Sad nastaje pitanje, da li pisac, opisujući svoju dobu, ima biti hladan motrilac, koji to gleda samo zato, da gleda, jer mu je Bog dao oči, ili ima li se okoristiti onim, što je opazio, i biti vodičem svomu narodu.

Vidim, da sam nehotice zabasao u silno more razprava o teoriji »l'art pour l'art«.

Koji mu drago pisac, pa i nemao nikakve tendencije, vazda čini svojim djelom dobru uslugu svomu narodu. Barem učeniji ljudi i bez upute piščeve vide u knjigama ili svoje običaje ili svoje misli, pa makar gledali taj sviet, što je u knjizi opisan, kao koju mu drago sliku bez cilja i bez namjere, da što iz nje nauče, često im se zbiva kao kad vide sebe u zrcalu; poprave naime štogod na odjeći, ako im ovratnik ili što drugo nije u redu. Kad opaze sebe u knjizi, sve da im nitko ništa i ne reče, vidjet će nešto, što im se mili, ili nešto, što im nije po volji i što ne odobravaju, jer sude, da je to zlo, pa će tako poraviti poroke, što ih na sebi nose.

Ali i tu ima ipak potežkoća. Nisu svi ljudi učeni, a mnogi gledajući sliku života, što ga prikazuje kakva knjiga, lako da u toj slici ne znaju razabrati, što je liepo, a što zlo. Stoga je dobro, da pisac sam bude učiteljem i vođom. Da napiše djelo takvo, da se uzmogne razabrati, što odobrava, a što osuđuje, i zašto, da tako prosudi i sam čitalac, je li pohvala ili osuda razborita i pravedna. To treba da radi pisac napose ondje, gdje većina čitalaca nema toliko naobrazbe, da to sama po sebi upozna i sudi bez piščeve upute, ondje, gdje se nije tako razvila kroz vjekove književnost i ugladio ukus, da se mogu rađati simbolisti, parnasovci, dekadenti, aveniristi, prerafaelisti i što ti ja znam, toliko drugih škola, koje nalaze prista-

lica, što se dive samoj vještini u razporedu nekoliko biranih izraza. To je potrebno da tako bude po naravnom zakonu, pa i kod svih naroda je tako i bilo. Razlika je samo ta, što prema manjoj ili većoj uljudbi pojedinog naroda treba da pisci više ili manje iztaknu u svojim djelima tendenciju. Pogledajmo na primjer na klasike. — »L'homme classique, veli De Vogüé, était le héros que toutes les littératures primitives ont seul jugé digne de leur attention. L'action de ce héros correspondait à un groupe d'idées religieuses, monarchiques, sociales et morales, fondement sur lequel reposait la famille humaine, depuis ses plus anciens essais d'organisation. En grandissant son personnage pour le bien ou pour le mal le poète classique proposait un exemple de ce qui devrait être ou ne pas être, plutôt qu'un exemplaire de ce qui existait dans la réalité«. Trebalo je neznalicama prikazati dobro i zlo, da jedno sliede, a drugomu se ugibaju, pa se crtali junaci ili nakaze, da se bolje iztakne ili jedno ili drugo. Kad je narod naobraženiji, nije mu baš toliko potrebno tih učitelja i vođa, ali i tada ne zna, kamo da krene i pada u skepticizam, pa ne znajući, gdje će naći spasa, upire oči u svakoga, tko mu pruža i slamku, da se na njoj spasi iz velikog mora sumnja. Stoga vidimo u našem vieku, gdje kod najprosvjetljenijih naroda učeni ljudi idu za Tolstojem, ne bi li ih on svojom naukom spasio, ili čekaju s Ibsenom, da se sviet preokrene. Talijanima je trebalo, da ih nekoliko pisaca uputi na put k slobodi, — Hrvatima je trebalo, da mala šaka ljudi slabim stihovima pokaže stazu narodnog preporoda. Sve je narode knjiga podigla. Dumas veli: »Toute littérature qui n'a pas en vue la perfectibilité, la moralisation, l'idéal, l'utile en un mot, est

une littérature rachitique et malsaine, née morte«. Proučavati svoje doba i pisati s plemenitim ciljem pred očima, eto svrhe svakome književniku, i tad će ga narod zavoljeti. »Dans les lettres comme en politique un peuple suit d'instinct les hommes, qu'il sent lui appartenir, qui sont faits de sa chair et de son génie, pétris de ses qualités et de ses défauts«. A Pelissier veli: »C'est en représentant la façon d'être de toute sa nation et de tout son siècle, qu'un écrivain rallie autour de lui les sympathies de tout son siècle et de toute sa nation«.

A sada nastaje pitanje, da li hrvatska knjiga odgovara vremenu i družtvu, u kom se kreće. To je zamašno pitanje i točan bi odgovor mogao dati samo onaj čovjek, koji je pomno proučio svu našu noviju književnost. Svakako bi naši kritičari imali svrnuti svoju pozornost na ovo pitanje, koje je po mom sudu najvažnije za razvitak naše knjige. Trebalo bi proučiti, kako nam knjiga prikazuje seoski i gradski život i kako nam slika život pojedinaca i život mase. Taj pak život, što bismo ga našli u knjigama, lako bi bilo izporediti s pravim realnim našim životom, a iz takva proučavanja oštrouman bi kritičar lako mogao prosuditi, na čemu smo s našom knjigom. Ali da bi se itko htio toga posla latiti, treba priznati, da bi naišao na sto potežkoća. Malo koji naš pisac, pače nijedan, nema te sreće, te može reći, da su sve njegove radnje tiskane u posebnim knjigama; većina naših književnih proizvoda razbacana je po časopisima i novinama, pa uza svu najbolju volju težko da tko može imati pri ruci sve te novine od toliko i toliko godina. Ja sam bio počeo pisati kritičke studije o našim piscima s namjerom, da

proučim jednog po jednog, ali kad napisah članke o Đalskomu i Kumičiću, morao sam prestati, jer nisam nikako mogao za druge pisce sabrati sve, što su napisali. Naši bi se knjižari i nakladnici imali pobrinuti, da dadu narodu u liepim izdanjima sva djela naših književnika, a to ne bi bilo ni težko, jer zaista kod nas ne traže masnih honorara za svoja djela.

Gledamo li na naše pripoviedke iz seoskog života, treba nam priznati, da nam u njima nije prikazan cieli seoski život. Da se čitalac uvjeri, neka razredi pisce po zemljama. Počnimo s Dalmacijom: Ljubiša i Vodopić već su umrli, pa o njima ovdje nema govora, a od živih jedini je Šimić nešto napisao iz seoskog života, ali njegove radnje, kako opazih u »Iskri« u člancima o seoskoj noveli (br. 18., 19., 20. »Iskre« 1891.), odaju samo čovjeka, koji je tek stao izvijati neke uspomene iz seoskog života, koji se sjeća nekih baš čudnih tipova, pa ih riše, da ih ne zaboravi, koji se spominje nekih razgovora na prelu ili uz vatru, pa ih piše, kao da i sam traži, što je u njima osobito i karakteristično; on je samo nekoliko crtica napisao, pa ne možeš ni zahtievati, da ti one prikažu u cjelini život našega seljaka. I tako nažalost moramo priznati, da mi Hrvati u Dalmaciji nemamo pisca, koji proučava seoski život. Težački život istarski u Kumičićevim djelima vrlo je jednostrano ocrtan. Kumičićev sviet na selu dieli se u trgovce, mornare i težake. Trgovci su većim dielom stranci, brodovlastnici i mornari puni poroka, upijenih po tuđim zemljama, a prosti seljak je pošten, kao što je nježne i čiste duše seljakinja. Treba iztaknuti, da je Kumičić u opisivanju seoskog života imao pred očima cilj, da nam predoči sliku političkih istarskih prilika, pa

zato nalazimo u njega kontrast u karakterima: na jednoj strani talijanaše, gospodu izopačenu i odvratnu, na drugoj Hrvate, naime težake, žrtve gospodske zlikovštine. Hrvatsko Primorje i Slavonija jedine su zemlje, gdje se našlo pisaca, koji stadoše proučavati seoski život. Novak, Kozarac, Tordinac i Lovretić, svi su ovi dosta djela na tom polju napisali. Bilo bi stoga vrlo zanimljivo, da se kritično analiziraju njihova djela, barem Novakova i Kozarčeva.

Tordinac je možda bolje od drugih poznavao slavonski život, ali nije imao dovoljno umjetničke naobrazbe. Tordinac je bio još mlad čovjek i njegova je namjera bila živjeti u puku, slušati njegov govor, dobro naučiti jezik. I zbilja njegove su novele pisane čistim jezikom i narodnim slogom, — on je promatrao život pučki s udivljenjem, diveći se mudrim ustanovama, koje još u ponekoj kući vladaju, te je previše ljubio svoj narod, a da bi mogao opaziti, a još manje na svietlo iznositi njegove poroke. On je pače to Kozarcu zamjeravao. On je pisao zato, da učenomu svietu pokaže ljepotu našega jezika, a seljaku da poda zdravo štivo, pa mu je i najslađa utjeha bila, ako je gdje našao težaka, koji je čitao njegovu novelu i razumio ju.

Kozarac, kako sam drugdje iztaknuo, traži poroke u životu slavonskog seljaka, ali on se pred tim porocima zgraža. On kao da ne zna pravo, odakle ti poroci izviru, ali lieka im ne zna ili ga ne kazuje. Njega plaši grozna nemoralnost, što ju u narodu vidi, pa se koleba, da li je to uvedeno od tuđinca, je li plod bogatstva, siromaštva, ljenčarenja ili baš nečega, čemu je zametak u naravi i u ćudi samoga puka. Kad opisuje pojedine čine, osamljuje

ih tako, da i ne pazi na drugi sviet, koji gleda te čine, koji je svjedokom tih događaja, pa kao da ne vidi, kakav dojam čine na ostali narod, da li odobrava ili osuđuje to zlo puk, da li mu se smije ili se možda pred njim i zgraža. Lovretić nam pretežno iznosi običaje slavonske i opisuje nam ašikovanja po Slavoniji, dok Novak crta u svojim knjigama biedu i nevolju jadnoga Podgorca, koji se bori s gladom, burom i morem.

O našem romanu, koji se bavi gradskim životom, ne ću ovdje govoriti, jer bih morao ponoviti, što već rekoh u drugim prigodama u člancima o Đalskomu, Kumičiću, Vojnoviću i Kovačiću.

Vriedno bi pak bilo, da tko poprati pozorno razvoj našega novijega pjesničtva, pa da napiše i ocjenu.

Našim je kritičarima široko polje, na kom mogu raditi i gdje dosad nije još nitko motikom i plugom zabrazdio. Treba tražiti, da li se naša knjiga bavi životom pojedinih staleža, zahvaća li cieli naš život činovnika, inteligencije i prostijeg puka, znade li im poroke i znade li izvore tim porocima, i kako o njima sudi, ima li za njih lieka, nada li se boljku i zna li pokazati stazu preporoda. Pour faire le progrès de la race il faut faire celui des individus, govori Rod, pa i sav je Tolstojev rad u tom smislu udešen. Samo bi trebalo znati, kako se brine naša knjiga, da poboljša pojedince s obzirom na ćud naroda i na okolinu, u kojoj žive. Pa kad bi kritičar naišao na pisca, koji te svete svoje zadaće ne shvaća i, mjesto da popravi družtvo, vodi ga k propasti, neka ga na to upozori; to je i njegova sveta dužnost. I tada će pisci, sviestni o svojoj zadaći, biti zaista les guides de sa race, kako dobro veli o Rusima De Vogüé, a narod će im biti

zahvalan. Do kritičara je, da stvori između občinstva i pisca sporazum, a tada ne ćemo imati kao i sad nekih izvanrednih slučajeva, da za mnogo godina nije javnost ni shvaćala ni marila za nekoje pisce. Govori dobro Emile Vitta piscima:

Vers la Bonté! vers la Justice forte et claire!
Vers un large pardon! marchez toujours marchez!

Vers l'Orient! vers l'Étoile! vers la Lumière!
Malgré le froid, malgré le vent, malgré la nuit,
Vous sentirez bientôt récompense première,
Le lourd piétinement du troupeau qui vous suit.

(Vienac XXV, 1898, str. 739—742)

MLAĐI NARAŠTAJ U KNJIŽEVNOSTI

I.

U Italiji

U siečnju god. 1889. pojavio se u Italiji mali književni list Vita Nuova, što je na osam strana izlazio svake nedjelje u Firenci.

Donosio je već na omotu silu poznatih imena u književnom svietu kao suradnike, da pod tom egidom prodre laglje u javnost.

U kratkom programu izticaše, da je sam naslov imao značiti nepokolebljivo pouzdanje i tvrdu vjeru, da političkom preporodu domovine ima odgovarati snažniji moralni i intelektualni život.

Uredničtvo je gojilo nadu, da će se mladi naraštaj na to djelo pripremati s uzhićenim duhom i ozbiljnom naukom.

List se održao tek dvie same godine u životu. U silnom moru književnih listova malo je tko na nj pazio, a i poznatiji književnici, što bijahu obećali suradničtvo, slabo se bijahu odazvali.

Ta onda je Panzacchi izdavao vrlo ukusno svoj »Lettere ed Arti«, a što je boljega na peru, bijaše se kod njega okupilo kao u liepo Somarugino doba oko Cronaca Bizzantina i Domenica Letteraria.

I tako u Vita Nuova mjesto poznatih književnika punili su stupce neki mladi ljudi, za kojih imena je malo tko znao — pače ni u broju suradnika nisu bila ni spomenuta.

Ali ipak su ti mladi ljudi liepo pisali, zrelo znali prosuđivati književne pojave, a umjeli su i reći nešto novo.

Da samo neka imena spomenem. Sjećam se, da je često na dnu članka bilo čitati Diego Garoglio, G. I. Gargàno i Angiolo Orvieto.

Dvie godine kasnije, odkako je prestao list, u razgovoru s talijanskom spisateljicom Neerom ja spomenuh taj list, žaleći, što je tako brzo propao. Ja baš govorah, da sam ipak u njemu čitao ozbiljnih i vrlo zrelih kritičnih studija.

Vrla spisateljica sa mnom se u tom sasvim slagala.

Ne znam, da li je još tko u Italiji žalio propast tog lista.

Ja sam ipak bio uvjeren, da se oni mladi ljudi, što su u literarni sviet s njim bili stupili, ne će prilagoditi dugomu muku, i da će kad tad jačim silama, okupljenim u većem broju, opet stupiti pred občinstvo.

Nisam se prevario.

Pred dvie godine ugledao je božji danak za prvi put novi list Marzocco, i to opet u Firenci.

A u njem sam opet našao meni dobro poznata imena one mlade kite, i uz njih i druga nepoznata, koja su ipak odavala isti uzgoj, ista načela i solidnu književnu naobrazbu.

Triumf, što ga je slavio u Francuzkoj njihov zemljak Gabriel D'Annunzio, ulio je valjda više srčanosti u njihov duh, i oni pod zastavom, na kojoj se vijalo ime mladog

velikana, opet sašli na književno polje, i to s ratobornim duhom, odlučni ne sustati na putu, boriti se proti svakomu i svačemu za ideju za — ljepotu.

Neprilika je bilo dosta. Naišli s jedne strane na apatiju i nepouzdanje javnosti, koja uviek traži izpod članka ime starog znanca, razvikanog književnika, pa ako ga ne nađe, jedva da pročita članak kakvog nepoznanca, koji hoće da se gradi književnikom. S druge su naišli na prezir ili izsmjehivanje većine starijih književnika, koji su nerado gledali na tu mladu četu, koja u njima više ne nazrieva svoje vođe i učitelje.

Mladi ljudi su malo za to marili... Oni su nastavili svoj posao, našli odziva kod mladeži. Njihov rad ponukao i druge na rad, njihov primjer bio drugima izgledom.

I tako, kad je Marzocco ulazio siečnjom 1897. u drugu godinu života, on je sa zadovoljstvom javljao, da se u Cataniji zasnovao nov list Le grazie, a drugi u Genovi Endymiom, koji vojuju za isti ideal, podigavši isti barjak.

Marzoccu narasla krila. Odbio pomalo od sebe ono malo starijih pisaca, koji su u nj pisali iz prijateljstva prema kojemu od mladih suradnika, i postao organom malog skupa.

Redakciju su preuzeli Edoardo Coli, Diego Garoglio, Ugo Ojetti i Luciano Zùccoli.

Glavnim suradnicima prijavili se Giovanni Pascoli, Angiolo Orvieto, G. S. Gargàno, Pietro Mastri, Angelo Cecconi, Ernesto Arbocò, Mario Morasso i Riccardo Forster.

Upraviteljem lista postao Enrico Corradini.

Uz imena čitati je i zanimljiv članak u prvom broju od Marija Morassoa »Ai nati dopo il 70«. On je navješćivao treću književnu reakciju u Italiji.

Ta je reakcija značila borbu proti dosadašnjim književnim pravcima, borbu proti utjecaju sa sjevera za preporod, za slavu latinskog genija.

Ta Vogüé bijaše već naviestio »la renaissance latine«.

Samo, kad je o njoj pisao, nije ju možda onako shvaćao, kako ju danas Morasso shvaća.

Članak Morassov mene je sjetio na članak, što ga je pisao Vogüé god. 1890. A ceux qui ont vingt ans... gdje je nastojao odkriti nam novi duh, nove težnje, nove nazore mladog francuzkog naraštaja.

Fini kritičar je dobro uvidio, da je zlokobna godina 1870. postala kao neki zid, koji je imao dieliti dva naraštaja.

Morasso se u svom članku vraća na tu ideju i uzimlje istu godinu, da razdieli dva naraštaja u Italiji, starije od mlađih. — I zaista za ta dva naroda važna je to godina, za Francuzku poraz, za Italiju sjedinjenje.

Treba priznati istinu. Mladi ljudi oko Marzoccoa našli i nakladnika, koji ih je sprvice liepo pomagao. To bijaše R. Paggi. Kod njega su oni izdavali svoj list. On je i zasnovao izdanja pod motom Multa Renascentur, gdje su oni u liepim izdanjima mogli proturiti neka svoja djela.

Rekao bih, da su se sada oni od Paggija razkrstili, ali maju mu biti zahvalni, što im je bio pri ruci u najkritičnijim časovima.

Knjigama, što su ih izdavali, slabo su bili prodrli u javnost. — Ako oni u malo godina preotmu mah i povuku na se sveobću pažnju, imat će zahvaliti više listu nego svojim djelima.

Ta po djelima poznati su jedino Corradini, Orvieto, Zùccoli, Ojetti i Pascoli.

Corradini je smatran dosad slabim, ali ipak nadobudnim romanopiscem. — Orvieto je nekolicini poznat kao pjesnik, Zùccoli kao nezdrav, morbozan pripovjedač, a u Njemačkoj i kao dramatičar. — Ojetti je na pozornici propao, a neke pripoviesti slabo su bile pohvaljene od kritike; kao kritičara poznavaju ga svi iz listova... ta nema lista, gdje se on nije javio. — Jedini se Pascoli, i to s velikom mukom, bez reklame nametnuo svojim talentom kritici i obćinstvu u ovo zadnje doba kao veliki pjesnik.

I zbilja uz Carduccijevo i D'Annunzijevo ime mora se spomenuti i njegovo.

Što najviše pomaže te ljude, to je njihovo glasilo.

I zbilja, gledamo li književne časopise po Italiji, to viđamo sve nešto slabo i traljavo bez ikakve vriednosti.

Fanfulla della Domenica spao gotovo na ništa, odkad više u njemu ne čitaš imena Nencióni, Panzacchi, Chiarini, Martini, Cesare, Fleres i još neka druga.

Gazzetta letteraria, odkad ju je, rekao bih, ostavio Depanis, umire, a bila bi i umrla, da joj Thorez nije malko života udahnuo.

Talijanske smotre Nuova Antologia i Rassegna Nazionale kao da slabo znadu za književni pokret u njihovoj zemlji. — Tko bi htio po njima suditi talijansku noviju

književnost, ne bi imao o njoj ni pojma. Gnolijeva Italija je tek pokrenuta, o njoj ne možeš govoriti.

Drugih listova ne spominjem, jer nisu uvaženi, te zato, i ako je kadkad tiskan u njima koji liepi članak, taj ostaje mrtvim slovom.

Pri takvoj mlohavosti i slaboći književnih časopisa Marzocco ne može nego dobiti.

On je liepo uređivan, a donosi krasne članke, i vjeran svojoj zadaći liepo prati razvoj najnovije književnosti.

On pače zna još i bolje raditi.

Na djela starijih pisaca se i ne osvrće, ili ako kadkad spomene koje, to je, da mu se naruga ili da ga pobija... i da pokaže mladeži, zašto više ovaj ili onaj proslavljeni pisac ne može uživati njihovih simpatija.

Marzocco zna, da je kritika glavni činbenik u književnim prevratima. Zato on novele gotovo i ne tiska, pjesama malo, ali dobrih, a drugo sve posvećuje proučavanju najnovijih djela svojih miljenika, bilo u Italiji bilo u Francuzkoj.

Uz to pretresa glavna životna neka književna pitanja uobće o pjesmi, o umjetnosti, o slikarstvu, o kiparstvu, o kritici, o simbolu i t. d.... i to ne kojekako, već jezgrovito, temeljito i više puta s novog izvornog gledišta.

A kritika je baš najslabija strana drugih književnih listova.

Mladi ljudi znali su pronaći glavno pokretalo u književnosti — kritiku — i njom se dobro služiti. — Oni, i kad su pjesnici i kad su pripovjedači, uviek su istodobno i kritičari; daju vidjeti, da su proučili i starije i mlađe pisce, pa ako su i udarili jednim novim pravcem, to je

zato, što ih drugi ne zadovoljavaju, a ne što ih ne poznadu.

U Italiji ne će stariji naraštaj da za njih znade. — Oni vide, da tu nema drugo što, već se silom nametnuti i pošto poto privući na se pažnju. Ako ih ne će zavoljeti, neka ih slobodno mrze i napadaju. To je njima pravo. Oni će rado prihvatiti borbu — ta u borbi je život — oni su postigli tim i svoj cilj, da sviet za njih zna.

Apatiji oni hoće da suprotstave entuziazam.

Jedino je to liek, jedino je to sredstvo. Hoće se vatre, veli Ojetti. I oni su tu vatru počeli piriti, a ona zahvata i starije hrekove. Jučer je bio Gnoli, danas Capuana, sutra će drugi... svi će se ti redom morati boriti proti toj vatri... i sami umjetnici i sami dramatičari pače i dobar dio publike, jer će im vatra doći pod nos. — Ti se mladi ljudi ne žacaju reći i najslavnijim dramatičarima, da ne znadu, što je život ni umjetnost, ne žacaju se reći i publici, da, kad pljeska rukama tim ljudima u kazalištu, ona ne zna, što radi. — Oni se nadaju preporodu na pozornici i već uviđaju dobre znakove.

Raduju se, što su noviji duhovi bar znali promieniti ukus i u publici, pa makar bili ti duhovi sa sjevera, kao Tolstoj, Ibsen i Björnson. Ništa zato, doći će za njima D'Annunzio, Maeterlinck i drugi.

Glavno je to, da se privikne i publika malo pomalo i tomu.

Još je nešto.

Znadu i oni dobro, da im valja i pred tuđim svietom pokazati se živim, pa traže u Englezkoj, u Francuzkoj, uglednije listove, da u njima stupe pred občinstvo.

Zauzeli su i to polje, osvojili ga u malo vremena i oni su gotovo jedini, što izvješćivaju strani sviet o literarnom radu u Italiji.

Corradini u Cosmopolisu, Ojetti u Revue des Revues, Zùccoli u Mercure de France postali su izvjestiteljima o talijanskoj književnosti. — Tim su oni već mnogo dobili kod tuđinaca, a nažalost u Italiji kao valjda i drugdje treba da koji strani pisac pohvali kojeg književnika, da mu bude priznata vriednost kod kuće. — D'Annunzio, Butti, Fogazzarro i drugi nam to dokazuju.

Ali što hoće ti mladi ljudi? Koji je njihov pravac?

Glavno njihovo obilježje je to, što se sliepo ne povode ni za jednim pravcem, ni za čijom školom. — A to je već nešto.

Obično se događa, da mladi ljudi nemaju samosviesti, nemaju dosta snage, da se osove na svoje noge... i oni se onda okupe oko starijeg vođe, povode se za vladajućom strujom. Samo kasnije, kad stupe u muževno doba, gdjekoji se ostavi povođenja za drugim, i počne svojim očima gledati u sviet.

Tako je bar donedavna bilo svagdje... U Francuzkoj se sve do malo godina mladi ljudi u romanu povodili za Zolom, a u pjesmi za parnasijcima.

Prošlo je nekoliko godina, dok su ti mladi pisci postali samostalni i otresli se utjecaja te škole.

Rod, Bourget, Maupassant bili su svi u početku naturalisti... a glavniji današnji pjesnici bili su nekoč pod zastavom parnasa...

U Italiji bijaše jednako.

Prije kakvih deset godina, tko bi počeo pisati, ako je pisao novele, to se je povodio za Vergom, ako je pjevao pjesme, to je bio vjeran pristaša Stecchettijevih Postuma ili Carduccijevih Barbarskih oda.

Današnji naraštaj u tom se razlikuje od njegovih predhodnika.

Mladi ljudi danas su se odmah odciepili od vladajuće struje i potražili nov pravac. Uvidjeli su, da nemaju ništa zajedničko sa svojim prvacima, i ostavili su ih.

Oštroumni, oni su uvidjeli, da su ti današnji njihovi prvaci bili samo daroviti sljedbenici tuđih struja: francuzke i ruske... A oni hoće da budu samostalni. Njihovi stari dali su im ujedinjenu domovinu talijansku, domovinu oslobođenu od tuđeg gospodstva. Oni hoće da sad stvore i talijansku književnost slobodnu od tuđeg utjecaja. — To je težko. Ali oni su mladi, pa ako ne će to biti danas i sutra, može ipak biti s vremenom. Pa i ne uspije li to njima, ništa zato. Oni su začeli to veliko djelo, drugi će ga za njima dovršiti.

Glavno je uzkrisiti latinski, talijanski genij i njegovo carstvo, carstvo ljepote.

Ima i kod Francuza dobar dio mladeži, što teži za sličnim idealima. Pa dobro. Oni će ih smatrati svojom braćom, pratit će njihov rad, a s njim se do potrebe i okoristiti... Samo se ne će klanjati kojekavim kumirima, pa bile im glave i slavom ovjenčane... Oni će radije poći tražiti među mrtvima svoje simpatije.

Što smeta, da je Bourget akademičar i na glasu?

Oni mu se zato ne klanjaju — radije su izvukli iz izkopina De Vignyja i Carlyla, pa makar i Lammenaisa.

Ovi su svi, kao i oni, osjećali silno svoju individualnost. — De Vigny je zato i postao ljubimcem mladog naraštaja i Carlyle je donekle bio predtečom Nietzschea i njegova Übermenscha...

Mogao bih još koješta nadodati o njihovim težnjama, o njihovim idealima, ali se ne bih rad prenagliti. To je sve dosad još neizvjestno. S vremenom će se i to bolje opredieliti.

Talijanska kritika ne će da te težnje, te ideale proči. — Gore po nju. —

Panzacchi samo je pokušao nešto, ali sasma površno.

Grjehota, jer on bi valjda znao shvatiti i ocieniti važnost toga književnog pokreta bolje nego drugi, sad, kad više nema Nencionija među živim.

U nestašici pisaca preuzeo i taj posao jedan od mladih, Gargàno. — Toliko bolje, i ne bude li stroge objektivnosti, bit će više simpatije, ljubavi, a time i bolje shvaćanja kod njega...

A zašto ne bi Pica?

Pica je već prevalio mladenačku dobu, ali nitko kao on nije pratio razvoj najmlađih ljudi na književnom polju u Italiji i izvan nje, a malo tko ima i više oštroumnosti i više naobrazbe, a što je glavnije, više simpatije za te mlade ljude, kojima i on, uzprkos godina, srdcem i dušom pripada.

Prije nego završim, milo mi je iztaknuti plemenito djelo tih zanosnih mladića, kojim su izkazali svoja vitežka čuvstva.

Enrico Nencioni umro je lani.

Marzocco je sad otvorio popis prinosa za njegov spomenik.

Nencioni je to i zaslužio...

Malo je tko kao on ljubio svoju zemlju, svoju književnost. On je kao marna pčela u djelima svojih omiljelih englezkih pisaca tražio one strane, u kojima se slavila Firenca i njegova Italija — i iznosio pred svoje zemljake te pohvale.

Istodobno malo je tko kao on ljubio književnost, a u književnosti povrh svega ljepotu.

On je ljubio silno i mladež, boljelo ga samo, što se u njegovo doba ta mladež zanosila za brutalnom, nemoralnom, odvratnom književnošću, žalio je, što se zanemaruje duh, što se jedino gleda na materiju... ali gdje bi našao plemenite težnje, čežnju za idealom, za ljepotom, to bi on odmah zavolio...

Današnja mladež to dobro shvaća i ona se odužila uspomeni čestitog i skromnog pisca, kad je pokrenuta misao, da se na grobu finog kritičara-umjetnika podigne spomenik.

I ja sam svršio.

Predočio sam hrvatskoj javnosti nadugo i široko u »Viencu« god. 1889. talijansko pjesništvo druge polovice našega vieka, prikazao sam u »Iskri« god. 1892. moderni talijanski roman, upozorio sam čitaoce »Nade« ove godine na D'Annunzia, i ovim će slika talijanske moderne književnosti biti podpunija.

Drugom prigodom, ako Bog da, predstavit ću težnje i rad mladog francuzkog naraštaja, pa ću zaći i u hrvatsku zemlju, da pregledam s čitaocima književne proizvode naše mladeži i da pokažem, što je i kod nje zajedničko s onom latinskih naroda, a što je kod nje izvorno hrvatsko...

II.

U Francuzkoj

Nitko možda nije bolje shvatio novih duh mlađeg naraštaja u Francuzkoj nego Vogüé.

Zato ja i odabrah njega vođom u moja iztraživanja i u moje proučavanje književnog rada tog naraštaja.

Zaista trebalo bi da u cjelini navedem liepu studiju, što je slavni akademičar izdao pod naslovom »A ceux qui ont vingt ans« godine 1890.

Odonda već je proteklo sedam godina, ali Vogüé je već onda tako pronicavo i oštroumno shvatio taj novi pokret, da se stvari nisu odveć promienile, već se radije može reći, da se je u ovo sedam godina još bolje razvio i odredio taj pokret.

Ja ću kao uvod mojoj studiji navesti samo neke ulomke iz Vogüéova članka.

Vogüé uživa veliku simpatiju kod mladih francuzkih književnika, pa je imao i prigode da prouči i kritične članke, i prozu i pjesme, što su mu ih nekoji bili dali na ogled.

»Ovi rukopisi, veli on, pokazuju duhove, koji nešto traže, duhove nestalne s nemirnim drhtajem magnetične igle, kad ova traži svoju orientaciju«.

On je s njima govorio o književnosti.

Evo, što su mu po prilici oni povjerili o tom pitanju:

»Nek nam se više ne govori o umjetnosti za umjetnost. Bez sumnje mi se divimo Flaubertu i njegovim sljedbenicima, vještim radnicima, koji se zatvaraju u tornju slonove kosti, da u njemu klešu po svojoj volji. Ali pošto mi nismo nikad opazili traga njihovoj radnji ni u jednoj duši, to nas ne zanima, te nama ne dolazi na pamet, da ih sliedimo.

Diletantizam je veliko zlo sadašnje dobe. Bože moj! treba ga malo, da uzčuvamo privlačljivost k životu, ta to je jedna od ljubkosti naše francuzke zemlje.

Ali kad on zahvati cieli duh, on krade moralne i umne sile domovini i družtvu.

Mi smo domovini dužni služiti umom (samo ako smo za to kadri više nego li oružjem). Ako nas od toga odvraća književna abstrakcija, mi ju moramo žrtvovati, kao što bismo do potrebe žrtvovali i druge jače težnje i strasti.

U ovako važnom času, kao što je ovaj, u kom se nalazimo, mi ne možemo smisliti misao, koja se ne pretvara u akciju, i to u akciju na što veći broj ljudi. Umjetnost mora sebi predstaviti družtvenu svrhu. Ne radi se o tom, da se ona pretvori u kakvu propovied; ali umjesto da se umjetnost svraća na sebe i teži opet k sebi kao k cilju, treba da se proširi, da izrazi cieli moderni život, da okupi mase, koje bježe izpod nje, i da privlači narod iskrenošću i simpatijom.

U našem družtvenom stanju ne može se dopustiti, da bude i nadalje zid između množtva naroda i malih književnih družtava.

Pitanje je to, da se složi djelovanje naroda s delikatnim zahtjevima estetike.

To se je pitanje riešilo za drugih doba, i reklo se svim ljudima u liepom jeziku krasnih, silnih stvari, dostojnih, da potraju dovieka.

Evo, što bismo mi htjeli pokušati.

Mi shvaćamo da je prvi uvjet zato zaboraviti, da obstoji književni nekakav obrt književnih ljudi i ateljera, gdje se grade rieči, shvaćamo, da je prvi uvjet tražiti samo u sebi naše misli i njihov oblik. Vjerujte nam, da su nam ove škole sumnjive.

Bezćutan naturalizam doživio je svoj viek u našem središtu.

I pesimizam već se je izrabio.

O realizmu više se ne razpravlja.

Treba čuvati i razširiti njegove tečevine, turajući ih u široki sviet. Isto i u poeziji: mi se više ne zanimamo za nepogrješivu tehniku stihotvoraca; mi zahtievamo čuvstva i ideje.

Diletantizam, l'art pour l'art je kao la politique pure.

Književnici i političari, koji nemaju što drugo da nam predoče, mogu i mučati«.

»I zbilja, njihovi stihovi imadu to osobito, što se jasno protive onima parnasijaca. Nađeš u njima neko srodstvo s Lammartinovim, kod nekih misliš i na Schelleyja. Kod jednih nadahnuće dolazi od potrebe zbliženja s pukom, od izljeva bratstva s narodom«.

U filozofiji ne priznavaju nikoga vođom ni učiteljem. Pozitivizam ih ne primamljuje.

»Oni su čuli neke glasove, ne znadu ni sami gdje, te putuju na Božju prema onim neizvjestnim glasovima, hodaju nemirni okolo oltara neznanog Boga«.

»Jednom riečju, ono, što vlada tim mladim umovima, jest nagon odnošaja i veza između stvari i dubokih koriena, što ih one imadu u nevidljivom svietu, jest čuvstvo solidarnosti između ljudi, potreba združenja s tim sveobćim ljudskim trzajem, što je tajna električnost moralnog svieta«.

Vogüé se bojao odrediti, kakav će biti rad te mladeži. On samo ovo konstatira: »Ti novi ljudi imadu religiju ljudstva, oni vjeruju povrh svega u to, da treba stisnuti družtvene veze i olakšati i zasladiti slabijima sukob i stisku.

Zaludu bi čovjek tražio kod drugih starijih pisaca u Francuzkoj viesti i pouke o najnovijem pokretu mlađeg književnog naraštaja.

Stari kritičari se tim ne bave. Oni samo, kad tko od tih mladih ljudi i bez njih dođe do velikog glasa i zavlada javnošću, na nj se osvrnu, i to nepouzdano; ne da bi ga bodrili ili uzhitno pozdravili, već radije, ne bi li mu što zamjerili i opet ga pokopali.

Ta to je naravno. Stariji su ljudi malo kada skloni mlađima, koji se njima otimaju, da traže sami sebi novi put.

Ali na sreću uz kritičare više puta najboljim je kritičarom javnost, narod.

A opet kod mladeži je dosta snage i volje, da sami sebi prokrče put u sviet uza sve zapreke i protivštine.

Tako se dogodilo i u Francuzkoj.

Mladež je poplavila Francuzku svojim časopisima i smotrama: La plume, L'Ermitage, Le Mercure de France, La Revue Blanche, La Revue Naturiste, Comme il nous plaira, Matin, Le Spectateur catholique, Le Centaure, L'Art et la vie, L'art idéaliste, Revue Sentimentale. To su samo neki od najuglednijih između svih časopisa.

Mladim piscima ne manjka odvažnosti, oni su jurišali i na časopise i na listove starijeg naraštaja, nekima je i uspjelo prodrieti i osvojiti u njima malo mjestance, s kojega brane svoju stvar i navješćuju rad svojih drugova i onima, koji njihovih smotra ne čitaju.

Camille Mauclair u Nouvelle Revue piše o simbolistima.

Bérenger u Revue des Revues prikazuje mlade pjesnike i pripovjedače, Charbonnel u drugim novinama govori o novom misticizmu, a Kahn proučava sadašnji književni pokret u pjesmi, u romanu i na pozornici, ističući preporod idealizma.

Neki su čak pokucali i na vrata akademije, ne da bi dobili u njoj stolicu, već da svedu na se pažnju bezsmrtnika.

I zbilja ove godine je mladi pjesnik Gregh odlikovan te između svih pjesnika, što su se natjecali, dobio od akademije nagradu svojom liepom zbirkom pjesama.

Ali uza sve to, da dobiješ pojam o radu i pravcu mladih francuzkih književnika, treba da se svrneš na njihove časopise i na djela, što ih oni izdavaju.

Valja primietiti, da su neki njihovi časopisi ujedno postali i izdavateljima, te je tako na primjer Mercure de France već izdao množtvo svakovrstnih knjiga iz pera njegovih suradnika i pristaša.

Oni znadu, da je težko naći nakladnika, pak su se sami na vrieme pobrinuli zato, i mora se priznati, da su im izdanja fina i ukusna, kao što i ona prvih parižkih knjižara.

Kod nas se vrlo slabo poznaju mlađi francuzki književnici, te se obično pod imenom simbolizma shvaća pravac njihova rada, a opet malo tko ima i pravi pojam o tom simbolizmu.

Taj naziv ne označuje određenu književnu školu, kao što je na primjer u neko doba označivao naturalizam. I uistinu inače se ne bi moglo shvatiti, kako pod zastavom simbolizma mogu biti okupljeni pisci međusobno tako različiti, kao što su Adam, Barrès, Régnier, Griffin, Gourmont, Gide, Kahn, Mauclair i dr.

Ovaj je zadnji, naših dana, vrlo zgodno pisao o tom.

On veli, da pri začetku ovakog pokreta ima nekolicina umnih pisaca i množtvo ljudi, koji nikada ne uspievaju. Ovi zadnji su oni, što stvaraju naziv skupa, jer prvima nije stalo do toga; i oni ne mare za naziv, koji im se nadjene, jer su uvjereni, da imadu toliko unutarnje vlastite snage i slobode, i ne će nikad biti robovi etikete.

Zato simbolizam »n'est pas une théorie applicable de sang froid, mais un état de sensibilité, une disposition intérieure très différente d'une formule et n'y pouvant entrer«.

Simbolizam se razvio, kad je Zolin naturalizam svojom brutalnošću bio svakoga već zgadio.

Mladi su pisci onda uprli drugamo oči.

»U Stendhala su tražili oni pravo slikanje okoline i ozbiljnu psihologiju, u Gouncourta impresionizam, koji

bi podigao opis delikatnim izborom, finim stilom, u Flauberta veličanstvene fantazme starog svieta, duboku zvonkost klasičnog jezika, u Baudelaira sud o umjetnosti ovog vieka, poeziju raztrgane duše i nasladu u riedkosti, u Sainte-Beuva kritičnu jasnost, u Taina pravu teoriju okoline i atavizma, parodiranog neznanjem naturalista, u Barbeyja d'Aurevilly romantički i rječiti zanos.

Oni su izabrali ove pisce malo poznate množtvu, i to iz pravednosti, iz čuvstva aristokratske umjetnosti i iz hira i ukusa za književne kuriozitete.

U isto doba su nastojali obrazovati um. Utekli su se hegelianizmu, odkrili su, da Schopenhauer nije imao ništa zajedničko s prostačkim pesimizmom, koji su mu pripisivali naturalisti; oni su u njemu našli divnog i plodnog esejista, koga su nastojali dovesti u sklad s biologijom Bernarda i umjerenim optimizmom Rénana.

Napokon su izticali u reliefu sve ono, što je naturalizam pokazivao u sjeni.

Oni su uzto uzeli kao vođe Wagnera, Mallarméa i Verlaina. Nakloni maštanju i sanjarijama mladi su pjesnici tražili umjetnost radije zvučniju nego skulptornu, i nastojali naći nešto, što bi bilo vrstnije da gane naš duh zvučnim i zvonkim sugestijama. Odbacivali su koloriste parnasovce i romantičare i izkazali svoje simpatije prema starijim muzikalnijim pjesnicima kao Lamartinu, Vignyju i Racinu, ne mareći za plastične pjesnike.

Simbolizam je cvao najviše od godine 1886. do 1891.

Što preostaje od njega?

Moralan utjecaj i nova prozodija.

O moralnom utjecaju još se ne može ništa reći; treba čekati.

Njegovi su izvori bili: englezka poezija, impresionizam, razširenje sinfonije, wagnerianska estetika, individualizam, reakcija protiv naturalizmu, njemačka filozofijska struja i Ibsen.

Glede nove metrike uvedene simbolistima, rek bi, da je ona zvana da zadobije slavnu budućnost, izim kad bi opet imalo nestajati ukusa i naklonosti za glasbu, i kad bi književnost imala opet postati plastičnijom.

Ovako pišu i misle o simbolizmu glavniji mu predstavnici.

A u tom mi možemo, triezno sudeći, uvidjeti dobre i zle strane tog pokreta.

Tko bi htio pobliže upoznati rad mladih simbolista na pjesničkom polju od god. 1884. do 1896., mogao bi čitati poučnu knjigu »La poésie contemporaine«, u kojoj Vigié Lecoque obširno govori o prirodi, ljubavi, altruizmu i misticizmu u novim pjesmama.

Htijući samo ocrtati pregled najnovije struje u francuzkoj književnosti čovjek može jedino iztaknuti, da mladi naraštaj ćuti potrebu djelovanja i istine. On se ne vraća k naturalizmu, već možda traži da obnovi umjetnost, gdje su život i sanje nerazrješivo skopčane, kao što je život opisan od Balzaca, Flauberta, Tolstoja i Ibsena.

Ovaj mladi naraštaj hoće, da mu se priznadu zasluge, stečene u novom sintetičkom i idealističkom pokretu.

Evo, kako on shvaća idealizam.

»Starije pokoljenje, veli Kahn, mieša idealizam sa spiritizmom, suprotstavljajući ga realizmu, koji po njemu sadržava materializam.«

Ovakvo shvaćanje nije sretno.

Ništa ne prieči pisca, koji ljubi potanko opažanje i dokumente, da bude istodobno priljubljen uz filozofijske ideje, koje su najbliže deizmu i vjeri.

Događa se, da se neki pjesnici, koje bi čovjek zbog njihova literarnog pravca, biranja predmeta i općeg akcenta, kojim oživljuju rieči, nazvao misticima, nalaze posve blizu onih nauka, koje nieču utjecaj providnosti i priznavaju nekakav znanstveni determinizam.

Mlađi naraštaj dakle je naraštaj idealista stoga, što ljubi sintezu, što odbacuje odveć prosti dokumenat; proučavanje sitnozorom prostih i običnih događaja; idealisti su u tom smislu, što zanemaruju nagomilavanje detalja, koji daje književno djelo; i zato, što radije prikazuju svoje ideje u velikim potezima... Pjesnici proučavaju pod lakim i živim oblikom predmete, koje bi realisti proučavali dogmatično. Kod njih nema skrbi za absolutnu točnost.

Uzaludno je prepisivati skrupulozno pejsaž; radije izmisli takve, koji bolje pristaju duši pojedinog junaka. Cilj i sredstva teže k psihičnoj istini više nego historičnoj točnosti. Realisti nastoje iz petnih žila da podadu svome kazivanju nekakvu teintu realnosti. Naši mladi estetičari vole liepu legendarnu boju. — Evo, s kojeg je gledišta idealistom mlađi naraštaj, sudeći ga uviek riečima jednog od glavnijih mu junaka.

Drugi nazrieva uz idealizam kod njega i vjersko čuvstvo.

Charbonnel pri zaključku svojih »Les mistiques dans la littérature présente« uvjeren je, da se ćuti naokolo »une renaissance de l'idée réligieuse.«

A Charbonnel preveć dobro poznaje mlađe pisce, da bi se mogao o tom prevariti. On živi, radi i obći uviek s njima. —

Mlađi je francuzki naraštaj zadahnut uzvišenim idealom, shvaća plemenito svoje zvanje. On bi htio, da novi viek bude, kako su nedavno Matines pisali, »L'aurore des temps de l'universel Bonheur, de l'incoercible Lumière, de la définitive Harmonie, de l'irrésistible Amour«. A svakako se od takva naraštaja čovjek može dobru nadati.

Da ova slika bude podpunija, treba mi nešto bar natuknuti o najnovijoj ovogodišnjoj pojavi tako zvanih naturista.

O tom se sad mnogo piše i razpravlja u francuzkoj mladeži. — La Plume od 1. studenoga sva je posvećena naturizmu i njegovu začetniku Georgesu de Bouhélieru; a nedavno je u posebnoj knjizi branio i slavio naturizam mladi kritičar Maurice Le Blond.

Da pravo rečem, kad bi htio čovjek suditi o naturizmu po onomu, što o njemu pišu Bouhélier i Le Blond, ne bi znao, kako bi ga sudio, jer je to nekako čudno, nebulozno, nejasno, da je težko razmjeti.

Jean Viollis, koji nešto bolje razumije teorije tih pisaca, opaža, da je naziv naturizam slabo izabran, te da bi bolje odgovarao ideorealizam.

Naturisti, rekao bih, ne mare više za individualnu analizu u romanu, ni za izvanredne patologične slučajeve, već hoće, da romanom podadu sintetičku sliku života. Ali čemu i proučavati njihov program, kad nam sami kažu, da su jedino odabrali naziv naturizam zato, da se bolje okupe, a ne da bi tim označili i odredili kakav osobiti književni pravac.

Mladež uviđa, da joj se hoće sloge i zajednice, da pojedini pokušaji i nastojanja liepih talenata ne ostanu bez ploda zbog razmirica ili osame.

Mladež hoće da napreduje, držeći se skupa za ruke i pjevajući svatko svoju kiticu zajedničke himne. — Tim hoće da dadu i liep izgled poštenja i sklada.

Naturistima evo što bi imalo biti zajedničko po Viollisu: »S estetičkog gledišta reakcija protiv l'art pour l'art, s moralnog izključenje svake teorije samozataje i slaboće i odricanja, sa družtvenog gledišta pak naprezanje prema takvoj civilizaciji, u kojoj bi najviši stupanj slobode bio dobiven za indivdualne energije, sjedinjene na korist pojedinca i vrste. Sve to pak na temelju sliedeće metode i iztraživanja naravnih zakona izkrivljenih i cjelokupni njihov povratak ljudskomu rodu«.

Rekao bih, da je ta »jeune jeunesse«, kako ona sama sebe nazivlje, izabrala jedino naziv naturista, da joj ne bi tko drugi nadio kakvo drugo ime bez smisla ili protivno njihovim težnjama. Svakako oni pokazuju, da malo drže do imena, i pripravni su primiti k sebi svakoga, koji ima talenta. Pak i ne bio skroz njihovih načela, po kojima ipak ima među njima mjesta za svakoga. —

Neki pak, kao Robert de Sonza, hoće da dokažu, da pokret naturista ne uvodi ništa novo u književnost, već da su njihove teorije već prije bile razturene u sviet od drugih, kao što su Signoret, Gérardy, Griffin i St. Pol Roux.

O naturizmu se zasad ne može govoriti, dok se ne vide djela, koja će izdati njegovi pristaše; po plodu ćemo suditi i stablo.

Zato mi se čini, da se je prenaglio Paul Adam, kad je nedavno ustao protiv naturizmu kao proti kakvoj pogibli, što prieti francuzkoj knjizi, i kao proti nazadku u književnosti.

A sad pri svršetku, svraćajući pogled na mlađe francuzke književnike, ne mogu zatajiti neke glavnije mane, što se kod njih opažaju.

Opaža se uobće kod njih malo bogatstva u idejama. Čudno je, ali ipak karakteristično, da oni ne razpravljaju nimalo o Ibsenovim idejama, ni o hipotezama, kojima se bave Rosnyjevi romani, a još manje moralnim pitanjima, o kojim razpredaju Bourget, Léon Daudet i drugi neki. Oni preko svega toga prelaze ironičkim smieškom, a razpravljaju preveć o različnim umjetničkim formama.

Uzprkos svim njihovim liepim teorijama i načelima mnogo ih ne shvaća pravi život, energiju i pouzdanje u se, već shvaćaju čovjeka kao slabića, koji ne može doći do cilja.

Uz to su više puta njihove knjige nejasne i nepristupne množtvu, zato i bezkoristne, premda oni svi ističu, da nisu sljedbenici stare formule l'art pour l'art.

Opaža se, kako zgodno u malo rieči veli Mauclair da »beaucoup savent trop écrir, trop peu savent vivre«.

Kao da zaboravljaju prečesto, da u svakoj knjizi čovjek traži uz nasladu i zabavu još moralno neko značenje.

Ja bih htio završiti naznačivši koju drugu manu mlađe francuzke književnosti iz članka, što ga je Mauclair napisao pod naslovom »Réflexions sur les directions contemporaines« u br. 95 Mercura mjeseca studenoga

1897. Ali tad bi mi trebalo prevesti cieli članak, koji sadržava mnogo i mnogo istine, premda pesimizmom silnim zadahnut.

Članak taj može čitati jedino, tko vrlo dobro poznaje rad mlađih književnika. Taj bi jedino znao uvažiti Mauclairove prigovore, koji se samo osvrću na slabe strane novije književnosti, dok bi drugi iza čitanja stvorio vrlo nepovoljan i kriv sud o toj književnosti, misleći valjda, da ne vriedi baš ništa, a prevario bi se.

A sad svršavam, opažajući, da mlađi francuzki naraštaj ipak još nije dostigao slavne današnje zrelije francuzke pisce, kao Coppéa, Hérédiju, Bourgeta, Lotija i druge već poznate. A mi, kad bismo htjeli što naučiti od francuzkih književnika, zaista bismo pogriešili, kad bi se zato k mlađima uputili; bolje bi nam bilo ostati pri starijima, pri onima, koji su došli iza razsula Zolinog naturalizma.

Najpogubnije bi pak bilo, kad bismo htjeli izkopati opet iz ruševina sagnjilo truplo naturalizma.

Pomislimo, da u Francuzkoj nijedna mlada književna smotra ne bi sada zastalno molila za suradničtvo Zolu.

Nažalost naša je mladež i u tom zaostala za francuzkom.

III.

U Hrvatskoj

U Hrvatskoj je mlađi naraštaj ušao u književnost bez borbe i bez zapreka.

Nije mu trebalo zasnovati posebni kakav književni časopis.

Stariji književnici nisu od mlađih zazirali, pače su ih uviek bodrili na rad, dolazili u susret njihovim težnjama, bili im pri ruci i otvarali im stupce svojih listova.

To je na čast našim starijim književnicima, a mladež nek im je zato i zahvalna.

Evo, zašto nije bilo u hrvatskoj književnosti ni jasne opreke između starijeg i mlađeg naraštaja, evo, zašto mlađi naraštaj nije ni udario sprvice novim pravcem, niti je namah proizveo kakav prevrat na književnom polju.

Ako je mladež što imala pisati, morala je pisati po listovima, koji su ovisili od starijih književnika, a prema pravcu tih listova i nehotice je imala udesiti svoj rad. Samo kadkad je izdavala kakav almanak.

Tek s vremenom, kad se mladež otresla tog utjecaja, tih obzira, kad je odrasla i mogla samostalno osoviti se na svoje noge i gledati u sviet samo svojim očima, tek onda, kad je kod te mladeži ponarastao broj, nadošao je donekle i prevrat, uveli se novi pravci.

A tad stariji pisci bijahu već smalaksali, nisu se upustili u borbu s mlađima i tješili se onom starom »na mlađima sviet ostaje«, ipak valjda žaleći, što su nastala nova vremena, a s njima i novi duh.

Mislim, da govoreći o mlađem naraštaju, da se ipak naznače granice, najshodnije je uzeti razdoblje ovih zadnjih deset godina.

Bilo bi ludo svakomu mladom piscu zaviriti u krstni list, a ne ćemo se prevariti, ako uvrstimo u mlađe književnike pisce, koji su se pojavili svojim radnjama poslije godine 1887.

Kakva bijaše hrvatska književnost u to doba?

Kakve su uzore imali mladi ljudi pred sobom u svojoj kući.

Vriedno je i na to se ukratko osvrnuti; tim će nam mnogo toga biti jasnije.

Književni sviet bio je okupljen oko »Vienca«. — Bila se podigla i »Hrvatska Vila« i privukla k sebi većinom pravaške pisce. Ali se nije mogla uzdržati; ustupila je mjesto »Balkanu«, koji je za kratko doba životario. Bilo se pokušalo pokrenuti i književnu smotru, ali ne bilo sreće ni tu.

Ne ću se prevariti, uztvrdim li, da je od svih tih listova, izuzmeš li »Vienac«, malo koristi bilo hrvatskoj knjizi. Mislim naime, da će ono malo, što je bilo razsijano po njima, ostati u poviesti hrvatske književnosti. — Ali ipak s drugog gledišta ne mogu se zaniekati tim listovima velike zasluge za razvoj hrvatske književnosti.

Mladež je imala što čitati — a i čitala je sve požudno.

Bilo je onda knježevnog života; sve je kipjelo, sve je vrelo. Tko je samo znao šarati perom po papiru, tiskao je svoje radnje u jednom ili drugom časopisu.

Ne dotjecalo izvornih radnja, da se pune stupci, pa se i prevodilo.

Istina je, da se prevodilo mnogo toga, što nije trebalo, što je kvarilo ukus čitalaca i škodilo uzgoju pisaca, ali je bilo i liepih proizvoda tuđih književnosti u hrvatskom ruhu, a to je blagonosno djelovalo na javnost i na književnike.

Grjehota samo, što ne bijaše zdrave kritike, da upravlja tim obilnim književnim radom.

Mladež je međutim čitala, učila i mučila se, ne bi li i ona došla do toga, da protura koji plod mladenačke mašte u sviet.

Svatko, tko je nešto znao, htio je biti književnikom.

Nažalost čas nije bio zgodan; bilo je lako zabasati stranputice, a još lakše upasti u prostotu i u jadno povođenje za slabim uzorima.

Bilo je onda kao uviek starih i mladih pisaca. U starije su se brojili Trnski, Tomić, Marković, Veber, Buzolić, Pavlinović, Vodopić; u mlađe su bili uvršteni Lovretić, Kozarac, Tordinac, Draženović, Kokotović, Lepušić, Harambašić, Hranilović, Šimić, Milaković, Pogačić, Badalić.

Ja samo spominjem neka imena, što mi se nadavaju pod pero, te ne mislim izključiti iz broja starih i mladih sve one, kojih nisam ovdje naveo.

Idealima bijahu Šenoa za pripovjedače, Preradović i Vraz za pjesnike. — Kad bi tko izdao pripoviest, što se tada pitalo? Je li se barem približio Šenoi, je li crpio građu za svoju priču iz hrvatske poviesti ili iz hrvatskog svieta, i je li dobrom tendencijom djelo prožeto.

To bijahu glavna pravila nekakve jadne kritike. Prema tima sudilo se o vriednosti knjige.

Bio je velik grieh opisati čin, koji bi se događao izvan hrvatske zemlje i pri komu junaci ne bi nosili hrvatsko ime, a još veći grieh zatajiti rodoljubnu tendenciju.

To se dade lako i tumačiti.

Bila je još živa uspomena na ilirski pokret, na književni naš preporod, a politički život bijaše živ, bijaše još čistog idealnog zanosnog rodoljublja.

Ta ljudi nisu mogli ni pojmiti to, da književnost ne bi bila izrazom tog rodoljublja i ujedno sredstvom, da širi i goji rodoljubno čuvstvo.

A opet je Šenoa uistinu bio doveo hrvatski roman najedanput na tako visoko mjesto, da se činjaše nemoguće, da će ga itko moći nadkriliti. E, pa onda što preostajaše drugo, nego slieditи mu stope i bar nastojati dovinuti se do niže stvepenice do njega?

U poeziji bijaše Vraz opjevao ljubav tako, da bolje nisi mogao.

Nazivali ga našim Petrarkom.

Mažuranić bijaše uzorom epske pjesme, a Preradović bijaše naš najveći pjesnik; tim se imenom svi dičili.

Mladim se pjesnicima ipak puštalo nešto više slobode. Nije se tražilo, da se robski za tim pjesnicima povode, ta to svi priznavahu nemogućim. Ipak su romantičke priče po Preradoviću bile u modi, i ondašnji se pjesnici u biranju predmeta za svoje spjeve držali tih tradicija. Da se osvjedočiš, zaviri samo u Badalićeve pjesme iz mlađih dana.

Ilirski su pjesnici bili dali izgled rodoljubnom poezijom, pa kao što nekad u Italiji, tako i onda u Hrvatskoj ne bijaše pjesnika, koji ne bi češće pjevao uz ljubovcu i drugu ljubovcu, domovinu, i koji ne bi sipao sve striele svoje rodoljubne mržnje na izdajice i na neprijatelje hrvatskog imena.

Što se još zahtievalo od pisaca?

Da im djela budu zabavna, da se čovjek zbilja naužije čitanjem i to svatko, pa i ne imao nikakve naobrazbe, a nikud bolje, ako bi od ganuća i proplakao nad sudbinom junaka.

A sad stisnimo malo obzorje.

Da vidimo, koji su pisci u ono doba uživali veći glas i bili više voljeni kod obćinstva.

Od pripovjedača je bio ljubimcem Kumičić. Njegove romantične pripoviesti čitale se svuda, a opet svojim romanima iz gradskog života izticao se kao naprednjački duh.

I zbilja on je gotovo jedini bio ponešto uveo iz realističkog pokreta i u naš roman. S njim se pojavila i kod nas francuzka naturalistička struja — i to baš onda, kad su romantičke maštanije i romantički zapletaji najviše cvali s Becićevom »Kletvom nevjere« i historičkim novelama Tomićevim.

Uz Kumičića je uživao liep glas i Kovačić.

Cvale su onda i crtice, male novelice, a Kokotović i Draženović bili mladeži uzorom na tom polju.

Mladež se dakako okušala najprije na tom polju, ta izgledalo je lako napisati crticu iz seoskog života ili kakvu romantičnu sentimentalnu pričicu iz gradskog svieta, kao što je Kumičićev »Slučaj«.

Nije nitko ni mislio, da je pisati crtice vrlo težka stvar, te da ni veliki napredni narodi ne imadu vrstnih sila u toj struci.

Turgenjev kod Rusa bio je u tom majstorom, kao što svjedoče Lovčevi zapisi. Francuzi pak imaju samo Daudeta i Maupassanta, koji su se i kao crtičari proslavili.

Kozarac i Novak nisu utjecali mnogo na mlade ljude.

A i za Đalskoga onda u početku malo se marilo. Njega su držali za pisca, koji slabo poznaje jezik i koji pripoviedanjem ne zanima. Pak premda su već onda njegova djela bila najbolja, što je imala u novelistici hrvatska književnost, jedva se bijaše usmjelio kritičar, da ga ubroji među bolje pripovjedače.

Među tadašnjim pjesnicima pronosilo se najviše ime Harambašića. Njegove »Slobodarke« i njegove »Ružmarinke« bijahu najomiljenije zbirke rodoljubnih i ljubovnih pjesama.

Još bi tkogod gdjekad zavirio u Palmovića i Vukelića, i to bijaše sve... Kranjčević onda tek bijaše na početku svog pjesničkog rada...

Žalostne su to bile prilike, jadni su to bili uzori mladim poletarcima.

Ali između tih poletaraca bilo je i mladića, koji su posegli za knjigama tuđih naroda. Bilo ih je, koji su nezadovoljni domaćim proizvodima tražili duhovne hrane i zabave kod svjetskih književnih velikana.

Bilo je doba, kad se Carduccijevo ime raznosilo i izvan Italije, i kad se ruska književnost, proslavljena u Francuzkoj, širila po svem svietu, pa i u Hrvatskoj u kojekakvim strašnim njemačkim prievodima.

Ta pomoć izvana došla je u dobar čas mladeži, koja bi inače bila zapala u prostačku imitaciju kojekakvih domaćih pisaca. — A i zreliji neki pisci, koji su već prije bili novom boljom strujom zabrazdili, napredovali su svojim putem, te je njihov primjer sokolio mlađe. Među tima Đalskoga ide najveća čast.

Malo mareći i za nehaj publike, nije htio pokvarenom ukusu čitalaca žrtvovati umjetnost.

Napokon je došlo i njegovo doba. A pritom možda najviše zasluga imaju baš mlađi ljudi, koji su znali procieniti njegov rad i protumačiti ga čitaocima, upućujući ih, kako će bolje razumjeti liepe njegove književne proizvode.

Mladež, kako rekoh, časom se povela za naturalizmom, sipala množtvo novela i crtica iz pučkog života, a sve to bijaše bez ikakve vriednosti. I ako je što boljeg bilo, to bijaše u Dalmaciji, gdje su se mlađi ljudi sa Šimićem na čelu znali više puta vješto povoditi za Vergom, Ciàpolijem i Capuanom, ne žrtvujući pritom izvorni kolorit ni originalne osebujnosti našeg naroda.

Ali psihološka strana hvatala je sve to više maha svuda pa i kod nas. Mlađi naraštaj okanio se sasvim domaćih tradicija i proučavao tuđe pisce, a Borotha i Leskovar (da spomenem samo dva najbolja) uspješe liepo u romanu.

Prvi se iza malo slabih novela otresao utjecaja domaćih pisaca, ali odaje silni utjecaj, što su ga francuzki romanopisci kao Feuillet i Bourget na nj ostavili. Drugi se možda poveo za Rusima, ali kod njega je vidjeti i utjecaj Đalskoga, a to mu je i koristilo, jer je uistinu Đalski znao majstorski navrnuti umjetnost na hrvatski život i ostati uviek pravim hrvatskim originalnim umjetnikom. Đalski sve to više utječe na mlade hrvatske pripovjedače, a neki izravno potječu od njega.

Ali ako je u romanu iz gradskog života, iz obrazovanog svieta, i vidjeti kod nas liep napredak, toga nema nažalost u pripoviestima iz narodnog seoskog života. Tu

su i mlađi pisci ostali pri staroj i nisu se nimalo znali okoristiti svjetskom književnošću. — Govorim glede forme, jer valja priznati, da su u biranju gradiva za svoje novele i u shvaćanju važnih pitanja za seoski život napredniji od starijih. — Vidimo na primjer Osman-Aziza, koji su znali shvatiti dobro životno pitanje, oko kojega se kreće napredak njihova naroda. Pitanje o izseljivanju i pitanje o načinu, kojim se civilizacija može uvesti u narod na njegovu korist i bez štete moralne i materialne, to su zamašna i važna pitanja, i zato njihova djela prednjače Lepušićevim novelama.

Kod pjesnika se opaža mnogo veća razlika, gotovo neki jaz između starijeg i mlađeg naraštaja.

Dok su mladi hrvatski pripovjedači imali u Đalskomu čovjeka, koji im je prokrčio put, a donekle bio vođom i učiteljem, to u pjesmi ne nalazimo nijednoga, koji bi bio odnjihao mlađe pjesnike u vilinom čarobnom svietu.

Kranjčević i Tresić bijahu sasma nove pojave u našoj poeziji. Uzalud bi tražio kod Hrvata epskog i lirskog pjesnika, iz koga bi oni potekli.

Za njima su došli i drugi, kao Begović, Alaupović, Nazor, Deželić, ali svi zajedno nemaju gotovo ništa zajedničko sa starijim našim pjesnicima.

Harambašić je najedanput ostao osamljen, a mladež ga i ne broji u prave pjesnike, već u vješte stihotvorce, koji ti znadu prostu, sasma prostu misao razvlačiti kroz pet šest, pa makar i kroz deset kitica, gdje nema nikakve poezije, već samo stihova i sroka. —

Tim ne mislim reći, da su se mladi pjesnici svi najednom pokazali originalnim.

Kod sviju je manje ili više upoznati tuđeg utjecaja, ali to iz francuzke, talijanske i njemačke književnosti.

Nije bilo moguće, da se mladež zadovolji pjesmom, koja je uistinu bila prazna iznutra, a ružna izvana. — Rodoljubne pjesme, iako zanosne i preveć naduvate, imale su smisla za ilirske dobe, ali ludo je bilo htjeti uviek uzdržati ih pri jednakom zanosu i entuziazmu. — Romantičke ratoborne pjesme bile su dobre u Italiji za doba prevrata i rata proti tuđincu — sad bi izazivale smieh kod čitalaca. — Tako je donekle i kod nas smiešno pjevati o rodu i o domu sad onako, kako se to nekad pjevalo — a smiešno je baš zato, što nije naravno, što odaje umjetnu neku prozu kod pjesnika.

To su dobro shvatili mladi pjesnici, te izuzmeš li prigodne neke njihove pjesme, to vidiš u njima rodoljubno čuvstvo u sasma drugom obliku, negoli kod njihovih predhodnika. Dosta ti je uporediti Harambašićeve »Slobodarke« s pjesmama Tresićevim ili Kranjčevićevim, da se o tom uvjeriš.

To ti je odprilike, kao da prispodobiš Berchetovu koju rodoljubnu pjesmu s kojom Carduccijevom, ili Bérangerovu s kojom od V. Hugoa.

Mlađi su pjesnici posvetili više pažnje i obliku, formi, a pjevali ne samo legende i balade i svoje zlato, već zašli i u šire polje, u sviet misli, u sviet čuvstava, što muči u naše doba umove savjesti i srdca, čežnje i težnje umnika i biednika; smrt i život, dobro i zlo, prošlost i budućnost, to sve zanima naše mlade pjesnike.

Tekovine suvremene kulture, nastojanja suvremene poezije nisu im ostali nepoznati.

Ugledali se u tuđe velikane, učili ih, dok su upoznali sebe i našli u sebi dosta sile i snage, da po sebi žive i rade, te tako i uspjeli da podadu originalni karakter svome radu.

Tko ne bi odmah i bez podpisa razpoznao Tresićevu ili Kranjčevićevu koju pjesmu?

S radošću opažam, da je veći dio uglednijih mlađih pjesnika iz Dalmacije. Oni su se svi zarana većinom zabavljali talijanskim pjesnicima... Kod nekih Carducci, kod drugih nažalost Steccheti, a kod trećih čak i Ada Negri ostavili su i traga za sobom.

Jedini je možda Begović, kod koga se opaža i njemački utjecaj, i to Heineov.

Tresić je uzeo u Carduccija svoju ljubav za klasičnu formu i ljepotu, koja zaista i najbolje dolikuje njegovu talentu, u filozofskoj nauci odgojenom.

Sabić i Ostojić sjećaju te na Stecchettija, premda se prvi u najzadnje doba povodi za francuzkima, a drugi zajedno sa Sirovicom i Katalinić-Jeretovom ugledao se u razvikane pjesme Ade Negri, koje bi najbolje bilo da se okane.

Nazor ima donekle nešto srodnosti s Tresićem, a kad mu bude forma savršenija, njegove će pjesme zauzeti odlučno mjesto.

Uporedim li novelistiku s poezijom, to priznajem, da ja vidim veći napredak u zadnjoj. — Ja sam, makar svi rekli, da nije tako, uvjeren, da u romanu mi imamo uz Đalskoga jedina dva umjetnika, i to najprije Borothu, pa Leskovara. Borotha će težko napried, ostane li pri psihološko-analitičko ljubavnom romanu, kao što je njegov

zadnji roman. Nek se okani Bourgeta začas i on će zastalno još napried, inače će lako ponavljati drugim riečima i drugom formom, što je već tako liepo, tako fino rekao o ljubavi pod svim oblicima. Leskovar se nije dosad pokazao onakvim umjetnikom kao što Borotha, ali je odabrao bolji put, na komu zastalno ne će nazadovati, a nitko ne može znati, koliko će nasuprot napredovati.

U poeziji ja vidim bolji uspjeh.

Kad mislim na hrvatsku poeziju pred deset godina, ja se samo sjećam Hranilovića i još nekoliko liepih pjesama Cirakija, Arnolda i Badalića, i to je sve. — Sad čitam talijanske i francuzke proslavljene pjesnike, pa čitam i hrvatske, a ponosim se Tresićem i Kranjčevićem, kod kojih ćeš malo pjesama naći, koje te ne zadovoljavaju, za koje možeš reći, da su zaista slabe. — Uz nje vidim liepu četu mladih vilinih pregalaca, koji su svi nekolikim krasnim pjesmama već dovoljno zajamčili, da će dalje poezijom k slavi!

Na polju književne kritike napredak je posve slab.

Andrić je jedini, koji se zaista može s pravom nazvati književnim kritičarom, obrazovanim na temelju najboljih hrancuzkih kritičkih djela.

Ali se i on najradije bavi francuzkom knjigom, a malo piše o našoj književnosti.

I Šegvić se sprvice bio posvetio kritici. Ja se vrlo dobro sjećam krasne njegove studije o radu Augusta Šenoe. — Malo će tko znati za tu studiju, a izašla je pred kakvih osam godina u zadarskoj »Hrvatskoj«.

Bilo je lako razabrati, da to piše mlad čovjek pod utjecajem Tainove nauke, ali je bilo vidjeti dobra Tai-

nova učenika. — Ja ipak ne poznam u hrvatskoj književnosti bolje ni podpunije kritične studije o Šenoi.

Ali opaziti mi je, da, po mom sudu, Šegvić kasnije nije napisao nijedne bolje studije od te prve. — On se kasnije bacio i na drugo polje, a valjda malo zanemario kritiku. Ja sam bar došao do takva zaključka čitajući zadnje njegove kritične članke.

Kritika je dakle većinom ostala u prijašnjim rukama. Sabić se njom malo bavi kroz više godina, ali i on je zapuzao u polje svjetske književnosti, i pritom se služio i tuđim vođama, te mu kadkad nedostaje originalnosti.

Od starijih zaslužuje gospodin Šrepel pohvalu, a to najviše zato, što nastoji osokoliti svakog pisca i javnost upoznati s našim piscima. Ja se ne sjećam, da sam ikad čitao oštar kakav njegov članak, ma bilo proti komu. — No on se bavi ponajradije proučavanjem starih klasika, radi oko Matice Hrvatske i iztražuje stariju hrvatsku književnost, pa se bavi gramatikalnim studijama, pa kako onda da zahtievaš, da bude i izvrstnim kritičarom, da pomno prati razvoj moderne književnosti?

Čitati je i književnih ocjena iz pera Pasarića, Iblera, Inhofa, Šurmina i nekih drugih, ali mislim, da te ocjene, uz posve male iznimke, ne imaju stvarne, ni trajne vriednosti za hrvatsku knjigu.

Ovdje ne mislim govoriti o studijama, o svjetskoj književnosti, što ih donosi Matica Hrvatska, jer su to kompilacije po tuđim izvorima.

Opazih napose u zadnje doba, sada, kad se pojavio Leskovar s novim romanom, neloše ocjene po različnim novinama, što su ih napisali mlađi ljudi.

Ima i tu po koje dobro zrnce, osobito kod Sirovice i kod Ivanova, ali, kako govore Talijani, un fiore non fà primavera.

Ja više puta mislim, kad bih htio iznieti pred strani sviet nešto iz naše književnosti, da bi čovjek našao liepih romana od Đalskoga, krasnih pjesama u Kranjčevića, Tresića, a i kod drugih; ali kad bih htio što iznieti o književnom našem pokretu, o komu god našem književniku, zaista ne bih našao nijedne kritičke studije, da bih je mogao u prievodu tiskati u kakvoj tuđoj književnoj smotri.

To karakterizira nevolju naše književne kritike.

Dao Bog, te i ona procvala!

Eto, nanizah ovdje nekoliko misli i opazaka o našem mlađem naraštaju.

Ali tko zna, možda će već sutra nadoći novije mlađe pokoljenje, kojemu ćemo se mi već pričinjati starima.

Ta ne varaju li znakovi, to novije pokoljenje već se diže, hoće i ono da reče svoju.

Dosad po radu ne možeš ga poznati, jer i rada nema.

Ali se ono već razmeće silnim riečima. Ustrojava nov časopis, a obećava mnogo toga i jasno priznanje, da ga staro ne zadovoljava. Hoće se tim mladićima nešto novo!

Ali zašto onda pozivati k sebi starije književnike? Težko će se dati stariji književnici voditi novim pravcem, i to od mladića, koji još nisu stvorili ama ničega.

Ali ne ću da budem surov sudac s mladošću. Mladež ima to dobro, što je mlada i što može iz nje mnogo liepa

biti s vremenom. Ne ću je dakle suditi po obećanjima, po težnjama, po programima. Neka živi, neka radi, ne gušimo joj poleta, ne strižimo joj krila, ne sputajmo ju okovima. Nek samo počne raditi. Kad bude rada, ostavit ćemo na stranu rieči mladenačke, a obazret ćemo se na mladenački rad.

(Novi Viek II, 1898, str. 40—46, 107—110, 171—175, 234—242)

MANJE PROGRAMA, VIŠE DJELA

Koncem 1897. napisao sam nekoliko članaka o mlađem književnom naraštaju. Ti članci, tiskani poslije u Novom Vieku, svršavali su ovim riečima: »Tko zna, možda će već sutra nadoći novije mlađe pokoljenje, kojemu ćemo se mi već pričinjati starima. A ne varaju li znakovi, to novije pokoljenje već se diže, hoće i ono, da reče svoju. Dosad po radu ne možeš ga poznati, jer rada i nema. Ali se ono već razmeće silnim riečima. Ustrojava nov časopis (mislio sam na »Mladost«), a obećava mnogo toga i jasno priznanje, da ga staro ne zadovoljava. Hoće se tim mladićima nešto novo... Ali ne ću da budem surov sudac s mladošću. Mladež ima dobro, što je mlada i što može iz nje mnogo liepa biti s vremenom. Ne ću ju dakle suditi po obećanjima, po težnjama, po programima. Neka žive, neka radi, ne gušimo joj poleta, ne strižimo joj krila, ne sputavajmo ju okovima. Nek samo počne raditi. Kad bude rada, ostavit ćemo na stranu rieči mladenačke, a obazret ćemo se na mladenački rad«.

I tada, da rečem istinu, ja sam pomno pratio sve, što pišu ti mladi ljudi. Veselio sam se Nikolićevim pjesmama, zanimale me Tucićeve drame, povlađivao sam više puta i riečima Ivanova, slušao sam rado Marjanovićeve kritike i obradovala bi me koji put i pjesma i koja mala crtica, pod kojom bih naišao na ime još nepoznato u književnom svietu. Izašla odonda i po koja knjiga iz mladih krugova, izašlo i više brojeva različnih časopisa, što oni

izdavaju, pa sam se i osvrnuo na sve, što mi se činilo važnim, bile knjige, bili članci kakvi, ali sam uviek čekao bolju prigodu, da o njima pišem. Bio sam uvjeren, da će i među njima biti liepih talenata, pa sam očekivao i liepa djela, djela, koja bi zasluživala, da se na njih obrati pažnja više nego na kojekakve programe i kojekakve manje ili više ratoborne proglase. Ali uzaludno mi čekanje, djela još nema, barem nema još onakva, kakvo sam očekivao, nema remek-djela, što su ti mladi ljudi obećavali. Mjesto tog djela, eto opet nova proglasa, podpisanog od 12 mladića, a dadoše mu naslov »Mlada Hrvatska«. — Zaista, mi se nalazimo pred čudnom pojavom, nalazimo se pred jednim dielom mladeži, koja premda još nije ništa napisala, što bi zasluživalo, da bude proučeno, i što bi moglo obogatiti hrvatsku književnost, ipak ima na hrvatsku mladež ne malen utjecaj. Kad bi čovjek htio ući u trag razlozima i uzrocima tog utjecaja, ne bi imao čemu da se veseli, radije bi se morao zabrinuti za budućnost domaće knjige. Mlađi su ljudi velikodušni, naviestili su svima podpunu slobodu u pisanju, a mladež shvatila to, da joj je dopušteno pisati i najekstravagantnije i najgnusnije stvari, pa mi kažu, da je saletjela urednika mlada časopisa pornografskim sastavcima, što je on nažalost morao u koš baciti, a opet i mi smo ipak dobili na čitanje i dobar dio tiskane pornografije. Mladi ljudi slavili su dekadentstvo i simbolizam, a drugi vidjeli, da nije baš odveć težko napisati crtu i izpjevati pjesmu po dekadentskoj ili simbolističkoj šabloni. Ne treba, vele, metrike ni kompozicije, a ne treba ni poznavati život; a ako si nejasan i neshvatljiv, ni to ne smeta. Dakako pritom se nije nitko ugledao u braću simboliste u Francuzkoj, koji uz

sve mane imadu i liepih zasluga, napose za razvitak i procvat francuzke poezije. Napokon su mladi ljudi oglašivali rat starijima, pa svi, koji su bili ogorčeni i nezadovoljni sa starijima radi jednog ili drugog, bez razlike pohrliše k njima. Tu se nakupilo mnogo ljudi, koji bi htjeli staro rušiti, a i ne znajući, čime će staro nadomjestiti.

Pitat će tkogod, da li zbilja nema i dobrih razloga, s kojih se razmahao utjecaj mladih ljudi na hrvatsku mladež. Ne znam, imadu li oni i dobrih teorija u svojim programima. Istina je i to, da te teorije nisu nove i da su ih i drugi branili i učili prije njih, ali o utjecaju tih zdravih teorija ne može biti govora, dok se ne vidi njihov odjek i utjecaj u djelima i u knjigama. Makar da bi se vidio, ali se još ne vidi, već se vide opet samo programi i obećanja.

Mladi ljudi imadu najbolje namjere, ali nemaju dobrih djela, pa se mi bojimo, da će buka tog novog pokreta svršiti i razplinuti se bez ikakva ploda. Bacili su oni klicu, klica se razvila već i u stablo, ali gledaš li ga, ne znaš, hoće li usahnuti, hoće li dati roda.

Da pravo rečem, najnoviji proglas hrvatske mladeži mene nije nimalo obradovao. Kad ga pročitah, nisam više na nj ni mislio, ali su mi se motale glavom druge misli. Nisu me zanimale rieči njihova proglasa. Zanimao me samo taj stari, a opet i novi pojav u našoj književnoj republici; zanimalo me to, što eto opet ustaje nekolicina mladih nepoznatih ljudi, da ruši sve i da bude vođom mladeži hrvatske i hrvatskog naroda. Oni hoće svoj list. Eh, Bože moj! Svatko hoće za mladih dana da ima, gdje

će vidjeti tiskano i svoje ime, svatko hoće u naše doba da bude upraviteljem, izdavateljem ili bar tajnikom koje redakcije, pa kako je netko duhovito rekao, tko će zaniekati, da u vieku mikroba i atoma i neizmjerno malih bića ima biti mjesta i za embrionarnu književnost? Nemojte misliti, da će, bude li više mladih časopisa, biti i više razmirica i mržnje među njima. Ne će. Oni će živjeti u međusobnom skladu, ali će gurati samo stare, da zauzmu njihova mjesta. Stari bi im se imali ukloniti i dati im mjesta, a kad ne će, neka se ne tuže, ako ih gurnu s puta.

Ima i žilavih ljudi između tih starijih, ali može se s njima i nagoditi čovjek, ako ih baš ne možeš gurnuti s mjesta, a ti reci, da su to naši, pa neka ga, bit će nas barem više, a budu li nam smetali, pružit će se kakogod zgoda, da ih utučemo. Ali to su sve stvari posve malene važnosti, a važnije je to, što nam ti najmlađi ljudi neprestano iznose nove programe mjesto nova ozbiljna rada. Oni vrlo rado navieštaju nove planove, nove teorije, više puta neizvjesne i misteriozne, a međutim se vidi, da ni među njima nema zajedničkog pravca, već da vlada podpuna anarhija. Žalostno je, da je karakteristika tih ljudi nestašica rada. Oni su svi najedanput estetičari, kritičari, sociolozi. Rekao bih, da su stariji ljudi osuđeni na rad, na sastavljanje knjiga, a oni postavljeni samo zato, da te knjige osuđuju. Drugi nek se muče i uče se, usavršuju u umjetnosti, oni toga ne trebaju, oni znadu sve, što je bilo prije njih, tek su stupili u sviet, ali poznaju život, narod i njegove potrebe, književnost i napredak. Što bi se drugi bojao reći nakon dugogodišnjeg učenja i izkustva, u strahu, da ne bude pravo i istinito, to će ti oni kategorički odsjeći. Oni svi snivaju o velikim reformama, a misle, da

među njima ima dosta duhova kadrih, da ih i izvedu, imaju barem vjeru i pouzdanje u vlastite svoje sile, a to nije zlo. Ali neka se požure. Mi smo neustrpljivi, ne možemo se zadovoljavati golim riečima i obećanjima, hoćemo i djela, u kojima bi se odrazivale te rieči, u kojima bi se izrazivala ta nova napredna nauka, djela jednom riečju, koja bi po sebi proizvela taj prevrat, taj preokret, što nam ga oni odavna navieštaju. A dotle dopustite, da vam rečemo, da ne možemo trpjeti, da udarate na pisce, koji su bar nešto učinili, i na djela, koja iako nisu savršena, bar obstoje, dok vaša ili su još u zametku u vašim glavama, ili ih nema ni u zametku. Inače, gospodo moja, proći će vrieme, pa kao što hara po kotaru kule, tako će i vam bjelinom posuti glavu, i vi ćete prestati biti u broju mladih, ući ćete u redove starih, a ne ćete imati za sobom ništa, a pred sobom postelju i grob. — Neka se ostave reklame. U književnosti reklama bez zaleđa ne valja.

Jednom su je, a i sada još nešto, pravili politički dnevnici svojim pristašama, a danas mladi ljudi prave je sami sebi. Zato imamo sada množtvo kritičara. Da čovjek piše pamflete i reklame, ne treba kritičarske spreme. Zadnjih godina znate, što sam opazio? Čim bi izašla koja knjiga, prije nego bih je pročitao, pogodio bih, koji će je list pohvaliti, koji će je pokuditi; ili gledajući podpis kritičnog članka, već bih pogodio, da li je članak u pohvalu pisca, da li ga nasuprot kudi i osuđuje. I vjerujte mi, nisam se nikad prevario; a to je žalostno, to daje slutiti, da obstoje književne camorre, da nema one triezne objektivnosti niti ozbiljne samosviesti, potrebite kritičaru. Nek se ne čude dakle ti mladi ljudi, ako pri koncu ovog članka

naiđu na nešto, što će im se pričiniti paradoksalnim. Dok nam oni javljaju, da žele preokrenuti sviet ili bar odgojiti i preporoditi narod, ja tvrdim, da treba najprije da odgojimo njih, taj naš podmladak. Stare ostavimo na stranu; stara čovjeka ne možeš više preokrenuti niti uzpraviti ga, ako je kriv, a mladicu možeš lako. Neka budu najprije učenici, a onda učitelji. Ako kod kuće nema dobrih učitelja, neka ih traže slobodno izvan kuće, ali, za Boga, nek uče, neka uče još koje vrieme, dok štogod ne nauče. Znate, što baš ovih dana poručuje vrstan talijanski književnik golobradim svojim zemljacima? Čujte: »Naša vremena su takva, da se više pazi na prividnost, nego na bitnost i na jezgru, više se časti nastojanje oko reklame i slave, negoli uztrpljiv i uztrajan rad, više reklama nego zaslužena trajna slava, u kojoj svako ljudsko slavohleplje kadikad se smiri, da kasnije teži k višemu cilju. Stara rečenica, festima lente, zamienila se je novom, festina rapide et imprudenter, i to sve nosi kao žig na tek zarasloj koži razbludna mlada književna stada, izašla na sviet zadnjih proljeća. Svaki grad ima svoje plodno leglo takvih pisarčića u prozi i u stihovima, pripovjedača i pjesnika i kritičara, kojima je još mlieko na usnama, ali koji već prikazuju občinstvu svoje prvience i brbljaju o tuđim djelima takvom drzovitošću, koja se nikad ne opaža kod odraslih. Pokušati sve, jest njihovo geslo, od erotične pjesmice do epopeje, od pripovjedčice za frebelianske vrtove do filozofijskog i družtvovnog romana; iznositi svoje unutarnje sentimentalne i senzualne nemire i prorokavati udes domovine i ljudskog roda; basniti o Helenima i o babilonskim satrapima, uzimati svečani ton, facere et pati fortia Romanum est, da

reku naprosto kakvu nezrelu ludoriju. Nekoji, kojih još nije ni pčela ubola, leleču izpod biča, kako oni vele, svjetske boli; drugi, koji još nisu upoznali ženu, idu u lov s dobrom srećom za Driadama i Amadriadama po šumama; drugi, koji se još nisu ni sjetili, kako ih vuče za nos švelja iz susjedstva, pišu ljubavne romane sa svim zavojicama, varkama, obmanama i izdajama ljudskog srdca; drugi napokon, koji još nisu učinili ni školske gimnazijalne zadaće, uče način, kojim će se preporoditi latinsko pleme i predstavljaju sami sebe kao junake novog plemena. Svi su jednaki, jer majmunski idu jedan za drugim, a opet svi se povode za jednim ili za dvojicom naših glasovitih književnika, koji su došli do pobjede nakon ozbiljna rada. Ti mladi ljudi nisu još učinili ništa, ali već snivaju, da su pobiedili i kažu to jedan drugomu u dnevnicima i časopisima...« Talijanski pisac nastavlja dalje istim tonom, ali ja prekidam. Priznajem, da ja ne bih tako oštro znao govoriti našoj mladeži, ali mislim, da je ipak dobro, da čuje, kako se drugdje govori. Ako baš hoće tko da pročita cielu tu lekciju, nek uzme 39. broj ovogodišnjeg Marzocca i tu će naći članak: La Camorretta, s podpisom Enrico Corradini.

(Vienac 1900 str. 691—693)

INDIVIDUALIZAM U KNJIŽEVNOSTI

Ako znakovi ne varaju, nešto se na našem književnom obzorju muti, nešto mienja. Ide se zatim, da se odieli književnost od života, a bilo bi željeti, ne samo da bude ogledalom života, pače da bude djelatnom silom u samom životu.

Ako ikad, to u naše doba treba nam djelatnosti u životu na svakom polju, treba nam uzgajati u čovjeku samosviest, energiju i volju, da uzmogne svladati zapreke, da nađe nasladu u borbi i da dođe do uvjerenja, da njegova volja uztrajnim radom može sebi podvrći sve. Mi živimo u doba, kad samo umovanje ne pomaže, a treba nam djelatnih značajeva. Ima kod nas zla i truleži, a nije dosta ćutjeti ga, ni opisivati ga, a ni vikati proti njemu, već treba tražiti mu lieka, naći kojim načinom ćemo ga prije iztriebiti, i kako nam valja raditi, da to postignemo. Kad je u životu naroda pretežna djelatnost, kad neki unutranji oganj goni svakoga na rad, kad se svatko brine, da učvrsti kuću i domovinu, da razširi trgovinu, da pokrene velika poduzeća, tad je dobro, da se nađe i čovjek, koji daleko od te buke, od tog meteža uzdrži živu vatru umjetnosti; ali kad je narod već izmoren tim životom ili naprosto nema snage ni uvjeta, da stupi odlučno u pravi život, i kad ljudi mjesto da rade, vole kukati i jadikovati i kriviti udes ili ljude za svoju nesreću, čekajući jedino od Boga pomoći; kad narod, mjesto da pokuša riešiti se svojih nevolja ozbiljnim radom, samo ih glavom

premeće i sve to dublje misli samo i razmišlja o njima, uživajući donekle u promatranju svoje boli, tada valja poticati ljude na akciju, treba ih priučiti, da se bore proti svakojakim protivštinama, da im se u borbi duh očeliči i da im ne smalakše uztrajnost u borbi do pobjede. Kad se kuća razpada, treba ju uzdržati poravljajući ju, dok se može, inače će se svaliti u ruševine. —

Reći ću, što mislim, jednom riečju: valja nam manje misliti, a više raditi. Naopako kad čovjek prije nego započne koji rad, promišlja i razmišlja, da li je taj njegov rad potreban. Da li će biti uharan, da li će se dogoditi ono isto što ima biti, i tako napried. Budu li svi tako činili, svi ćemo misliti, a nitko ne će raditi. Misliti je dobro ali samo onda, kad se misli pretvaraju u rad; inače misli ubijaju čovjeka i preveliko umovanje pretvara u hladna promatrača, koji nije kadar oćutjeti oduševljenja ni poleta, niti vojevati za ideal, i smije se ili očajava, kad bi trebalo da skoči kao junak, jer izgubi vjeru i ljubav i uzhit za sve. Žalostno je, kad se to dogodi čovjeku već za mlada.

Mladi ljudi su i tako bolestni, a njihova je bolest, obična bolest, koja zahvaća mladež gotovo uviek — razočaranje. — Mladić nažalost prije nego započne svoj vlastiti život, proživi sto različnih drugih života. Prije nego stupi u pravi sviet, on se kreće u sto drugih svjetova, i sve to u knjigama i po knjigama. On sjedi u svojoj sobici, bulji po čitav sat u knjigu, a pred njim mašta raztvara čitav sviet. Sad su pred njim barbari, sad su stari Grci i Rimljani. Čas se mieša med vitezovima srednjeg vieka, a čas opet vrti u vrtlogu suvremenog života. Pred njim je raztvoren čudan sviet, čudan život. Tu se

križaju svi narodi, svi slojevi, sve dobe, i munjevitom brzinom prolaze im pred očima veleumni, svjetski, slavni junaci i svakojake propalice. Kako je velik taj sviet, kako je velika ta slika! I to sve se tako mieša, ponavlja za nekoliko godina. On se napatio i nauživao. Potresla mu je dušom zloća, nepravda, nevolja, koju je vidio u tom svietu, naužio se ljepote klasične, romantične, dekadentske, nadivio se čudesima znanosti, umjetnosti i filozofije. Ali nastupile su i godine, i on iz svoje sobe izlazi u sviet i eto ti gotova razočaranja. Kako je taj realni sviet jadan i tiesan! Kako su ljudi slabi, prosti obični stvorovi! Kako je sviet jednoličan! Kako je sve prostačko! Nema ništa veliko, ništa plemenito, ništa, što bi se uzdizalo povrh obične prostote. A i sama priroda kako je mrtva, dosadna, prazna! On sve to gleda sumornim očima, kao da se probudio iza liepa sna, ili kao da se raztrieznio, nakon što se dan prije bio opio. Pri duši mu je nevoljno i tmurno, ne mari ni živjeti, izgubio je sve iluzije. Ali da ga pitate, što mu je, reći će vam, da je najnesretniji stvor na svietu. I on će se povući opet u svoju sobicu i stat će misliti na se i na svoju bol. Što će njemu taj jadni sviet, ti jadni ljudi, kad je njemu samomu zlo. Dosta mu je i misliti na se, a kamo li na druge. I eto vam pesimista, eto vam individualista, eto vam gotova egoista. Sviet se njegovih maštanja razorio, a realni ga ne zadovoljava. —

Je li uistinu težka njegova bolest? Može biti da i jest, ali jedini joj je liek život. Izvedite ga iz njegove sobe među ljude u sviet, ne dajte mu, da misli na svoju bolest, i ozdravit će. S njim valja postupati kao i s neurastenicima. Eto, zašto bih, kad gledam naše mlade ljude, htio im doviknuti: Hajte u sviet, ne mislite samo na se; a boli

me u srdcu, kad čujem, gdje im drugi nasuprot vele: Ne slušaj nikoga, nitko nema prava smetati te, čini, što te volja, ostani, gdje si, misli na se, plači, tuži se, reci nam, gdje te boli, a mi ćemo te slušati, jer je i nama bilo kao i tebi, ne boj se, mi te shvaćamo i kako!

Baš sada, kad ovo pišem, to se događa oko nas, u našoj književnosti. Kore nas, što ne štujemo slobodu i individualizam naših mladih pisaca, a ne misle, čemu to. Bilo bi ipak dobro otvoriti oči i ne gledati samo dva prsta pred nosom.

Izniet ću odmah moje glavno načelo. Svaki čovjek kad odabere koje zvanje, dužan je i podvrći se zahtjevima i dužnostima, koje mu ono nalaže i tim se odriče onog diela svoje slobode, koji se s tim zahtjevima i dužnostima ne slaže.

Ako to vriedi za činovnika, liečnika, svećenika, vojnika i t. d., vriedi i za umjetnika i za književnika. Nitko nije dužan postati književnikom, ali ako hoće to da bude, ako hoće da piše, tad on ima i nekih dužnosti prema onima, za koje piše. Ne će mu više biti slobodno reći sve, što hoće, ni kad hoće, ni kako hoće, jer on ne piše samo za se, piše za ljude. On nije sam na svietu, ima i drugih, s kojima on živi u odnošajima, a iz tih odnošaja nastaju i neki obziri i neke dužnosti. Slobodno mu je pomagati nas, tješiti nas, razvedriti nam i poljepšati život, ali mu nije dopušteno mutiti nam i ubijati život, i dužan je štovati sve, što je nama sveto. — Ne mislim time, da se književnik mora odreći sasvim svoje slobode. Može se dapače kadgod i dati puna sloboda piscu, koji nam ima reći nešto važno, nešto novo, ali to iznimno; ali se ne

može dopustiti, da iznimka bude pravilom, i da se postavi kao novo pravilo, kršenje pravila.

Evo, zašto se ne može ni odobriti u književnosti skrajni individualizam. Nije čovjek učinjen za umjetnost, niti je umjetnost sama sebi svrhom, već je umjetnost stvorena za čovjeka. Ne valja se osamiti. Budemo li prezirali ljude, ili zanemarili ih, ne budemo li pazili i na njihov život, i na pokretače njihovih djela, naime na njihove misli i čuvstva, brinući se samo za se, zadubeni u promatranju i proučavanju vlastite naše duše, ne ćemo moći ni zahtievati, da se drugi za nas brinu niti da nas slušaju, jer kako ćemo od njih zahtievati, što im ne damo, da od nas zahtievaju? Ili smo valjda mi veći i viši od njih? Ili je valjda samo naš život važan? Vjerujte mi, tada bi najbolje bilo ostaviti se pera i mučati, jer rieči su zato, da se izraze misli, a misli su zato, da se pretvore u djelo. Neka je jedan od nas pjesnik, drugi pripovjedač, treći dramatičar i što ti ja znam, ali i jedan i drugi i treći i svatko od nas najprije je čovjek. Dobro je rekao De Vogüé, da u naše doba mi ne možemo više ni pomisliti, da se misao ne bi pretvorila u akciju, i to u akciju na što veći broj ljudi. Umjetnost ima postaviti sebi družtvenu svrhu. Ne radi se o tom, da se napiše propovied, ali mjesto da se zatvorimo sami u se, valja nam se razširiti, izraziti cieli moderni život. Ne valja pustiti, da i nadalje postoji jaz između književnika i naroda. Pitanje se svodi na to, kako ćemo spojiti narodnu akciju s delikatnim zahtjevima umjetnosti. Ali to se pitanje riešilo i u drugo doba. Govorile se svima liepim jezikom stvari vrlo zanimljive i vriedne, da se čuju. Zašto ne bismo i mi to pokušali? Gledajmo samo u sviet, nastojmo shvatiti ono, što ljubimo i činiti, da bude ljubljeno i od drugih.

Velika je drzkost zahtievati, da se čitaoci bave samo našom osobom i našim stvarima. Misli li zaista pisac, da se mi moramo baviti njegovim umišljenim nevoljama ili njegovim nesretnim i prostačkim ljubakanjima, kad oko nas ima toliko realne biede i zla? Prije ili poslije dodijat će nam svojim jeremiadama i svojim doživljajima i pustolovinama. I onda neka nas posluša, neka pomladi svoje nadahnuće i pri neizcrpljivim izvorima prirode, poviesti i znanosti. Neka živi s nama zajedno u našem družtvu, u našem svietu, i valjda će i on promieniti, popraviti svoje personalne nazore o svietu i o stvarima.

Dieu le veut! dans les temps contraires
Chacun travaille et chacun sert.
Malheur à qui dit à ses frères:
Je retourne dans le désert!
Malheur à qui prend ses sandales
Quand les haines et les scandales
Tourmentent le peuple agité.
Honte au penseur qui se mutile
Et s'en va, chanteur inutile
Par la porte de la cité.

A ovo veli V. Hugo, onaj isti, koji je uveo u modu personalnu individualnu poeziju.

A Lamartinova vila odjekuje:

Honte à qui peut chanter pendant que Rome brûle
S'il n'a l'âme et la lyre et les yeux de Néron.

Znam, da će mi se reći, da nam je personalna subjektivna poezija dala remek-djela, kojima se i danas dive

ljudi. To je istina, ali mogao bih na to odgovoriti, da su te pjesme baš zato remek-djela, što su pjesnici u njima izrazili ne ono, što je u njima bilo individualno, već ono, što im je bilo zajedničko sa svim ljudima, ono, što je u njima bilo ljudsko, a ne samo personalno, ono, što ih je činilo sličnim ili jednakim drugima, a ne ono, što ih je dielilo ili razlikovalo od drugih. — Jer ljudsko družtvo treba da živi u miru i zajednici i slozi, a sve, što nas dieli, nije nego začetak i uzrok razmirica, nemira i propadanja. Tomu valja da služi i umjetnost, treba da teži uzvišenim ljudskim sveobćim i zajedničkim ciljevima, treba, kako je netko pametno rekao, da bude izrazom ideja i čuvstva, kojim nitko ne može poreći važnost i veličinu, samo da nađeš način i sredstvo, da mu to učiniš ćutjeti.

Pjesnik kad pjeva, nek misli, da ga sviet sluša i da mora plakati, moliti, vikati i snivati za sve. A nije mu ni krivo; čini mi se, da je ovo zvanje, da bude korifejem ljudskog srdca, kako govori de Vogüé dosta liepo, da ga predpostaviš drugomu, naime promatranju samog sebe plačući u pustinji pod noćnim nebom.

Istina je, sviet je žedan poezije, ali traži u njoj zvučnu i skladnu simfoniju svojih tuga, svojih radosti. Kad su ljudi žalostni, oni traže liepu pjesmu, u kojoj se prelieva njihova bol; kad su veseli, traže liepu pjesmu, u kojoj radost zrcali. Onda im je pjesnik svakdašnji drug, vjeran prijatelj, i oni puštaju, da ih on prati, da ih vodi. I kako de Vigny veli:

... les nations sont des femmes guidées
Par les étoiles d'or des divines idées.

Ne bojte se, liepa uzvišena misao zasjat će prije ili poslije kao sunce, i ako začas u silnoj hrpi knjiga i listova ne može prokrčiti sebi put u visinu, prodriet će kad tad, uzdignut će se nad hrpama zaboravljenoga, zaprašenog, zgaženog papira i zasjat će na obzorju, da bude svjetlošću i vodilicom cieloga naroda.

Liepa li je to nada i nagrada za pisca! Tko ju ne bi želio i njegovao! Znam, da neki tobože govore, da im nije do toga, da ne pišu za sav sviet! Nemojte im vjerovati. Poznajete Flauberta, pa čujte, što on govori: »Piše se za svakoga. Kad te ne razumiju, stisneš pleća i počneš snova. Kad te razumiju, raduješ se i pišeš dalje. Tu je sva tajna našeg uztrajnog rada i naše ljubavi za umjetnost. Što je umjetnost bez srdaca i duhova, u koje ju ulievaš? Sunce, koje ne bi bacalo zraka i ne bi davalo ničemu života«. »Nije dobro za pjesnika živjeti osamljen. Pjesnici su slavohlepni i traže ljubavi: treba im, da ih ljubiš i da im se diviš. Njihova slavohlepnost muči se u osami, i kad ih ne slušaš, pjevaju neskladno. Prezir pristaje filozofima i znanstvenim ljudima, kod umjetnika nije nego nakaza. A zašto ne bi pjesnik volio, da ga mnogi slušaju? On govori čuvstvu, a čuvstvo je više razšireno nego pamet. Znam, da nema čuvstva bez neke intelektualne naobrazbe. Treba moralne priprave, da se nasladiš poezijom. Ali duše, pripravne za to, mnogobrojnije su, nego se misli, i one sastavljaju pjesnikovu publiku. Kad si pjesnik, ne valja, da ih prezireš«. Ovo govori A. France.

A njegovim ću riečima i svršiti. »Nema više škola, tradicija ni discipline. Bilo je bez sumnje nuždno doći do ove skrajnosti individualizma. Pitate me, je li dobro ili zlo, što smo do toga došli. Odgovorit ću vam, da je

skrajnost uviek zlo. Gledajte, kako postaju knjige i kako umiru. Na početku one ne proizvode nego kolektivna djela. Nema ni sjene individualne tendencije u Iliadi i Odiseji; mnogo je ruka radilo oko tih velikih djela, a da nisu ostavile svog traga. Iza kolektivnih djela dolaze individualna: Sprvice se pisac, rekao bih, još boji iztaknuti se odviše. Takav vam je Sofoklo; ali malo pomalo personalnost se sve to više pokazuje; ona se srdi, muči se i zaoštruje se. Euripid već ne može, a da se ne postavi uz bok bogova i junaka. Hoće, da znamo, što on misli o ženama, i koja je njegova filozofija. Onakav, kakav je, uzprkos njegovoj drzkosti, i možda baš radi nje, on me silno zanima. Ipak s njim počinje dekadenca, neizbježiva i brza dekadenca. Liepe epohe umjetnosti bile su doba harmonije i tradicije. One su bile organične. Nije sve bilo pušteno pojedincu. Jedan čovjek, pa i velik, ako je sam, mala je stvar. Ne misli se dosta na to, da pisac, pa bio i kako originalan, uzajmljuje više negoli izmišlja. Jezik, kojim govori, nije stvorio on; oblik, u koji on ulieva svoju misao, odu, komediju, pripoviest, nije on stvorio; on nije stvorio ni sintaksu ni prozodiju. Sama njegova misao bila mu je prišapnuta sa sto strana. On je primio od drugih boje, on prinosi samo nianse, koje su kadkad, priznajem, vrlo fine. Budimo pravedni i priznajmo: naša djela ne pripadaju samo nama. Ona rastu u nama, ali njihove žile nalaze se posvuda u rođenoj zemlji. Priznajmo dakle, da mnogo dugujemo svima, i da je javnost naš suradnik. — Nemojmo nasilu razkidati veze, koje nas spajaju s občinstvom; pače nastojmo ih pomnožiti. Nemojmo se graditi preveć izvanrednim ni singularnim. Budimo naravni, budimo istiniti. Potegnimo se malko natrag, da se ne vidi u nama poje-

dinac, nego čovjek. Nemojmo se mučiti: ljepše stvari rađaju se lako. Zaboravimo sami sebe: nemamo gorih prijatelja do sebe. Budimo čedni. Oholost donosi propast književnosti. Budimo napokon jednostavni. Recimo sami sebi, da govorimo, da nas razumiju; pomislimo, da ćemo biti upravo veliki i vriedni, samo ako budemo govorili, ne ću reći, svima, ali mnogima.

Eto savjeta, što bih se usudio dati našoj mladeži. Ali se bojim, da treba dugog izkustva, da im se shvati duboki smisao. Na sreću ovi su savjeti suvišni za one, koji se rađaju liepim genijem. »Oni su od poroda naši učitelji, i kritika, mjesto da ih što uči, ima sve od njih da nauči«.

Ovako govori francuzki akademik u liepom članku »Demain« u drugom svezku znamenitog djela »La vie littéraire«, a ja ću samo nadodati njegovim riečima, da genija imade malo na svietu, a još manje kod nas.

(Prosvjeta 1900, str. 158—162)

STARI I MLADI

Književno pismo

Bit će godinu dana, da sam bio poslao »Viencu« članak pod naslovom »Mnogo buke, a za ništa...« Čitao sam toliko toga o secesiji u različnim knjižicama, političkim i književnim listovima, pa sam napokon htio i ja da svoju rečem. Ja sam bio došao najzadnji u to kolo.

Razprava je bila prestala, i urednik »Vienca« pametno je uradio, što mog članka nije tiskao, pače sam mu za to pismeno i zahvalio. Nadao sam se, da je to pitanje zaviek zakopano, kad opet na nesreću izplivalo, i baš ovih dana mala knjižica dra Antuna Radića opet ga pretresa. Valjda se varam, ali mi se čini, da se je sada ovo pitanje još više zaoštrilo i da bi moglo imati vrlo kobnih posljedica, kakvih nije lako ni predvidjeti. Odkad se to pitanje krenulo, izpoviedam, da sam ga uviek drugčije promatrao i shvaćao, negoli naši ljudi, koji žive u Zagrebu i svi oni, koji su o njemu pisali, bilo pro, bilo contra. Živim daleko od Zagreba i ne poznajem lično tamošnje književnike. Pratim pak pomnjivo njihov rad u malom pokrajinskom gradiću, koji je gotovo sasma tuđ hrvatskom književnom životu. Nisam imao prigode ni da vidim lanjsku izložbu naših umjetnika, pa zato i ne znam, je li bilo

Saobćujemo ovo književno pismo, da se vidi, kako se o našem novijem književnom pokretu sudi u Dalmaciji, ma da se u mnogočem ne slažemo s piscem.

potrebito i umjestno govoriti o nekakvoj hrvatskoj secesiji. Ali uviek sam se čudom pitao, zašto se govori i piše toliko o nekakvoj hrvatskoj književnoj secesiji.

Secesija kao književna struja, kao nekakav nov pravac u književnosti, ne postoji nigdje. U francuzkoj i talijanskoj književnosti ne ćete ju naći nego kao slab odjek iz Njemačke, gdje joj je leglo. U Njemačkoj se pak samoj secesija više nego novi književni pravac može smatrati zastavom, pod kojom vojuju mladi ljudi, željni, da nađu sebi mjesta u književnoj republici ma bilo kako, a dakako najviše novotarijama svake vrsti bilo u formi, bilo u sadržaju, jer što je novo i neobično i izvanredno ili dobro ili zlo, priteže na se obću pažnju. Je li tako i kod nas?

Za mojih mlađih dana u Italiji vikalo se i pisalo sila božja o verizmu i idealizmu i romanticizmu. Za verizam bili su svi mladi ljudi, napose oni, koji nisu bili još ništa ili posve malo izradili na književnom polju.

Ali barem u Italiji tomu bijaše dao povoda neki pjesnik zbirkom pjesama. U Francuzkoj se u ovo naše doba vikalo i pisalo i o simbolizmu i o estetizmu i o neomisticizmu i o naturizmu i što ti ja znam, ali i tu uviek jedna ili druga knjiga bijaše povodom toj viki i tomu pisanju. Kod nas nasuprot stalo se vikati i pisati bez ikakva razloga i povoda, jedino valjda zato, što su naši mladi ljudi na naukama u Beču ili u Pragu vidjeli i čuli, da se tamo o tom viče i piše. Tek kasnije neki Jelovšek razaslao prijateljima zbirku pjesama, koje su valjda imale biti specimen te nove secesije, ali je taj specimen bio loš, pa ga svi zabaciše, jer u trgovini nije jamčio za dobru robu. Shvaćam dobro važnost, da se pretresaju književni pravci, kao što su naturalizam, idealizam i slični, jer se oni teme-

lje na nekoj sasma opredieljenoj filozofskoj moralnoj i umjetničkoj teoriji, ali da se razpravlja o secesiji, koja se ne osniva ni na kakvoj teoriji, ni nauci, to ne shvaćam. Istina je, da se govori, da se secesija osniva na načelu absolutne slobode u umjetnosti, ali o toj slobodi nije fajde govoriti ni razpravljati, jer sloboda je dobra i sveta, samo treba znati njome se služiti. Dajte slobodu krepostnom čovjeku i zločincu; prvi će njome učiniti dobra, a drugi zla. Dajte ju dobrom i lošem književniku, pa će vam prvi napisati Božanstvenu komediju, a drugi Sinfonije. Čemu dakle toliko buke i vike? Na to se ne bi vriedilo ni osvrnuti, da nema pod tim nešto realno, konkretno, a to je, što prije rekoh, razdor između naših književnika.

Nije još ni minulo doba, kad je naše književnike politika dielila, a eto već se hoće, da ih i godine diele. Uza svu simpatiju za braću ljude, što ruski i drugi pripovjedači propoviedaju u naše dane, ima mržnje, koliko hoćeš, mržnje družtvenih slojeva, političke, a sad i mržnje radi starosti.

Mlađi naraštaj ustao proti starijemu, a gdje baš dospieva taj mlađi naraštaj, a počinje stariji, tko bi znao! Čovjek bi rekao, da tko nije prevalio još tridesetu, ide u mlade ljude, ali kod nas i takve književnike ubraja naša mladež u stare. Kad je tako, hvala Bogu! Da ih pitaš, zašto su jedni ustali proti drugima, reći će ti: zato, što su oni mladi. Da ih pitaš, zašto stari ne valjaju, reći će ti: zato, jer su stari, i to je donekle istina u životnoj snazi, ali ne uviek u umnoj.

I zbilja, drugog razloga i nema. Da su mladi stare nadkrilili svojim djelima, pa da im stari ne će da to priznaju, to bi se i razumjelo, ali da je sve, što je mlado,

dobro, a što je staro, da nije, to je ludo, kao što bi bilo ludo i reći, da sve, što je mlado, ne valja, a samo da vriedi, što je staro. Istina je samo, da obično, ako čovjek, za mlada ne učini što dobra, što liepa, što izvanredna, težko će kasnije. Kasnije će moći usavršivati se, ali prvi polet genija i dara pojavljuje se u mlade dane. Spominjem se, kad sam počeo svoj književni rad, da me je najviše boljelo i srdilo gledati, gdje se kritiziraju naši pisci po političkoj šari, a ne po njihovu radu i daru. Nisam tada ni u snu mislio, da ćemo doći na to, da se kritiziraju po starosti. Ako još baš nismo došli na to, blizu smo. To je žalostno vidjeti kod mladeži. Mladež sama po sebi je veledušna, a ne zavidna, a mladež sama po seli nađe ljubavi i susretljivosti kod svakoga, pa se zato i govori, da je sviet mlađih, ili da na mlađima sviet ostaje. Stariji ljudi gledaju sa zadovoljstvom i ponosom i povjerenjem na mlađe, kao na one, koji su zvani, da nastave njihov rad i njihov život. Oni im predaju u ruke svoju baštinu, svoje blago, svoje stečevine, ne da bi ih samo čuvali i hranili, već da bi ih razširili i usavršili, a mladež se sa zahvalnošću toga prima, zahvalna na povjerenju i ponosna, što se u nju liepe nade postavljaju. Zašto da tako ne bude, kad bi tako imalo biti? A kod nas je bilo ipak tako sve donedavno. Naši stariji književnici rado su mlađe pomagali i priznavali gdjekad i preveć i to na štetu. Kadkad su se i prevarili; mislili su, da su našli mladog genija, gdje nije bilo nego malo divljeg ognja, kadkad su imali mladog genija, ali ga nisu znali procieniti, jer ga nisu... shvaćali. Veliki naši današnji književnici ne mogu se tužiti na starije; nisu kod starijih našli mržnje ni zapreka. Neke su pače sami stariji pisci

uveli u književnu republiku, a ako nisu kod starijih odmah zadobili mjesto, koje ih je išlo, to je, što ih oni nisu uviek dobro shvaćali. Trebalo je, da dođu mlađi njihovi vršnjaci, odgojeni u isto vrieme, u istom krugu ideja pa da ih bolje shvate i ociene. To se dogodilo. Rekoh već prije, naši su stariji ljudi griešili često s velike susretljivosti, a njihove pogrješke bi učvrstila politika, i tako smo bili vikli na mnogo godina slušati, gdje se neki broje u prve pjesnike, a neki u prve romanopisce, ma da to nisu. Niti su ti ljudi zazirali od svakih novotarija i od mladeži, koja nije u svemu i po svemu za njima se povodila. Ta vidimo, da su Đalski i Kranjčević udarili drugim putem u romanu i u pjesmi, ali im se zato nije zamjeralo, niti im je to škodilo. Ta naravno je, da se kao i narod tako i književnost svakog naroda razvija, ali glavno je, da bude to pravi razvitak, napredak, a ne nenaravni skok ili nazadak, bez ikakva obzira na prošlost i bez ikave veze s njom. Neka stablo raste i oplemeni se, ali će plod biti uviek jedne vrsti. Jabuka dat će jabuku. Slobodno je i naciepiti na voćku drugu, ali ne možeš svaku, treba naći onu, koja će se primiti. U naše doba parobrodi i željeznice križaju po morima i po zemljama svih naroda, a i trgovina ide slobodno iz jedne zemlje u drugu, pa bi bilo ludo htjeti zatvoriti vrata i idejama, što dolaze iz drugih krajeva, bilo bi ludo oteti se utjecaju tuđih naprednijih književnosti, ali valja znati odabrati ono, što je za nas, treba znati uvesti trgovinu, koju trebamo. To su neki ondašnji književnici znali i učiniti, pa im je bilo i prosto. Bože moj, ne ću tim reći, da je to uviek išlo lako kao po loju, da su naši stariji književnici gledali uviek radostnim okom, gdje se nešto mienja, gdje se nešto nova uvodi sa

strane mlađih. Ali to nije ni čudo. Postar čovjek obično je konzervativan, prirođen mu je strah pred novošću, pred promjenom, ma bilo u čemu, u načinu življenja i mišljenja, ali daj mu ti nešto, što je liepo i on će se tomu diviti, pa neka je i novo.

Naš mlađi naraštaj je to dobro poimao i mjesto da naklapa o ovom i o onom, o jednoj ili drugoj teoriji i o različnim književnim pravcima, učio je i učio, pa prikazao samo plod svojih nauka, a plod više puta bio liep, i nije se pitalo, gdje je nikao i čija ga ruka uzgojila. Pa ako su stari bili prema mladima susretljivi, ovi su im uzvraćali štovanjem i priznanjem, i nitko nije starijima poricao njihovih zasluga ni vriednosti, a imena Šenoe, Preradovića, Mažuranića i drugih s poštovanjem su se spominjala. Rodoljublje, koje provijava sve proizvode starijih pisaca, nije smetalo, da im se djela časte, pače to je više puta bilo dosta, da se uvaže i djela, koja s umjetničkog gledišta nisu imala velike vriednosti. Ne zaboravimo, da je kod nas rodoljublje stvorilo književnost. Ilirstvo nije samo stvorilo ilirsku književnost, ono je oživjelo svu hrvatsku knjigu, koja bijaše nekadašnjih slavnih dana gotovo sasvim izumrla. Zamjeriti rodoljubnu notu starijim hrvatskim piscima, bilo bi isto, što i osuditi sve junake, koje poviest od vieka do vieka predstalja divljenju i poštivanju ljudskog družtva. Oni nisu mogli boj biti, pa su pisali knjige. Ne ćete da im budete harni, nemojte ih prezirati ni rugati im se; bila bi to vaša velika sramota. Talijani još i danas štuju Bercheta, Nicolinija, Guerrazzija i toliko drugih, i znadu, da iako nisu vele pomogli talijanskoj književnosti, koristili su Italiji. Naši stari nisu bili te sreće, pa što zato, hoćemo li ih za to

osuditi? Oni su bar udahnuli život u obamrlu našu književnost, oni su bili pioniri na polju prosvjete i kulture, prokrčili nam put, na mlađima je, da od gariśta načine cvjetnjak. Ako smo došli za njima, nemojmo ih zaboravati. Kad na sve to pomišljam, vjerujte mi, ne znam, ne pojmim, zašto bi sad imali ustati mladi ljudi na starije, ni čime bi to mogli opravdati. Nek pogledaju samo oko sebe i vidjet će, da svud na svakom polju mladi ljudi imadu odlično mjesto, i to već odavna.

Ali znam, naša mladež te ljude već broji u stare. Nek se ne boji hrvatska mladež, ti će joj ljudi ustupiti mjesto drage volje, čim se pojavi među njom tkogod veći od njih. Vi mladi ljudi vičete, da sve, što imamo, ne vriedi ništa, a ja velim, da je sve relativno na ovom svietu. Za nas vriedi ono, što je dobro kod nas, sve dok ne dođe nešto bolje.

Tko je od vas napisao nešto, što vriedi, pa vam se nije to priznalo? No grjehota je samo, što vas je takvih bilo malo. Kao što smo pozdravili s veseljem Borothu i Leskovara, tako smo se radovali i Nikolićevim pjesmama i priznali dara mnogim drugim poletarcima, koji ga valjda i nemaju toliko. Hoće li Tucić, Weber, Begović, Nazor, Čipiko i još tkogod odgovoriti nadama, što u njih polažemo? Bože daj! Jesmo li se mi prema vama pokazali zavidni ili nepravedni? Dokaza težko bi vam bilo iznieti. Možda tkogod, koga nisam ni spomenuo, ima u svojoj glavi kakvo veliko djelo, nešto novo, što se dosad nije vidjelo. Može biti i to! Ali drugi za to ne mogu znati. On može biti uvjeren, da je velik čovjek, drugi će ga tek onda genijem krstiti, kad djelo izađe na vidjelo. Možda je nekojima težko, što se kritika uviek ne obazire i na

njihova djela i na štokakve male prozvode njihova pera. Eh, što ćete? Tomu je lako naći razloga. Nedostaje nam kritičara, a i ono malo, što ih ima, misle koji put, da je najbolje mučati, a mladi ljudi ne bi se uviek imali tužiti, da im je krivo, što oni muče. Je li im možda žao, što nisu pohvaljeni, kako su željeli? Nek zahvale Bogu, što nisu, jer neumjestna i nesavjestna pohvala kritičara, ako komu, to najviše škodi početniku. Mnogi od naših starijih književnika, premda još mlad, mogao bi ih o tom uvjeriti. — Neki možda sebe i precjenjuju misleći, da su književni velikani... ali nepoznati i nepriznati. U tom slučaju najbolje bi bilo, da sami sebi ne vjeruju, jer bi se mogli strašno pokajati.

Gospoda mlada, uztrpite se i radite. Uspjeh, budete li ga zaslužiti, doći će prije ili poslije. Nemojte se za nama povoditi, ne, jer imitacijom se ne stvara ništa novo ni bolje od svog uzora. Naši pisci ne traže to od vas, ali nemojte se ni povoditi za tuđim uzorima, gorim od naših. To bi bila još veća pogrješka. Vama ne bi pomoglo do slave, a narodu i književnosti bilo bi od štete. Gledajte, slušajte, učite, što po svietu biva, što veliki ljudi čine i govore, ali gledajte, slušajte i učite, što u vama i oko vas biva u vašoj kući, u vašem narodu. Ne pozivamo vas natrag k ilirstvu, ali vas pozivljemo k istoj zemlji i k istomu narodu, u kojem se je ilirstvo začelo i živjelo.

Naša književnost ima biti hrvatska književnost, a to joj ne će smetati, da bude velika i svjetska. Obazrite se oko sebe, što vidite? Skup različnih narodnih knjiga, kojima se ipak slava raznosi po cielom svietu. Evo vam na sjeveru Ibsena i Björnsona, eno vam u Ruskoj Dostojevskoga i Tolstoja, eno vam u Italiji Manzonija i Fogazzara. To su sve ljudi svjetskoga glasa, ali u njihovim djelima ćeš razpoznati karakteristiku i osebujnost naroda, u kom su nikli, a ta karakteristika, ta osebujnost pomogla im je, da se dovinu do svjetske slave. — Čovjek ostaje uviek čovjekom, gdjegod živio, ali čovjek u Hrvatskoj ima biti Hrvatom, kao u Italiji Talijanom i u Rusiji Rusom. Takvim su ga i Bog i narav učinili, pa ga nitko ne će moći razčiniti.

Ja sam svršio. Rekao sam, što mi je na srdcu bilo, i što je valjda i mnogim drugim na srdcu. Bio bih sretan, kad bi ove rieči mogle štogod pridonieti bratskom sporazumu i slozi naših književnika. Bilo bi dosta za to malo dobre volje...

(Vienac XXXII, 1900, str. 76—78)

„ŽIVOTU"

U zadnjem broju »Života« urednik se osvrće u listku na moj članak »Discours de combat«, tiskan u br. 16 »Vienca«. Pošto je sveo na malo rieči razloge, s kojih, po mom sudu, ne uspieva najbolje naša knjiga, g. M. Dežman traži od mene pozitivnu stranu mojih teorija, jer da onako generalno govoriti o rodoljublju i tradiciji ne znači u praksi ništa, već da treba tu konkretnih priedloga. Pišući onaj članak ja sam namjeravao, kako u njemu i iztaknuh, pokazati samo na neke naše nevolje i rane, a uostalom i sad ponavljam, naći će već lieka drugi. Konkretnih priedloga, kako bi M. Dežman želio, ne usuđujem se davati hrvatskim književnicima, niti smatram to shodnim, jer bi se lako moglo tada prigovoriti mi, da zauzdavam njihovu slobodu, a opet književna kritika dandanas ne postavlja za to nikakvih pravila piscima, jer ne daju se ni postavljati neka obćena pravila, već treba računati na temperamenat i svojstva pojedinih pisaca. M. Dežman me pita, kako sebi predstavljam rodoljubnu književnost, da li historičko-romantičnu, ili socialno-realističnu, ili sjajnu retoriku zvučnih pjesama. Meni je dobra i prva i druga, a treća ne, jer ako je ona samo sjajna retorika zvučnih pjesama, nije književnost, i ja kad pišem, mislim na samu književnost, a ne mislim niti na retoriku zvučnih pjesama, niti na onu nebuloznih maštanja, ili erotičnih izljeva. M. Dežman bi htio, da ja barem donekle razjasnim svoje stajalište i da mu rečem, koga držim za uzor u tom

pogledu, da li Waltera Scotta ili Gogolja, Saltykov-Ščedrina ili Ibsena, i koji odgovara najviše mojemu idealu pisca-rodoljuba. Ja bih mogao naprosto spomenutim imenima nadodati još velik broj drugih i reći, da su sve to veliki pisci, kojima se ja divim. Naučio sam od svjetskih kritičara diviti se svemu, što je dobro i liepo, a opet proučavanjem svjetske knjige uvjerio sam se, da nema pisca, kojemu se ne bi dalo štogod zamjeriti, e bi mogao sa svakog gledišta biti idealom.

Pita me još dr. Dežman, koju tradiciju da čuvamo, za kojom da se povodimo, a na to ne mogu mu odgovoriti nego ono, što sam u članku jasno iztakao, naime, da imamo čuvati našu hrvatsku tradiciju.

Sve ono, što iza toga piše dr. Dežman, nekako je suvišno i bez potrebe. Što on meni zamjera, da nisam shvatio mladih pisaca ni što se rodoljublja ni što se tradicije tiče, to mu prosto. Da se on uvjeri, jesam li shvatio mlađe pisce, mogao bih se osvrnuti na druge moje kritične članke ovih zadnjih godina, i tad bi valjda to premučao ili bi se drugčije bio izrazio. — Što pak primjećuje, da kad bi mladi zabacili svaku prošlost, morali bi zabaciti i svoju, i čim bi izdali koje djelo, da bi ga već i zabacili, to mislim, da se dr. Dežman šali. Zatim dr. Dežman viče na tobožnje autoritete i klike, koje vele: »Ono, što smo mi stvorili, to je najrodoljubivije, najbolje i najpametnije! Naši potomci moraju ili ovako ili nikako raditi«. Ta je tirada neumjestna bila u govoru o mom članku, jer ja ne poznajem tih klika ni tih autoriteta, pa da bi ih bilo, ja bih pružio prvi ruku pomoćnicu dru Dežmanu proti njima.

Napokon pita me dr. Dežman, koje tradicije da se držimo, i za čijim stopama da idemo. Tu ću mu ja ponoviti, što rekoh u svom članku, da bi nepametno bilo htjeti ostati samo pri tradiciji, i da je željeti, da naša knjiga sve to više napreduje i t. d. Uostalom po onom, što pisah o Đalskomu u istom članku, dr. Dežman mogao se uvjeriti, da je njegov upit suvišan, jer da sigurno ne ću svjetovati nikoga, da pođe stopama dubrovačke književnosti, ni za Reljkovićem, ni za ilirskim pjesnicima, ni za romantikom 60-tih godina. Meni je drago, što me dr. Dežman uvjerava, da mladi pisci hoće da idu napried, ali opažam samo, da nije dosta sama dobra volja, i da se više puta događa, da i onaj, koji bi htio napried, ide natrag ili bar ne ide napried, a za što? — jer je pomjerio put.

Dr. Dežman svršava riečima: »Uostalom hrvatskoj knjizi najviše manjka roman ili drama, koja bi naš suvremeni život svestrano i iskreno prikazala — gdje bi se sastale sve naše brige i želje, to je najpreče za hrvatsku književnost«.

Ja se podpuno slažem u tom sa drom Dežmanom, a na nešto takvo sam mislio, kad sam pisao u pomenutom članku: » Ja se još nadam, da će nam Đalski iznieti u romanu kritičan čas, u kom se mi sada nalazimo, naš umjetni tuđi i današnji život, i neodlučnost, pometnju i neizvjestnost, koja vlada u idejama i djelima mladog pokoljenja«.

A sad još jednu. »Discours de combat« bio je napisan i poslan uredničtvu »Vienca« prije nego sam dobio prvi broj »Života«.

U Zadru, 7. svibnja 1900.

(Vienac 1900, str. 315)

ODGOVOR DR. J. ČUKE

(Jakša Čedomil)

I. Bavim se samo hrvatskom književnošću, a hrvatske umjetnosti ne poznam, nego po onom, što donose i pišu naše novine, a to je odveć malo, da bi se čovjek usudio i o njoj progovoriti.

Hrvatska književnost, a da ne spomenem stariju, u samo našem vieku ima takvih predstavnika, da zaslužuje stupiti u kolo drugih naroda. Ali ja ću se ograničiti na noviju našu književnost, na onu naših dana, a ne može se ni njoj poreći vriednosti. Nažalost, rekao bih, ima ljudi, koji nisu uvjereni o pravoj njezinoj vriednosti, valjda zato, što je ne poznaju, i valjda i zato, što ju nisu upoznali iz francuzkih i talijanskih djela. Htjeli bi valjda za nju znati kao za Ibsena, Tolstoja, za koje jedino znadu iz tuđih prievoda i ocjena. Onda bi se tek uvjerili, da nešto vriede. A ovako jadikuju, da smo malen narod, da nismo ni za što, pa traže, ne bi li taj narod bio veći, ne bi li ga proširili i po Srbiji. Zaboravljaju, da su Hrvati, hoće da budu jedino Slaveni... jer bar Slaveni vriede nešto i u književnosti... vriede nešto i Srbi, ali sami Hrvati slabo. Da im rečeš, da na kulturnom i književnom polju vriedimo nešto i sami po sebi, da smo pače i napredniji od Srba, nasmijali bi ti se i krstili te šovinistom. Oni su privikli tomu, da smatraju Zmaja ili Ilijića najboljim pjesnicima, a Matavulja i Lazarevića najboljim pripovjedačima.

Ne bi ti vjerovali, da Kranjčević i Tresić ne zaostaju za Zmajem, da su im pjesme jedrije, originalnije i snažnijim mislima i višim pjesničkim poletom zadahnute, iako im je kadkad stih tvrđi i jezik siromašniji. Ne bi ti vjerovali, da Đalski i Borotha nadmašuju mnogo, ali mnogo, sve srbske pripovjedače.

Oni će ti naprosto reći: jedini nam je spas u sjedinjenju s bratskim narodom... jedino od sjedinjene takve omladine možemo se čemu nadati. Ta omladina još nije stvorila ništa, ali ona shvaća svoje vrieme, svoj zadatak, hoće joj se mnogo sada, dok stane uz bok modernim narodima, jer naši su književnici zaostali bar za petdeset godina prema njima... Ja žalim takvu omladinu, koja se ne zna svojim dičiti, kojoj se hoće nekakva šira domovina, jer upravo ni svoje ne ljubi. Takva omladina ne bi znala stvoriti slobodnu Hrvatsku, a kad bi ona zavladala, za hrvatsku književnost kucnuo bi zadnji čas. Ova bi ustupila mjesto nekavoj ibridičkoj smjesi, iz koje ništa ne bi izašlo, do nešto dekadentizma, i u kojoj bi se i naše slavno hrvatsko ime razplinulo i nestalo u moru slavenstva.

II. Nema kod nas preporoda iza ilirskoga, a ovaj nažalost čeka povjestničara, koji će se napokon odužiti slavnim našim borcima i proučiti im rad, da tim osokoli mladi naš naraštaj. — Političko mrtvilo nas odasvud sapelo, družtveni je život gnjio kod inteligencije, u narodu još ne, hvala Bogu, pa iz tog mrtvila, iz tog truleža čekamo još, da se pojave pravi značajevi, koji će znati zadahnuti pjesnike.

Dosad pjesnici i pripovjedači ne mogu što drugo, nego tražiti, da bi liečili naše ljude od njihovih težkih rana.

Ali ipak književnost napreduje. Prije dvadeset godina imali smo samo Šenou, Preradovića i Mažuranića. Sad imamo liepu kitu pjesnika, a i nekoliko vrstnih pripovjedača; imamo i pisaca, koji teže za tim, da osvoje i pozornicu, da ju otmu tuđim piscima, koji su se dosad sami na njoj banili. Nemamo samo občinstva, koje bi znalo takve pisce na pozornici dobrodušno susresti i osokoliti u njihovu radu. Nemamo više silnih epskih pjesama... ali nema ih sad nigdje... a kritičari dokazuju, da nije vrieme sad za epopeju, kao ni za poviestne romane.

III. Kakav duh vlada pretežno u našoj književnosti, domaći ili tuđi? Težko je na to odgovoriti. Naši mladi pisci odgojili su se i na tuđoj knjizi, pa ne mogu ni oni otresti se sasvim svojih učitelja. Ipak imadu i svoju originalnost. Tražite, koliko hoćete po tuđim knjigama, ne ćete naći pjesnika, s kojim ćete moći zamieniti Kranjčevića i Tresića. Prvi je pesimist, ali nije srodan ni s Leopardijem ni s današnjim francuzkim pesimistima. Ali ima nešto svoga, po čemu ćeš poznati njegovu pjesmu i bez podpisa. — Čitajte Carduccija i njegove talijanske sljedbenike, pa ne ćete naći kod Tresića ništa, što bi iz njih bilo uzeto, što bi na njih formom i sadržajem podsjećalo. Ja sam i i sam mislio, da Carducci ima više utjecaja na Tresića, nego li uistinu ima. Ali baš ovih dana čitajući opet Carduccijeve pjesme uvjerih se, da sam krivo mislio... a to me i veseli. U romanu se opaža tuđi utjecaj, i to utjecaj naroda srodna našemu, ruski utjecaj. Ipak sam uvjeren,

da je kod mnogih francuzkih i talijanskih proslavljenih romana taj utjecaj mnogo znatniji nego li kod Đalskoga.

IV. Od naših pisaca jedini Đalski utječe na književni podmladak. Kad bi htio potanko tražiti, našao bi i kod Borothe i još više kod Leskovara tomu traga. — Drugi se nažalost povode još za Kumičićem, premda sam uvjeren, da bi ih i on sam svjetovao, da se okane toga.

Novak je pisac, koji je još pod utjecajem Šenoe, a i Kumičića... ali je on po mom sudu važna pojava samo stoga, što je plodan, pa bolje da naš sviet ima i njegove novele, nego li kakve lude njemačke knjige. Ali u hrvatskoj književnosti Novak ne će ostati, ne bude li napisao što bolje, nego li je dosad napisao. Kozarac pokazuje dosta dara, ima liepih svojstava, ali još nije podpuno uspio, još se nije digao sa stupnja, na koji se postavio prvim djelima. Trebalo bi njemu nešto više proučavanja modernih velikih pisaca.

V. Naša književnost najljepše cvate u pjesmi i u romanu, a najmanje u kritici. Kritika je silno zanemarena. Ne samo što ona ne nastoji da podigne naš književni i kulturni niveau; ne samo što ne zna reći piscima, što im nedostaje, već ne zna ni sama, što je dobro, a što je zlo kod njih... pa i ne osjeća, kad se pojavi kakav mlad, liep talenat. Osvrnut će se prije na kakvu bedastu knjigu, nego na pravo umjetničko djelo. Zaista naši pjesnici i naši pripovjedači mogu reći, da im kritika nije ni u čem pomogla, a možda je nekima štete naniela tim, što ih nije shvatila, ni znala potom u pravom svietlu javnosti predstaviti, te je i javnost zavela, predočivši im pisca drugčijim, nego je on uistinu. Kad gledam na našu književnost,

ja se divim i mnogomu se nadam od pisaca, koji su bez pomoći kritike znali doći do onoga, do čega su i došli.

VI. O napredku znanosti kod nas ne bih znao reći! Što sam na tom polju čitao kod nas, to je tek preneseno iz tuđih naroda. Mi smo u davnoj prošlosti imali i u znanosti ljudi, kojima se ime pronosilo po Europi. Sad nemamo ni takvih, da bi im se ime znalo ni u domovini. Jedino poviest, a i filologija imadu slavnih radnika.

VII. Norvežka i Danska nisu bogzna kako velike zemlje... ali eto za njih znade sav sviet. Uz Ibsenovo ime spominje se sto drugih, pa ne ćeš naći lista i knjižnice romana ni kod jednog naroda, gdje ne nalaziš studiju o jednom ili drugom danskom i norvežkom piscu, ili prievod kakva njihova romana. I u samoj »Revue des deux Mondes« naći ćeš dosta toga. — O Ibsenu ne ću govoriti, jer se njemu zaista svatko mora pokloniti... ali drugi njegovi zemljaci nemaju baš takve vriednosti, da je trebalo s njima upoznati cieli sviet. Ali taj narod ima Brandesa, ima čovjeka, koji je znao iznieti pred tuđince ljepotu svojih domorodaca.

To nama nedostaje. Mi imamo pisaca, koji bi mogli zauzeti dično mjesto kod drugih prosvietljenih naroda, pače ja mislim, kad bi koji naš pisac pripadao drugomu kojemu narodu, da bi ga taj narod mnogo više hvalio i slavio nego mi. Ja sam uvjeren, kad bi Đalski pisao i živio u Francuzkoj, njega bi i narod i književnici mnogo više cienili negoli mi. Ali, eto, mi nemamo Brandesa... nemamo vješta kritičara, koji bi liepo pisao na tuđem jeziku i upoznao tuđince s nekima našim piscima... a tuđi opet pisci ne poznaju našeg jezika, da bi i sami došli tražiti po našoj zemlji kakav liepi cviet, da ga u svoju

zemlju presade. Ni Talijani nisu imali Brandesa, ali su našli Vogüéa, Dechampsa, Dornisa, Tissota i druge, koji su im poznavali jezik, pa došli do njih i odveli sa sobom neke u Francuzku, da ih odanle pod francuzkim ruhom odpreme u sviet.

A mi?... Mi gledamo ne bi li uništili i ono, što kod kuće imamo, ne bi li jednoga gladom umorili, da ga nestane, a drugoga zatrli pod gomilom osvada laži i psovaka, pa makar bio i ovaj zadnji čovjek, komu smo nekad vikali: Hosanna.

(Novi Viek II, 1898, str. 630–632)

DISCOURS DE COMBAT

Od književnih kritičara u naše doba bez sumnje najveći utjecaj na razvoj književnosti imali su Taine, Vogüé i Brunetière. Taine je uveo realizam, koji je svršio naturalizmom, i pod starost uvidjevši, do čega je dovela knjigu njegova nauka, htio ju je popraviti. Vogüé, kako je svakomu poznato, knjigom o ruskom romanu započeo je novo razdoblje u poviesti književnosti, a Brunetière, sruševši naturalizam i bodreći psihološku školu i boreći se proti staroj formuli »l'art pour l'art«, pripomogao je silno preporodu idealizma i velikom pokretu, koji ne će da umjetnost bude odieljena od čovjeka, od života, od životnih moralnih i družtvenih pitanja.

Imamo danas uz Brunetièra i drugih valjanih kritičara, ali u Francuzkoj većinom ti sliede njegove stope, ili, iako svojim djelima zadobiše sveobće priznanje, ne stvoriše ništa novo i ne imadoše po tom ni utjecaja na razvoj knjige. Brandes je sigurno dobar kritičar, ali njegovo najznamenitije djelo nije nego prosta aplikacija Tainove metode. To se djelo može donekle uvažiti kao slika novije književnosti, kao studija, koja nam može donekle raztumačiti, zašto i kako se razvila sve donedavna europska književnost, ali nema i ne može imati utjecaja kakva na daljnji razvoj njezin.

Ima mnogo kritičara, koji kao i Brandes analizuju, ali ne ruše niti grade, ne liječe niti ubijaju, a malo ih je

sretnih, kao on, koji mogu odkriti svietu kojega svog zemljaka, koji je zavriedio, da ga sviet upozna.

Ovo će valjda i biti u poviesti najveća zasluga (bez prave zasluge) Brandesova. Takvim kritičarima ja predpostavljam one, koji ruše, što ne vriedi, a grade nešto bolje, koji ubijaju i lieče, jer ako je na svietu zabranjeno ubijati, to je dopušteno u književnoj republici. U njoj ubojstvo može biti sveto djelo mjesto zločina. Zato i ljubim Brunetièra, koji je dandanas najveći predstavnik ove potonje vrsti kritičara. U najnovijoj knjizi on se više nego igdje pokazuje ne samo učenim književnikom, već i poštenim čovjekom i čestitim rodoljubom, čovjekom, koji shvaća podpuno svoju dužnost, svoje zvanje, a ima i svu spremu i sva sredstva, da svoju dužnost i svoju zadaću izvrši, a to je težko naći združeno. U svojoj se knjizi Brunetière uhvatio najvažnijih dnevnih pitanja, proučio mnienje i svoj sud s onom odlučnošću i onim autoritetom, kojim govori čovjek, koji je uvjeren, da brani dobro i istinu od zla i laži.

Brunetière je čovjek od akcije, a takav treba danas da bude svaki književnik. Trebalo bi i nama takvih ljudi, a mi ih sve to manje imamo. Starijih nestaje, mladih nedostaje. — Neka pitanja kod nas kao da se navlaš izbjegavaju, zameću se nasuprot prepirke o koječem, i ne pazeći na to, da li je od toga kakva korist. Važne pojave — važnije knjige drugih naroda i ne opažamo, a ipak više puta bilo bi dobro obazreti se i na to, ali nasuprot izvanredno se zauzimamo za neznatne stvarce, za koje ne mare ni oni, u kući kojih se zbivaju. Zatvaramo vrata svjetlosti, a razmećemo tuđe smetište, gubimo s vida velikane, a divimo se patuljcima, odbijamo dobro,

a primamo zlo. Mogao bih za dokaz navesti sto primjera, ali čemu? Ta tko samo i malo prati razvoj tuđe i naše književnosti, tko čita tuđe i naše književne listove, bit će nažalost to sam opazio. Tko je tomu kriv? Svi pomalo. Puštamo, da svatko govori o svačem i da se razmeće kao učitelj i prosvjetitelj naroda. A kako to i zapriečiti? Ipak kod svakog zanata treba da najprije čovjek uči i nauči, da se vježba, dok se izvježba. Samo u književnoj republici nije tako. Tu se ne pita, je li čovjek što učio i naučio, već mu je odmah slobodno pisati, o čem god i kako god hoće, a nađe se uviek publika, koja će to čitati i primiti za suho zlato, i tako se kvari ukus, što ne bi bilo ni najveće zlo, da se ujedno više puta ne kvari i pamet i srdce. Neka samo čovjeku pođe za rukom u dvie tri književne novine proturiti koješta, i on ti je gotov književnik, pa ćeš mu čitati ime na prvoj stranici časopisa, koji se diči i ponosi njegovim suradničtvom. Meni se čini, da se uobće kod nas malo pazi na javnost i malo se poštuje, a još manje i ljubi, kao da nije to naš narod ili bar najodabraniji dio našega naroda. Da se više pazi na javnost, da se malo više ljubi narod, a da pojedini pisci malo manje ljube sami sebe, mi bismo bez sumnje imali manje časopisa, ali bi oni bolje odgovarali svojoj zadaći. Kao što nemamo prava zaustaviti čovjeka na putu, da dangubi, slušajući naše budalaštine, nemamo ni prava narodu za njegove novce mjesto duševne i estetske hrane u književnim časopisima davati bezsmisleno maštanje, lude pisarije i koji put malo otrova. Valjda nema prava i javnost pitati, jesmo li i mi književnici rođeni u istoj domovini, ne živimo li i mi zajedno s njima i ne zanima li i nas ono, što nju zanima? Zašto da knjiga ne dieli s narodom radost i

žalost? Zašto da književnici sami budu stranci u svojoj domovini i da ne vide i da ne čuju, što nas tišti, čega trebamo? Imamo li mi pravo, da se otuđimo narodu, komu pripadamo, da se osamimo? Ali onda, kako ćemo zahtievati, da nas ipak narod čita i sluša i da nam se klanja? A kad bi narodu dodijalo, kad bi nas odbacio, prezreo ili bar zanemario? To bi se moglo dogoditi i prije nego mi valjda mislimo. Tužimo se, da javnost ne mari za domaću knjigu, ali nikad nismo promislili, da li smo i sami tomu krivi. Krivimo javnost s neznanja, s nemara, s neukusa i što ti ja znam, a ne pitamo se, znamo li mi dati javnosti ono, što joj treba i što ima prava da traži od nas: Svaki pisac, govorio što mu drago, piše za druge, a ne samo za se, a kad on piše za druge, tada on sam uzima na se i neke dužnosti prama javnosti. Glavno je, da im se oduži. Između naše javnosti i naših pisaca opaža se ne samo nesporazum, nesuglasje, već i oprečnost neka. Pisci ne daju uviek javnosti ono, što bi morali, a javnost ih kazni najvećom kaznom: nemarom. Grjehota, jer bi ipak moglo biti drugčije, i ne bi bar moralo tako da bude, jer ima pisaca, koji bi mogli biti svomu narodu ono, što bi imali biti, a ovako rade uludo bez slave, bez koristi i bez zadovoljstva. Grjehota i zato, što uviek ima među književnicima slabića, koji iako nisu umjetnici, imadu zdrava razuma, što se narodu hoće, pa nastoje po svojim silama, da i nadama i zahtjevima odgovore.

Ali tako književnost ne napreduje, a bolji pisci, videći se (ne bez vlastite krivnje i nemara) zapostavljeni kojekakvim slabićima, počnu se tužiti na javnost i na književnost i uvjeravaju se, da oni sami imadu pravo; ako ih narod ne će, da gore za narod; pa se još jače povuku

u se i tješe te tim, da je umjetnost nešto aristokratsko i da oni rade samo za se i za odabranike, koji ih razumiju. A ipak, kad bi pravičnije i treznije mislili, uvjerili bi se, da narod najbolje poznaje i nagrađuje svoje velike pisce. Svrnemo li okom na europske književnosti, a i na našu, to vidimo, da najveći pisci jesu i najpopularniji i da se njima narodi diče kao najvećim blagom. Naši bi književnici imali malo više o tom razmišljati, i s malo dobre volje s njihove strane moglo bi nestati onog jaza, koji ih dieli od javnosti, i koji se je sada više nego igda razširio. Naša se književnost ovog vieka razvila u samom narodu i živjela je uviek istim njegovim životom. Sad mu se stala tuđiti. Hoćemo, da ju presadimo, a ne mislimo, da je stablo već postaro, da je težko odciepiti žile sa zemlje, u kojoj je niklo i izraslo, i da bi moglo usahnuti. Ako nas na tu pogibao još nije kod kuće nitko upozorio, slušajmo glas iz tuđine, koji nam dovikuje: budite svoji!

Taj glas meni se činilo da čujem, čitajući Brunetièrovu knjigu. Taj me glas potaknuo na razmišljanje o mnogim i mnogim našim nevoljama i ranama. Bit će meni dosta, budem li ih i pokazao, a naći će im lieka valjda drugi.

Dobro je i to, da čovjek, kad nije zdrav, bar upozna svoje stanje. Onda će se potruditi, da traži liečnika i lieka. Bolje po nas, budemo li se uvjerili, da nam književnost boluje, i da je u njoj samoj začetak bolesti, koja ju podgrizuje i slabi.

Naši književnici su izgubili s vida neke glavne točke, koje su im imale naznačiti put, kojim im treba ići, ne će li, da zabasaju na stranputice. Kad velim točke, koje na-

značuju put, ne mislim tim na zakone, koji bi zauzdavali njihovu slobodu ili sprečavali ih u njihovu radu.

Kad čovjek hoće da ide napried po svom putu, on se upućuje od mjesta, gdje je bio stao; drugo nije ni moguće. A kad narod hoće, da napreduje, red mu je činiti, što i čovjeku. Naravna ta istina rekao bih da naše književnike ne uvjerava. Oni misle, da bi književnost mogla i drugčije krenuti napried, a pošto to ne može biti, riešili su neki brzo tu potežkoću i rekli: gdje je ta književnost? Nema je, a nije je ni bilo. Ona počinje tek s nama. Ja vjerujem, da oni mogu i biti o tom uvjereni, ali narod stalno ne može dieliti njihova mnienja, a jao, kad bi ga i dielio. Do nas je iz prošlosti nešto doprlo, što mi nismo ni tražili, ni našli, već je to došlo samo po sebi i našlo je nas, a mučili se mi, koliko god htjeli, ne ćemo to uništiti, već će nas sve preživjeti. To je poviest, to je predaja, to je tradicija. Vrieme ne obara sve, sve ne umire; na površinu prošlosti izpliva uviek nešto, što prelazi u budućnost, to sastavlja tradiciju.

»La tradition, veli Brunetière, pour nous, ce n'est pas ce qui est mort, c'est au contraire; ce qui vit; c'est ce qui survit du passé dans le présent; c'est ce qui dépasse l'heure actuelle; et de nous tous, tant que nous sommes, ce ne sera, pour ceux qui viendront après nous, que ce qui vivra plus que nous«. Ali ako tradicija uzprkos našoj volji živi, mi moramo s njom računati i kako bi nepametno bilo htjeti ostati samo pri njoj i oponašati ju, tako bi ludo bilo i od nje sasvim se odciepiti i zanemariti je, i tražiti u njoj samo mane i nedostatke, da opravdamo naš nehaj i prezir za nju. Što bismo time dobili? Da bismo se ostavili naših predaja, da poprimimo tuđe, koje nisu naše,

a po tom ih ne mogu ni nadomjestiti, a tuđim perjem se kititi, nije nikakva slava, već poruga. Neka stablo naše književnosit ostane u rodnoj zemlji, gojimo ga, ali pazimo, budemo li htjeli, da se razgrana i razlista i da naraste, da treba uviek da se i korienje dolje u zemlji sve to bolje razraste i uvrieži. Da su mu korieni i žile u zraku, sigurno ne bi rastao. Željeti je, da naša knjiga sve to više napreduje, ali za to ne treba prekinuti veze s prošlošću, s tradicijom, pače, kako veli francuzki akademičar, nema trajnog ni plodnog napredka do onoga, komu je klica u tradiciji, i pravi napredak nije moguć nego »en accord avec la tradition, dans le sens de la tradition, et par le moyen de la tradition«.

I budite uvjereni, da će od ciele današnje naše književnosti preživjeti samo ono, što bude odgovaralo prijašnjoj tradiciji. A kad govorim o tradiciji, govorim o narodnom karakteru, i o rodoljublju pređašnjih književnika. Karakteristika svih tih pisaca bijaše: djelatnost za domovinu. Oni su imali kao književnici, tko više tko manje, mana, ali imali su i tu krepost, da su pisali svetom svrhom, da pomognu svomu narodu. Oni su imali uviek pred očima neki ideal, boljak svog naroda, a za taj ideal su uviek radili, šireći svojim knjigama one ideje i budeći ona čuvstva, što su ih smatrali shodnijim za postignuće svojeg cilja. Ugledajmo se u njih, te kao što su oni radili prema prilikama i potrebama svoje dobe, udesimo i mi naš rad prema prilikama naših dana. Učimo i svjetske pisce drugih naroda, a kad budemo dobro upoznali život i književnost drugih naroda, uvidjet ćemo, i u čemu je razlika između njih i nas, i možda proučavanjem te razlike i prispodabljanjem između njih i nas mi ćemo upoznati još

bolje sami sebe. Mi imademo dandanas bez sumnje vrijednih književnika, koji ne zaostaju ni za najboljima ilirske dobe, a ipak njihovo ime nije popularno, kao što ono starih iliraca, a to zato, što su se udaljili od tradicije i odtuđili se narodu.

Đalski je jedini, koji se u tom pogledu može mjeriti s njima, a to zato, jer se je razvio na narodnoj tradicionalnoj podlozi i nastavio njihovo djelovanje u pravcu i smislu najprikladnijem našem vremenu, pa nedavno, kad se je on bio počeo odaljivati od svog pravca, kad se je začas dao zavesti od same umjetničke ljepote, njegova zviezda u narodu bijaše već počela tamniti. Žalostno je samo, što jedan dio naše mladeži ne zna još procieniti u pravoj vriednosti Đalskijeva djela, niti ono, što je njega učinilo najvećim hrvatskim piscem, čije će ime ostati zauviek u poviesti naše knjige, kao ime predstavnika ciele jedne dobe. Ja se još nadam, da će nam on iznieti u romanu kritičan čas, u kom se mi sada nalazimo, naš umjetni tuđi današnji život i neodlučnost, pomutnju i neizvjestnost, koja vlada u idejama i djelima mladog pokoljenja. Nitko ne bi to mogao bolje od njega učiniti, a potrebito je, da se nađe čovjek, koji bi mladeži u odlučnom času, kad stupa u život, predočio njezinu sliku. Našoj mladeži pak, koja će mi reći, da štuje Đalskoga kao i mi, reći ću samo, da nije Mors ni San doktora Mišića ni slične stvarce ono, što Đalskoga čini velikim hrvatskim piscem, niti da će u potomstvo prieći njegovo ime po onim djelima, kao što ne će prieći potomstvu ni druga djela preveć hvaljena od pripovjedača, što ih preveć hvali naša mladež. Potomstvu prelaze kod naroda samo ona djela, koja bolje odgovaraju najskrovitijim svojstvima i osebujnostima narodne duše. Knjiga, u kojoj narod vidi, kao u zrcalu svoju sliku, ta ostaje uza nj uviek. Narod slavi samo pisca, koji mu zna podati vjerni izraz njegove duše, a kad pisac zna to učiniti djelom, zaodjenutim umjetničkom ljepotom, tada mu je ime bezsmrtno, a slava vječna.

Po ovom, što je dosad rečeno, lako je vidjeti, kako je uzko spojena tradicija s rodoljubljem i što treba piscu da bude rodoljubom. Kod nas se obično rodoljublje priznaje samo pristašama jedne ili druge političke stranke, kao da je ljubav domovine privilegij pojedinih stranaka. Političke stranke mogu nas jedino dieliti i razcjepkati, a okupiti nas može i sjediniti samo ideja domovine.

Neka mi oproste čitaoci, što mjesto da im govorim o Brunetièrovoj knjizi, pišem svoj Discours de combat. Napisati kritiku te knjige ja ne bih mogao, jer ja pristajem podpuno uz pisca, a govoriti o pitanjima tako važnim, kao što su: preporod idealizma, umjetnost i moral, ideja domovine, neprijatelji narodne duše, potreba vjere i genij naroda, ja ne bih znao ni izdaleka onako, kako Brunetière, a kad bih htio priobćiti izvadak iz njegovih govora, ne bih znao što izpustiti, jer je sve važno promišljeno i na svom mjestu. Dao Bog, te preveo tkogod bar tri od njegovih konferenca: L'art et la morale, L'idée de Patrie, te Les Ennemis de l'âme française. Po ovoj zadnjoj mogli bismo lako upoznati i neprijatelje hrvatske duše, a tih ima mnogo krivih i nedužnih.

(Vienac XXXII, str. 249—251)

O LIEPOJ KNJIZI

Umjetnost je sila, koja daje čovjeku, da djeluje koristno na ljude s pomoću nekih vanjskih znakova, da tako u njima stvori ili oživi čuvstva, što je sam osjećao. Umjetnost je sredstvo udruživanja među ljudima, koji se združuju istim čuvstvima, i kao takva potrebita je obstojanju, napredku i usrećenju svakog čovjeka i cielog ljudstva. Zadaća je umjetnosti činiti pristupačnim i osjetljivim ono, što bi moglo i ne biti takvim pod oblikom dokaza. Čuteći dojam uistinu umjetnički čovjek općenito misli, da je on već prije bio očutio taj dojam, ali da samo nije to znao izraziti. Umjetnost nas ima voditi k savršenstvu, naime k uzvišenim čuvstvima, a koja su čuvstva uzvišena i dobra, vjera ima suditi. Stoga umjetnost ima biti osnovana na religioznoj savjesti, a ta je kršćanska: da su svi ljudi Božji sinovi. Dakle među njima i između njih i Boga ima obstojati veza. Čuvstva, koja služe udruženju ljudi među sobom i s Bogom, imadu biti temeljem kršćanske umjetnosti. Zadaća umjetnosti je učiniti, da se iz carstva razuma prieđe u carstvo čuvstva, istinu, učiniti, da mjesto nasilja zavlada carstvo Božje, to jest carstvo ljubavi, koje je za nas zadnji i vrhovni cilj života.

Ovako shvaća umjetnost književni velikan, čije se ime slavno po svietu pronosi, a ja, pozvan, da pred ovom slavnom skupštinom o književnosti govorim, nisam znao bolje započeti negoli njegovim riečima. Da, gospodo slavna, govoreći o književnosti, govorim o velikoj sili,

o pitanju zamašne važnosti za život čovjeka i družtva, a sada, kad umjetnici i učenjaci o knjigama i u javnim satancima pretresuju i razpravljaju o književnosti i o njezinoj zadaći, usmjeljujem se, da i pred vas iznesem neke razmišljaje, koji posvud svraćaju na se obću pažnju. Znam, da je predmet delikatan. On zahtieva, da se s poštivanjem govori i oprezno sudi. Ufam se, da ne ću manjkati ni jednoj ni drugoj dužnosti. Ne ću govoriti u ime nijedne škole, nijedne stranke; govorit ću s onom ljubavlju i onom slobodom, koju mi dopušta i nalaže moj karakter, karakter Hrvata svećenika.

Poviest, knjiga života, uči nas, da je sila i carstvo ideje jače i trajnije, nego mnogo drugo. U časovitoj svjetskoj buci, u metežu strasti, u borbi interesa, misao može proći sprvice i neopažena, ali ona se u tom vrtlogu ne gubi, krči sebi put, diže se uvis, a strasti i interesi padaju sve to niže, nestaje ih s vida, kad im se udaljuješ, slični plamenu, koji začas prijeti, da će sve zahvatiti, a zdaljega se i ne vidi. Razpuštaju se sabori, mienjaju se ministarstva, i što je jučer zanimalo cio sviet, sutra je prešlo u zaborav. Događaji i najvažniji prolaze i sviet ih zaboravlja, a ideje živu uviek, razvijaju se tokom vremena i širom svieta. Ideja je malena stvarca, a velika sila; kao sićušno zrnce oplodit će veliku njivu, ili kao pogubni mikrob raztrovat će čitavo družtvo. Možeš ideju baciti u sviet riečju i knjigom, a još bolje knjigom nego živom riečju. Možeš ju turiti filozofskom knjigom, i književnim djelom, a iz potonjeg utjecaj joj je veći, jer je širi krug čitalaca. Pjesmom, pripoviedkom, romanom ideje će poći svietom, one će vući za sobom čovjeka i družtvo,

promienit će vladanje pojedinaca i zakone družtva, i pretvorit će se u niz djela i događaja. Začeta u čovječjoj glavi, ideja će prokrčiti sebi put i u druge glave i dat će duhovima glavni pravac, stvorivši obće mnienje. I tako ona smota pod svoju vlast i one, koji knjigâ ne čitaju, jer, zavladavši svietom, stvara moralni zrak jedne dobe. A ipak koliko puta se na to i ne misli. Pušta se, da svatko razvija svoje ideje i ne misleći, da bi mogle utjecati na život, na vladanje. Čovjek, kad gradi kuću, ne misli na potres, kad se ukrca u lađu, ne misli na oluju. Ali ideja raste, postaje silnija, prevrne lađu, sruši kuću, jedni poginu, a drugi, ustravljeni nakon nesreće, stanu razmišljati. Čudno je zaista, da ima ljudi, koji ne vjeruju ili ne će da priznaju, da književnost utječe na život. Ipak ona utječe izravno i posredno sama po sebi i primjerom. Knjiga nam pokazuje prizor iz života ili proučava čovječju dušu ili pretresa koje životno pitanje, i postaje ljudima uzorom, koji sliede, savjetnikom, u koga traže upute, učiteljem, koga slušaju. Junaci romana vuku za sobom silu ljudi, koji se za njima povode. Povođenje za primjerom drugih obstojalo je i obstojat će uviek na svietu i ono književnost čini silom za dobro i za zlo. Nađeš se pred nekim životnim pitanjem u težkim kakvim prilikama, bit ćeš nekad našao u kojem romanu sličan slučaj, riešen na jedan ili drugi način, ne boj se, knjiga će djelovati na te, pa toga ti i ne osjećao. Čovjek hrani u svojoj duši težnjâ i porivâ nejasnih i dobro neopredieljenih. Knjiga će mu pružiti spoznaju tih skrovitih nagona i čežnja, pokazat će mu ih u čudnoj svjetlosti, dignut će im ono, što smo mi smatrali grješno i sramotno kod njih, opravdat će ih pred našim očima kao zakone života i naravi,

i čega se čovjek prije sramio, tim će se dičiti. To čini knjiga. Ona udahnjuje život idejama i osjećajima, što bi bez njih bili ostali u driemežu, prišaptne rieč, koju smo čekali, dirne u žicu, koja nije bila napeta niti je ozvanjala. Junaci, koji u romanu živu, pjesnik, koji se u pjesmi prikazuje, obasjani umjetničkom ljepotom, pritežu nas, a što su nezdraviji, to je njihova sila privlačljivija, jer je bolest zaraznija nego zdravlje. Strast, koja provijava književno djelo, već je po sebi priljepčiva, i to veća, što je jača i neurednija. Prikazujući strast proizvodi se težnja k njoj ili se, ako već obstoji, kod drugih povećava i ona se iz klice bujno razvija, i odtud nestaje unutarnjega prijašnjeg ravnotežja i volja naginje na nov pravac. Književno djelo je središte atrakcija, koje priteže sebi ljude. Sve ovisi o pravcu, kojim ide, da li vodi k dobru ili k zlu. Vodit će te k dobru, ako se nakon čitanja ćutiš boljim, jačim, da svladaš svoje niže porive i živinske nagone; vodi te k zlu, ako se ćutiš slabijim u borbi protiv tim porivima i gotovim, da u borbi podlegneš.

I samim prikazivanjem života književno djelo utječe na čovjeka, sve da i zazire od svake tendencije. Prikazivanje realnog života može biti ubitačno i koristno više nego obrana ili osuđivanje zla, kad je ta slika izkićena liepim umjetničkim šarama. Ima u svakidašnjem životu plemenitih i odvratnih čina i prizora; prvi nas tješe i odgajaju, drugi nas vriedaju i kvare, i kao što neke stvari i ne gledamo i ne slušamo, ako ljubimo naše dostojanstvo, tako i prenesene sa života u knjigu one vriedaju čuvstvo ljudske samosviesti i ponosa. Utjecaj knjige osniva se na sugestiji i na simpatiji, što budi u čitateljevu srdcu. Zato je pogibeljna svaka knjiga, koja prekopava nezdrave

i nizke slojeve naše naravi. Što ih dublje kopaš, to izbijaju na svietlo pogubniji elementi i okuže organizam. Čovjek možda nije ni mislio, da je u dnu njegove naravi toliko zla, pa mu se događa, kako je neki liepo rekao, isto, što i čitanjem liečničkih djela. Čitajući čini nam se, da imamo sve simptome onih bolesti, koje su tu opisane. Tim ih pak ne dobivamo, ako ih nemamo, ali u duševnom svietu biva drugčije. Dosta je misliti, da imaš neku bolest, pa ju već i imaš. Eto, zašto pisac, koji opisuje opačinu, tim ju već i širi, a reći će, da nema knjiga pogibeljnih, već samo čitalaca pogibeljnih, to je bedastoća, jer o zdravima i ne govorimo. A i zdravih je vrlo malo te lako se i oni razbole. Njihovo je zdravlje, njihova je sila u tom, što im je volja jaka. Ali ako knjiga prikazivanjem života umanjuje ili uništava snagu i utjecaj volje, kao da čovjek zlu ne može odoljeti i da je uzaludan svaki odpor, tada se podkopavaju žile energiji volje, a zaključak je: bolje i ne boriti se, kad ne možeš biti pobjednikom i čovjek postaje žrtvom samo zato, što nije kušao boriti se.

Ova razmatranja bila bi dovoljna, da dokažu utjecaj knjige na čovjeka; da uvjere pisce o velikoj nuždi pažnje i opreza u opisivanju života i u predstavljanju ideja. Uz najbolju njihovu namjeru, jedna sama slika, jedna sama ideja mogu donieti veće zlo, negoli je ono, koje pobijaju. Oni opisuju, drugi oponašaju i vade zaključke, a pred posljedicama pisci nemaju prava zgražati se i reći: mi vas nismo htjeli dovesti dovle. Ako mi pisac pokazuje čovjeka neizbježivom žrtvom nagona i strasti, tada mogu zaključiti, da mi ne treba proti njima boriti se, već im se puštati, a hoće li se on čuditi, dođem li do zločina? Ne će li i na njega pasti malo krivnje? Ako mi on predstavlja

zamamnom slikom razbludu, hoće li se čuditi, budem li i ja upao u nju. Zaludu njemu reći, da me je on htio od nje odvratiti. Možda ćeš odvratiti koga od pijanstva prikazujući mu čovjeka pijana. Ta slika možda će ga potresti i opametiti, ali razbludom ne da se tako postupati. Možda će pisac reći, da je njemu do istine, ali istina nema samo spekulativni i indiferentni značaj; ona imade i aktivni i praktični karakter, pa je red misliti i na posljedice, što ih donosi i na njezine aplikacije. Mi smo uvjereni, da i najgore opačine i najodvratnije razblude, što se nalaze u knjigama, obstoje i u životu, ali ne vjerujemo, da njihovo prikazivanje može uviek biti koristno i opravdano. Takve slike su pogibeljne za čovjeka, koji je često rob svojih dojmova i daje se voditi od nagona preveć razdražljivih. Nije dobro pokazati svačijim očima lešine raztvorene, niti izticati načela i nauke, kojima bi mogao doći do zaključaka preveć opasnih. I mi moramo držati se Isukrstovih rieči: Treba suditi stablo po plodu. Ako je plod otrovan, otrovno je i stablo; ako su otrovni zaključci, otrovna je i nauka. Književnost može biti otrovom. Ona utječe na ljude, jer se osniva na zakonima simpatije i saopćenja, osjećaja i ganuća, i po tom donosi napredak ili propast družtva, na koje utječe, prema tomu, da li potiče družtvo sredstvom umjetnosti na simpatiju s boljim ili gorim družtvom po njoj idealno predstavljenim. Premda nije književnost istovjetna s moralom, ipak čini čovjeka jadnijim, slabijim i potištenijim ili boljim i uzdignutim nad samim sobom. Sve, što je simpatično, priljepčivo je, a moralna slaboća i potištenost može se priobćiti knjigom cielomu družtvu, kao što se njom mogu uzbuditi socialna i veledušna čuvstva. Književnost se ne

može odieliti od života, a ideje, kojima je zadojena, jesu početci djela, i sve, što se piše, tiče se vladanja, naime morala. Primjeri, što nam knjiga meće pred oči, uviek su savjeti, ponuke i sugestije. Sve, što je u njoj tumačeno i opravdano ili makar samo predstavljeno, a ne osuđeno, to izgleda kao da se odobrava ili da se bar ima smatrati naravno i indiferentno.

Iz toga ne sliedi, da pjesma i pripoviest imadu biti same propoviedi, ali ne smiju biti ni samo zato, da nam dozovu u pamet ono, što je nižega u nama i što mjesto da nas ponosi, ne može biti nego razlogom, da preziremo sami sebe. Ne smije se baviti nekim stvarima, jer to nije koristno, a jest sramotno, ne smije kopati po smetištu i iznositi nam slike, koje se ne dadu gledati, i osjećaje, koji se ne daju kazati, ni situacije, u kojima se čovjek ponizuje izpod svoga dostojanstva. Ne smije biti nemoralna niti pod izlikom moralne tendencije, niti boriti se proti razbludi, prikazujući ju prije zamamnim slikama ili tako smjelim prizorima i riečima, da ih ne možeš čitati, a da te crvenilo ne oblije po licu, ako nisi sasma izkvaren, jer ona je svima pristupačna, a ne samo onima, koji su u blatu ogrezli i ne ćute ni srama ni stida, jer se ne izpravlja ćudorednost sredstvima, koja mogu jedino vriedati dobre i nevine duše, niti se odgaja družtvo slaveći ono, što ga može upropastiti. Neka zla moraju se taknuti opreznom rukom, kako se dolikuje pitanjima, u kojima se i najmanja pogrješka širi nedoglednim valom žalostnih rana i boli.

Pošto liepa knjiga ne može biti bez utjecaja na ljude, to treba da taj utjecaj bude uzgojan, a ne razoran, i da bude tako jedno od najuspješnijih sredstava za postignuće

viših ciljeva. Nažalost takve su danas prilike, da, ustaješ li proti nemoralu i proti pobudi knjige na razbludu, krste te neprijateljem književnosti, kao da je njezin cilj razbluda i da se od nje ne može odieliti. Takav neosnovani prigovor nema priečiti čovjeka, da reče svetu istinu. Književnost, pošto ne može biti bez utjecaja, ne može a da ne bude ili nemoralna ili moralna, treba da bude moralna. Ona mora izpravljati naše nezdrave i zle porive, usađivati, razvijati i učvršćivati u nama zdrave ideje, koje će suspregnuti našu priroñenu naklonost k zlu, pokazujući nam razloge, s kojih se nemamo toj naklonosti prepuštati, jednom riečju: mora odgajati poštena čovjeka. Bit će takva, bude li pritezala na važna životna pitanja pažnju čovjeka često raztresena od nevriednih i bezkoristnih briga; bude li ga vodila k usavršivanju uma i srdca, i bude li mu oplemenjivala misli odvraćajući ga od materialnih interesa i od robstva vanjskim činima, čineći ga sviestna skrovitih njegovih sila, koje on s nemarnosti pušta driemati u dnu duše.

Družtvo teži za postignućem blaženstva i pravice. U tom je njegova veličina i plemenitost. Svrha književnog djela je pomagati ljude, da budu svjestniji ovih težnja, koje su u njima još nejasne, i priudesiti ovaj sviet prema tim težnjama i prema višemu idealu. Pokazat će nam oživotvoreno to bolje družtvo, komu težimo, činit će, da uđemo u simpatiju s njim i tako će pripraviti, uskoriti i pospješivati njegov dolazak i njegovo carstvo. Tako postaje književnost moralna. Ako je ona sredstvo za sjedinjenje ljudi, pošto je strast sebična, a opačina protusocialna, i pošto nema trajne zajednice, nego težnjom prema dobru, to proiztječe, da će biti uzvišenije ono djelo,

koje bude nadahnuto uzvišenijom moralnom idejom. Iz ovakva shvaćanja književnosti izviru i dužnosti i zadaća književnika. Ako je književnost za ljude, treba da pisac ima reći nešto, što vriedi za njih, da žive životom njihovim, da se upozna s njihovim potrebama, da dieli njihove boli i nade, da tako one odjekuju u njegovim djelima i da ljudi upoznadu svoja čuvstva u onima, kojima je on dao trajni izraz. Onda će samo probuditi sućut.

Da ljudi uđu u simpatiju s književnikom, treba da on počne ćutjeti s njima. A jer on prelieva u druge svoja čuvstva i svoje shvaćanje života, ne smiju žice njegove duše zazujiti nego na doticaj veledušnih osjećaja, a duša ne smije se otvoriti nego samo plemenitim idejama. Mora čuvati oko svoje duše čist zrak, tako da plemenitost bude slivena s čuvstvima, što mu iz srdca izviru, da se uobliče u njegovim književnim proizvodima. Paziti na stvari, koje kazuje, a ne samo na način, kojim se kazuju, biti pošten, eto njegove dužnosti. Pisac se nalazi pred obćinstvom, njemu nek se i upravlja, ali ne zato, da mu laska u najnižim nagonima, nego da razvija, što je u njemu boljega, da ga oduševljuje za ideal. Cilj je književnosti biti tumačem, posrednikom najviših aspiracija naše duše. Ili će književnost biti frivolna danguba i poginut će, ili će shvatiti svoju zadaću i biti dušama bez vođe sredstvom udruženja i uzdignuća. Na svietu se veliko množtvo bori, trpi i radi: ono traži vođu, koji će ga blago i sigurno voditi. Dobar red i pametno upravljanje toga množtva nije rieč bez smisla.

To nam svjedoči poviest prevratima i krvoprolićem. Nisu samo crkvi povjerene te duše; donekle su one povjerene i književnicima, i njihova je odgovornost velika pred

Bogom i pred svietom. Oni pišu, da se čitaju. Teže za slavom, ali hoće i učenika i sljedbenika, a ja mislim, kad bi im se reklo, da zato ne pišu, da pišu samo za se, da dadu izljeva svojoj duši, oni bi se uvriedili, a imali bi i pravo, ali zato ne smiju odbaciti od sebe odgovornost za posljedice njihovih nauka i njihovih knjiga.

Mi smo stvoreni, da živimo u zajednici, a posljedica toga jest, kako je dobro rekao glasoviti kritičar francuzki, da svaki put, što koja nauka ide za tim, da sruši načela, na kojim se družtvo osniva, ona je pogrješna, a pogrješka bit će toliko veća, koliko je teže zlo, koje ona može prouzrokovati družtvu. Darovitost i vještina ne rješavaju pisca obćih dužnosti, i ne izpričavaju svaku pogrješku. Talenat ima u sebi ljepotu i snagu, koju treba častiti, ali sve ovisi o njihovoj uporabi. Može se snaga upotriebiti za zločin, a ljepota za najsramotnije stvari; a može se zlorabiti i talenat. Ako možeš mnogo oprostiti neznanstvu i mediokritetu, ne možeš talentu. Genij i talenat ne imadu prava, da im se nalažu i dužnosti, i kad im se oni iznevjere, treba ih pozvati na vršenje istih. Njihove su knjige ujedno i djela, a kad ih sudimo, moramo paziti i na posljedice. Priznati talenat je dobro, ali drugo je priznati ga, a drugo pohvaliti ga. Pohvaliti knjigu, to je pohvaliti ideje i nazore, što se u njoj nalaze, jer je knjiga, hoćeš ne ćeš, uzor predstavljen ljudima, a ne smije se dopustiti ni da se idealizuje opačina, ni da se materializuje ideal.

Velika je dakle zadaća liepe knjige. Ona nije samo zato, da nas zabavlja, već da zabavljajući nas dovrši i upodpuni naš odgoj, započet izkustvom i životom. Ne može biti sama sebi svrhom, već samo sredstvom napredku družtva. I ovdje dopustite mi, da se letimice do-

taknem ovog pitanja. Neki hoće da diele književnost od života i od družtva, a ne znaju, da tako ona sama sebe ubija. Tko je proučio ovo pitanje, dobro je opazio, da je umjetnost čovječja tvorevina i odieliti ju od čovjeka i od života, to je isto što i dignuti joj uvjet obstojanja, jer presjekavši njene potrebite sveze, mi joj otimamo izvor preporoda. Hoće se postavljati svrhom umjetnosti sama ljepota, ali ljepota se mora crpiti iz prirode ili iz ljudstva. Osamljujući umjetnost osamljuje se i književnik, i on postaje sam sebi kumirom, zatvoren u svetištu svoga »ego«. On pripovieda svoje ljubavi, svoje strasti, svoje sanje, ništa ne časti i ne štedi i sve podređuje sebi, a to je nemoralno. Sebe činiti središtem svega, to je proslava sebičnosti, negacija solidarnosti. I on će tada gojiti svoju bolest, da od nje učini neku patologičnu originalnost i divit će se sam sebi u neizmjernosti svoje grdobe. Čudno i nečovječno shvaćanje umjetnosti, koje dovodi pisca do prezira tuđih boli, do osame i do opozicije proti svima.

Gospodo! Čovjek mora biti koristan i sebi i drugima. Knjiga, nije li ona živi stvor? Zašto da ona ne ima iste dužnosti kao i čovjek? Vidjeli smo utjecaj knjige na družtvo i na moral. Vidjeli smo, da i najsmjelije knjige, i one, kroz koje provijava gnusoba i otrovna strast, iako nemoralne, ne mogu se odieliti od morala. Držimo to na pameti i recimo, da ovoj književnosti treba suprotstaviti dobru književnost. Ne ćete iz srdca izčupati pogrješku i uciepiti istinu na njezino mjesto, ali moći ćete neke ideje nadomjestiti drugima, neka čuvstva drugima, moći ćete slabu volju učvrstiti i osnažiti razlozima, koji bolje uvjeravaju i bolje pobuđuju djelatnost. Mjesto gnusobe, sebič-

nosti i nepravde i nasilja, poštenje, ljubav, pravednost, milosrđe i rodoljublje, sve, što može čovjeka i družtvo oplemeniti, i od čega čovjek često zazire, jer je to njemu težko i neugodno, književnost mora nam pokazati u djelu i živo tako, da mi to uzljubimo, da mi to i sami vršimo. Da nam te kreposti zakonima država nameće, svi ih ne bismo prihvatili, jer zakoni nalažu, ali književnost znade uvjeriti, jer znade biti mila. Književnost, koja zna blažiti i orajiti čovječje srdce, a ujedno i oplemeniti i uzvisiti mu duh, jest nešto ozbiljno i sveto.

Ali ako književnost ima biti moralna, jer se od morala ne može odieliti, i jer su književna pitanja uviek skopčana s moralnima, te im nitko ne može izbjeći, gdje će tražiti književnost temelj moralu? U znanosti ili u vjeri? Je li znanost dovoljna ili je potrebita i vjera? Kršćanska vjera daje temelj moralu. Digneš li vjeru, treba tražiti drugdje temelj za pravila našeg vladanja, a svi filozofi govore, da ih je težko naći, a neki, da ih nije ni moguće naći. Zastalno družtvo ne može obstojati bez pravila vladanja, niti to pravilo može vriediti, ako nije stalno i nepromjenljivo. Zakoni nam ne mogu podati takvo pravilo, niti ga može iznaći sam čovjek, bio on i veleum. Zato treba šireg i dužeg izkustva, negoli je individualno izkustvo, treba sankcije. Ne može nam to podati ni tradicija, koja je izkustvo naroda, jer nije dovoljan autoritet, a opet je i promjenljiva. Mienja se od vieka na viek i od jedne zemlje do druge, a opet daje se različito tumačiti, te je nestalni vođa i njezino je carstvo ograničeno. Samo vjera može ujedno upravljati misao i djelo. U nje treba da tražimo formalne naredbe za vladanje u životu.

Znanost je dobra, njezin je napredak velik i koristan, ali ne može zamieniti vjeru. Uza silni njezin napredak na glavna pitanja, na kojima se temelji moral, nije mogla do danas odgovoriti: Odakle smo? Što smo? Zašto smo? To su joj nerješive tajne, a dok na to ne odgovori, ne može zauzeti mjesto vjere. Ako je znanost promienila oblik tih pitanja, nije im promienila narav. Ono, što znanost uči, može čovjek i ne znati, a ipak živjeti. A ono, što treba svakomu znati, da živi i djeluje, to nam ona ne zna kazati. Danas ljudi pitaju ono, što su uviek pitali, a kao što nije znanost prije znala na to odgovoriti, tako ne zna ni sada. Ona ostavlja u duši našoj uviek istu prazninu, te na najvažnija i najživotnija pitanja ne zna dati odgovora, a pošto na ta pitanja nama treba odgovora, red je, da ga tražimo u vjeri.

Odtuda, što znanost ne može sve tumačiti, proizlazi potreba i opravdanost vjere. Da možemo sve znati, mogli bismo vladati se po znanju, ali pošto ne možemo, sliedimo vjeru. Dobro je, da znanost razsvjetljuje tmine, ali kuda njezina svjetlost ne može doprieti, hoće li čovjek čamiti u tmini? Ako mi možemo imati od drugdje svietla, hoćemo li ga odbaciti i hodati po tmini, kad hodati već moramo, a put je nesiguran i pogibeljan. Poštujmo znanost, ali ne tražimo od nje ono, što nam ne može dati. Nek nam ona prosvjetljuje duhove, ali nek nam ne ranjava savjest. Ima toliko tajna na svietu, kroz koje ne može znanost da prodre. Njezina je svjetlost slaba, razsvjetljuje malešan prostor oko nas na zemlji, ali nad nama i oko nas prostire se velik prostor taman i otajstven, što ga jedino može razsvietliti žarko sunce vjere. S križa na vrhu Golgote vjera se diže u nebo i baca svoje žarke zrake u

najdublje doline i na najviše vrhunce svuda jednako. Istina je dakle, da je vjera bezuvjetno potrebita. Ali istina je, da i moral bez vjere ne može obstojati, a i oni, koji to ne će da priznadu otvoreno, priznavaju indirektno, jer izpoviedaju, da je jedini kršćanski moral dobar i savršen, a on se temelji na vjeri.

Izvan lieka, što nam ga pruža evanđelje, nema, veli talijanski jedan književnik, korjenitog lieka za ljudsko družtvo, niti moguće utjehe. Ostaju samo tmine, varke i obmane. Oni, koji sebi umišljaju izliečiti vječnog bolestnika i poboljšati mu družtvene prilike, opirući se kršćanskom zakonu ili ne držeći do njega, meću vruće obloge na rak-ranu, ili grade na piesku, a bol raste nakon nade i obećanja sreće i dobra. Ako čine što dobra ili donose kakve koristi, to je samo onda, kad odrazuju zraku evanđeoskog sunca.

Prepušten sebi te jadnoj, nedovoljnoj i oholoj svojoj znanosti, čovjek bulazni za svojih 30—40 godina prolaznog života između zibke i groba. Dignite čovjeku vjeru, zatvorite mu nebo, i pošto on ne može, a da ne utaži žeđu i želju, koja je prije bila nebu upravljena, on će, ne mogući zaboraviti izgubljeni raj, tražiti u trnovitim poljanama, čime da utaži tu žeđu, tu želju, ali ne će naći. Evanđelje Isukrstove nauke je tako čovječno, da i onaj, tko u nju ne će da vjeruje, ako hoće da živi pošteno, nalazi se s njom u suglasju i morat će živjeti, kano da vjeruje.

Znanost je dobra, dok je vjera bezuvjetno potrebita. Čutimo potrebu više, da znamo, što nam je činiti, nego da umujemo. Mogu i proći se umovanja i znanja, ali ne budem li znao upravljati svoj život, bit će bolje, da ne

živim. Ništa zato, ako ne znam, što o ovom ili onom predmetu uči znanost; od tog ne će meni ni drugima biti velike štete, ali ako ne znam, kako da živim, mogu upropastiti sebe i drugoga, jer nije svejedno, da li se ovako ili onako živi, jer jedan način življenja donosi dobra pojedincu i družtvu, a drugi je štetan i jednom i drugom. I prema moralu, što ga sliediš, dobar si ili egoist u odnošaju s drugima, miran i zadovoljan ili nemiran i nesretan u duši sam sa sobom.

Da, gospodo moja, treba da idu k vjeri svi oni, koji je nemaju. Vjere treba, jer treba morala, a ako je potrebit Isukrstov moral, potrebita je i njegova vjera. Ona ima ne samo idealno savršenstvo, već i najbolje realne efekte. Rénan o Isukrstovu moralu veli, da ne će biti nikad nadmašen.

Ali tko hoće naš moral, nek poprimi i vjeru, od koje izvire. Njima bi se moglo reći s francuzkim povjestničarom Guizotom: »Cvjetovi, kojih miris vas opaja, uvenuli bi brzo, voćke, što nahodite ukusne i tečne, prestale bi brzo rađati, kad biste stablu žile posjekli...«

Nu čemu tražiti novih dokaza za potrebu vjere kao temelj morala. Svrnimo samo okom na naš sviet, pa kad vidimo, što je sviet bez vjere, uvjerit ćemo se o njezinoj potrebi. Poznajete li Maeterlinckovu dramu, kojoj je naslov »Sliepci«? Usred šume leži mrtav ukočen svećenik. Malo podalje množtvo sliepih mužkaraca i žena sjede ustravljeno, jer ne čuju više glasa tog svećenika, koji ga bješe tu doveo. Prolaze tako satovi, dok jedan sliepac, načinivši malo koračaja, turne svećenika i sjeti se, da je mrtav. Svi očajavaju, jer sada nemaju nikoga, da im pomogne, i morat će umrieti u toj šumi. — Ljudstvo,

sliepo, iđaše vođeno od vjere, ali vjera je umrla, a ljudi ne znadu nego očajavati i tužiti se u tminama.

Ljudi stanuju u kući, kojoj se temelj trese, kojoj se zidovi ruše, a krov se razpada. U njoj ne mogu dugo ostati, a ne znadu, kamo će. Sve, što se gradilo na samom razumu, na samoj znanosti, propalo je, razvalilo se. Htio čovjek doseći okom svud naokolo, ali ne može doći na kraj ni dalekozorom; prostor se proteže do neizmjernih daljina. Htio upoznati sve, a nije mogao sam sebe upoznati. Htio izvojštiti sva prava i slobodu, a ostao je robom svojih strasti; postao je umniji, učeniji, ali ostao je još uviek u neznanju. Karakteristika družtva bez vjere je turobnost, očajanje i nesposobnost za djelovanje. Gledajte čovjeka! Za mlada ostavlja kuću, putena ga strast zaokupi. Ponaraste, ćuti potrebu, da što radi. Oholost, nenavidnost, slavohleplje, mržnja i prezir ga savladaju. Zaboravlja na sebe, ide za sjajem, bogatstvom i srećom. Ali gdje je on tražio sreću, tamo je nije našao; sva su ona dobra bila tek prividna, i on upozna izpraznost svega, tužan je. Učio je mnoge knjige, ali nije nauka ono, što mu je najviše trebalo u životu. Život hoće red, posluh, podređenost, a to se ne da spojiti lako s njegovom naklonošću oštroj analizi, i tako njegovo znanje gori i izgara kao svieća, koja nikome ne svietli.

Dah očajanja otrovao je srdca. Izgubivši naslon vjere, izgubio se i polet za djelovanje. Nastoji se sve shvatiti, sve učiti od nevolje, što se ni u što ne vjeruje, a zabavom je igra svakojakih protuslovnih ideja, tumara se morem tih ideja, iz kojih ne niče ni jedna stvarajuća sila. Sve se shvaća, ali se ništa ne časti, prezire se prošlost, koja ipak vriedi više od sadašnjosti, nema se vjere u budućnost,

koja će više vrieditи. Gleda se na se, a zatvaraju se oči pred nevoljom i biedom drugih; sluša se robski svaki gospodar, jer se nema sile, da se sluša dužnost. Nema u srdcima junačtva, jer nema vjere ni ideala. Duh se mora preporoditi, osvježiti pri izvorima evanđelja ljubavlju, požrtvovnošću za druge, junačtvom i čvrstom voljom za se. Energija, junačtvo je potrebito, jer ono samo omogućuje život i rad, te dostignuće svoga cilja.

Jadne li su te duše bez vjere! One plove po uzburkanom moru života, prepuštene same sebi bez vođe i spasa. Ne vide više svjetionika luke, iz koje su izašle, a ne vide još ni svjetionika luke, gdje se imadu izkrcati. Da im je bar vratiti se svojoj kući i živjeti i raditi vjerujući, što su im otci vjerovali. Ali tako eno ih kao Židovi u pustinji, plaču za egipatskim plodnim poljima, a ne mogu ući u obećanu zemlju. Cviet vjere je uvenuo i pao, a voćka znanosti trpka je i nije zrela. Hoće li ih književnost utješiti? Može, ako je nadahnuta dahom vjere, ali ako ga nema, ne može je nadomjestiti.

Tko će spasiti te duše, tko će ih uzdržati na njihovu putu, da ne bi smalaksale? Onaj, koji je rekao: »Misereor super turbam«; onaj, koji je nasitio množtvo, da ne bi putem poginulo bez hrane, jer je put bio dug. »Dođite k meni svi, koji trpite, ja ću vas utješiti. Ja sam put, istina i život«. Da, Isus, koji je pred 19 vjekova sašao s neba, da spasi ljude, doći će i sada, da ih spasi. On, koji je govorio mrtvima: »Digni se i hodi«, on sam može i sad učiniti to čudo. Kraj sve oluje vjekova križ je uviek ostao čil i na hridi, a tko plovi biesnim valovljem, priveže se uz jarbol, da ga vjetar ne odnese. Treba tražiti i privezati se uz ono, što nas samo može spasiti, jer je spa-

silo druge i preživjelo sve vjekove. Kad te zemlja ne može spasiti, treba tražiti pomoći od neba. I zbilja ljudi, koji oštrim okom gledaju oko sebe, vide, da sviet hoda okolo hrama, iz kog bješe izišao. Svjetiljke odavna ugašene opet se nažižu u tom hramu. Nepovjerljivo još, ali pažljivo, ljubopitno, približuju se prolaznici i gledaju te svjetiljke zaboravljene. Hoće li oni opet ući hrpimice u dom mira? Nadajmo se. Književnici nek im budu vođe, neka okaju svoj grieh, ako su ih prije iz hrama izmamili i odvukli po goloj pustinji, bez hrane i svietla. Treba li od svega toga vaditi zaključke? Treba li opet naglasiti, da književnost ima biti moralna, a pošto morala bez vjere nema, da ima biti i ona vjerom zadojena i da nema ubijati i rušiti vjeru u ljudskom srdcu. Ali i ako što rekoh o književnosti, vriedi za svaku, pa i za našu hrvatsku književnost. Dopustite mi, da se malo pobliže osvrnem na nju.

Kod velikih naroda pjesma, pripoviedka, roman, mogu biti kadkad dangubom, zabavom časovitom iza truda i posla, kao što razgovor u kavani i predstava u cirkusu.

Čovjek začas uzme knjigu u ruke, prelista ju, kao što se putem zaustavi, da pogleda stvari, izložene u liepim dućanima, pa ide za poslom. Za nas je knjiga duševna hrana. Mi tražimo u njoj snage, utjehe i savjeta. Književnici malenom narodu su vođe i učitelji. Sama književnost našega vieka nam je dokazom. Svi znamo, što su našemu narodu bili ilirski književnici, ne samo veći, kojima je i danas velika slava, a častno ime, već i najmanji, koje smo mi danas zaboravili. Oni su svi u svoje doba učinili svoju. Prošli su čineći dobra. Naša mladež, kad uzme knjigu, još neuka i neizkusna, traži u njoj pouku i pravac, objavu ideala. Mi svi znamo po sebi, koli-

kim smo poštovanjem i udivljenjem čitali za mladih dana naše pisce i s njima snivali o boljoj budućnosti naše domovine, o veljim djelima, što nas u životu čekaju i na koja smo zvani. Knjiga je u nama mnogu dobru klicu usadila i njegovala, i mi je se s harnošću sjećamo. Naši pisci, ako me tko sluša, znadu, što im je činiti: nastaviti djelo, započeto od pređa i otaca, dovršiti, što oni nisu mogli. Neka se od njih uče ljubiti svoj narod, svoj dom, i bude li ljubavi, ne će biti u njihovim knjigama ništa, što bi moglo donieti zla, pokvariti srdce i razum. Čuvat će se zla, čuvat će se praznih rieči, pa bile one zvučne i liepe. Rieči bez ideja ne mogu ništa, kao što ni diamant, najljepše iztesan, ne svietli, ako nema zrake svietla. Ideja je svjetlost rieči. Uzto u njihovim riečima ima biti i čuvstva, jer čuvstva oživljuju i upravljaju život, i ona se pretvaraju u djela. Knjige, budu li imale samo umjetničku ljepotu, ne će koristiti hrvatskomu narodu kojega je moralni razvitak mnogo važniji od estetskoga. Ako je Bog obdario naše pisce umom, znanjem i darom, da mogu ljepše nego drugi izraziti svoje misli, svoja čuvstva, ne smiju se osamiti ni tuđiti svomu narodu. Neka govore narodu, neka se njemu upravljaju. Ali njihova rieč mora biti plemenita, uzvišena; neka ga vode k idealu, k savršenstvu, a ne k putenosti i k propasti. Neka ga ne uče, da može činiti, što hoće, da treba slobodno razvijati sve unutarnje i prirodne sile, da je cilj životu uživanje, da nema zakona ni pravila, koja bi sustezala njegovu slobodu; neka ne učvrste u njemu praktični materializam, koji čini ljude robovima najnižih strasti i gnjusnog interesa, jer ima i drugih prečih potreba, ideja i čuvstava. Život je ozbiljna stvar, a književnost zrcalo života je ozbiljna, i ona se

ne smije vucariti po blatu. Zlo je nuždno u svietu; ono može biti i sredstvom napredka u svietu, ali samo, kad ga nastojiš malo pomalo raztjerati i dignuti iz svieta. Dobra knjiga mora nas pomoći, da prođemo preko zla i blata, a da se ne okaljamo; mora biti kao čista voda, iz koje se dižemo čišći i krepči, a ne kao mrtvo more, iz kojeg izlaziš vas namazan mašću, koja ti izjeda kožu i meso. Hvala Bogu, hrvatska naša književnost i danas uobće odgovara svojoj zadaći. Imamo pripovjedača i pjesnika, koji, sviestni svojeg uzvišenog zvanja, odgajaju narod. Odgajajući čovjeka uvjereni, da napredak naroda ovisi o napredku njegovih članova, i ja sam radostan, što im mogu ovdje izkazati priznanje i zahvalnost. Dotakli su se oni i naših rana, ali ne od puke radoznalosti, nego ljubeznom rukom. Znadu, da nije sve dobro ni zdravo kod nas, nisu htjeli da nam laskaju ni da nas varaju, ali ako su u svojim knjigama iznieli na svietlo mnogo zlo, mnogu našu sramotu, to su znali učiniti s takvom ljubavlju, kao što razkriva i ovija čovječje rane nježna ruka milosrdne sestrice u kućama, gdje ljudi trpe. Njihova je namjera bila plemenita, i mi smo ju kroz njihove stranice jasno vidjeli, pa smo im zahvalni za sućut i za brigu. Koji put ih je zlo i mrtvilo, što viđaju oko sebe, smutilo i ojadilo im srdce, a iz duše odkinuo im se bolni jek ranjenika, težki uzklik očajnika, ali mi im to praštamo, jer oni trpe od nepravde, njihova je bol okrutna, jer se boje, da su im uzaludne nade, da je težko boli naći lieka; praštamo im, jer ih shvaćamo, kao što praštamo majci, koja uz postelju umirućeg jedinca u času beznadnosti očajava, jer taj očaj nije nego neizmjerna ljubav. I prošavši tmurni čas, kad bol malko jenja, u njima odjekne rieč evanđeo-

ska, trak vjere, koji razpršava oblake i tamu. Neki od njih trpe kao očajnici svih vjekova jedino zato, što ne mogu reći: Otče naš, koji si na nebesima; traže mir, traže vjeru i Boga. Oni su već uprli svoj pogled u križ, osjetili su, da je samo kod njega moguć mir ljudskoj duši. Oni već imadu u svom srdcu spravljen žrtvenik Bogu, mi ih ne odbijamo, mi ih ne osuđujemo. Još malo, i oni će kod tog žrtvenika upraviti iskrenu skrušenu molitvu Bogu. Tko traži Boga, nađe ga. — Ali nažalost imamo i pisaca, koji ga ne traže, ili ga ne traže ni u crkvi ni u nebu ni u svojoj duši, a oni vode i čovječju dušu i narod k razsulu. Grade se apostolima neke više umjetnosti, nekog novog napredka, a mnogi, slušajući njihove rieči, misle, da ga zovu k veljim djelima, k visokim mislima, a jadan nasuprot ide gubiti svu svoju silu, dobrotu i plemenitost. Ti pisci idu vodeći za sobom srdca, a gazeći nogama najsvetije kreposti i ideale. Žaliti je, što oni postizavaju nekakav uspjeh, osobito kod jednog diela hrvatske mladeži, i njihov uspjeh mogao bi uznemiriti svakoga, koji želi Hrvatskoj bolju budućnost, da nemamo nade u naš narod, koji će, ako Bog da, brzo zaboraviti, i ako ne zabaciti ono, što je kao nestašan mladić povlađivao i slavio. Hrvatski je narod još zdrav i pametan; ne će on takve pisce slieditи; narod sliedi samo one, u kojima je utjelovljena narodna duša. Može ga začas novotarija primamiti, ali kad uvidi, da nije za nj, on će ju ostaviti, i naći će se samo tkogod, da se časom zaustavi i pogleda na nju. Oportet haereses esse, rekao je papa, kad su ga pitali za njegov sud o Rénanu. Treba da bude i zla; ono nas uznemiruje i mi se tad bolje prihvaćamo složnog rada, da ga odbijemo i utamanimo. Hrvatski književnici su pozvani

na taj rad; oni, iako ne budu mogli izravno djelovati na te pogibeljne pisce, moći će im oteti javnost, čitaoce, moći će djelovati na javno mnienje, i tako ili će ih ušutkati ili prisiliti, da promiene put. Kako vidite, ne govorim ovdje o pojedinim piscima. Nije ovo mjesto ni vrieme za to; gledam samo na glavnije pravce i pojave, a kod toga prizora pojedinci nestaju, najveći kao i najmanji, kao što se lišće, grane i stabla ne razpoznaju u šumi, kad ju zdaleka i svisoka gledaš.

Na koncu upravit ću hrvatskim književnicima bratsku rieč; nije to nikakav nalog ni savjet, već izljev srdca. Neka se čuvaju egoizma, individualizma i beznađa; neka se ne iznevjere kršćanskoj vjeri ni moralu; neka goje umjetnost, i njihova će djela donieti njima slavu, a narodu život. Njihova rieč ne će činiti čudesa, čudesa čini sam Bog, ali će poučiti svoje zemljake, da vrše svoju dužnost, a to je nešto. Bit će oni tako pravi hrvatski književnici. Rodoljublje nije predsuda, neka ih ne bude stid, da se zovu rodoljubima; to je ime častno, niti izključuje ljubav i poštivanje drugih naroda i ciele ljudske zajednice. Najbolje rodoljublje je u odgajanju narodnog duha, u izbjegavanju svega, što bi ga moglo okaljati, i tako se ideal domovine slieva s idealom ljudskog napredka. Učiti čovjeka, da pošteno živi, to je pravo rodoljublje; jer tko vrši svoju dužnost, postaje koristan domovini i time ljudskoj zajednici. Hrvatskim književnicima je povjerena vatra narodnog ideala, neka ju oni drže živu, kao što su im je i otci držali. Oko nje neka nas okupe. Diele nas interesi i politika, ali ona nas mora sjediniti. Ne valja očajavati o budućnosti, već čekati ju srčano ili radije spravljati ju sretnu napornim radom. Zašto bi pustili, da o rodoljublju

govore samo političari i kandidati za zastupničke stolice, oni baš, koji bi imali najmanje prava, jer govore o svom interesu.

U doba, u koje živimo, kad nam treba rada, nade i vjere, oni će biti najbolji, koji će znati više pomoći drugima, što ne znaju raditi, nemaju nade ni vjere. Treba da Hrvatska naših potomaka bude bolja od naše. Ja se ufam, da će tomu pomoći i književnost, kao što je već dosad pomogla. Kad su prietili Hrvatskoj crni dani, digao se pjesnik i zapjevao proročanskim glasom: »Još Hrvatska nij' propala«, a meni je milo sada, što ponavljam taj stih, a valja priznati, ako nije propala, da imamo zahvaliti nakon Boga najviše hrvatskim književnicima. — Dao Bog, mogli naši potomci to i o današnjim književnicima reći.

Svršio sam. Ne mislim, da sam sve rekao, što se dalo i imalo reći o predmetu. Želio sam samo svratiti pažnju onih, koji me slušaju, na pitanje od velike važnosti i tako potaknuti ih na razmišljaje valjda bolje od ovih, a pritom sam naveo samo misli i mnienja najčastnijih i najkompetentnijih autoriteta.

Iz mog se govora rezolucije nadavaju same, ali sam ih ipak ukratko naznačio.

Gospodo! Nas je ovdje okupila ista ideja i isto čuvstvo, da radimo vjerom za dom, Bogom za Hrvate. Rezolucije, što će vam sad biti pročitane, nadam se, da odgovaraju i vašim željama, željama svih katolika i Hrvata, te da ćete ih jednoglasno poprimiti.

(Prvi hrvatski katolički sastanak, Zagreb 1900, str. 340—362)

PRED VIEKOM

U »Novom vieku« 1. srpnja 1898. pozivao sam zagrebačke književnike, da bi pokrenuli niz konferencija, koje bi razvile pred očima Hrvata »Hrvatski život« od njegova začetka i izvora sve do današnje dobe, da bi tako naš narod dobio jasan pojam o svojoj prošlosti i sadašnjosti, da bi upoznao svoje velikane, svoj dom, i da bi u njegovu srdcu sve više za nj rasla ljubav, da bi se tako pobudilo zanimanje javnosti za književnost i odgajala hrvatska sviest. Bio sam se zato obradovao, kad su lani učestale konferencije prigodom umjetničke izložbe. Ali ostalo na tom, i sve je to izgledalo kao sama reklama u izvjestne neke svrhe, reklama, koja nije ni uspjela. Gojio sam opet malko nade, da će se moja želja ostvariti, kad su je nedavno iztakli na književnom sastanku i priznatiji hrvatski književnici i učenjaci. Ali ostalo pri želji. Ali ipak još me nije ostavila svaka nada, i ufam se, da, što se nije još započelo, učinit će se prije godine dana.

Mi smo pred viekom, kojega nestaje sa svieta, da prieđe u drugi sviet, u sviet poviesti. Zgodan je to čas, da se i mi kao narod obazremo na naš život za tog vieka. Kao što je potrebito čovjeku, da kadkad zastane i razmisli o sprovedenom životu, da zna, na čemu je, što je izgubio i što je dobio, potrebito je i narodu, da svrati oči na svoju prošlost, da vidi, na čemu je i da iz nje crpi snage i pouke i savjeta za budućnost. Zašto ne bi to hrvatski narod učinio? Drugi narodi to čine. Istina je, pokušali

su i kod nas nekoji da prouče naš viek. Hvalevriedni su ti pokušaji, i ne mogu nego pohvaliti Politea i prof. Šurmina za to, ali njihove su studije preveć malene i nedostatne, a sam jedan čovjek ne može ni uzeti na se takav posao i izvesti ga sretno, jer nadmaša njegove sile. Tu se hoće više radnika, treba rad razdieliti. Ja ne ću reći sada, kako bi se to imalo učiniti, jer bi najbolje to mogli odrediti drugi kompetentniji od mene, ali svakako trebalo bi barem razdieliti rad na neke glavne točke, na primjer na studije o hrvatskom romanu, o poeziji, o drami, o glasbi, o umjetnosti, o kulturnim zavodima i družtvima. Kao uvod mogla bi pristati općenita slika kulturnog stanja Hrvatske u početku vieka, a kao epilog druga, o današnjem našem kulturnom stanju. Tako bi mi upoznali naš viek; time bi doprinieli liep kamičak poviesti naše književnosti, time bi bar za prvi put nešto bolje proučili period možda najvažniji u našem kulturnom životu.

A možda bi to pomoglo i zbliženju i udruženju naših književnika i učvrstilo veze između njih i občinstva. Naši mladi ljudi uvidjeli bi, što se svega izradilo uz težke muke i protivštine s energičnom voljom i uztrajnošću u jednom vieku, uvidjeli bi, da naš viek možda vriedi više, nego oni misle i pokazalo bi im se, do koje smo točke u našemu razvitku doprli, i gdje imaju oni započeti svojim radom, da bude još većega razvitka i napredka.

Upoznali bismo naše mane i vrline, što smo zadobili, što smo izgubili, što imademo i što nam nedostaje, čega nam treba, i što imamo zabaciti, i naučili bismo se priudesiti naš rad prema realnim našim potrebama i prema hrvatskim našim tradicijama. Odužili bismo se našim starijima i poučili bismo mlađe. Ali čemu i govoriti dalje,

kad je bez sumnje svatko uvjeren, da bi takav podhvat bio koristan za narod i za knjigu? Glavno je naći ljude, koji bi bili pripravni, da taj podhvat uzmu na se i da ga sretno kraju privedu. A ni to nema biti težko u glavnom gradu Hrvatske, gdje ima svuda spomenika, koji nam pokazuju, koliko je bilo rada, priegora, samozataje i dobre volje u našim ljudima. Gdje su ljudi znali dignuti naše najveće kulturne zavode, zasnovati, uzdržati i razviti zaslužna naša prosvjetna družtva, naći će se, ako Bog da, i ljudi, koji će se pobrinuti, da se ostvari i želja, koju ja ovdje iztaknuh i koju stalno njeguju sva hrvatska srdca.

(Prosvjeta 1900, str. 162—163)

KNJIŽEVNA PISMA

I.

(Matica Hrvatska, Mulabdić, Viktor Car Emin, Cippico, »Život«)

»Matica Hrvatska« razaslala je već svoje knjige. Do pred malo godina nije se nikada prigovaralo »Matičinom« daru. Sve, što je »Matica« izdavala, bilo je dobro, pa je trebalo hvaliti je bar zato, što za sama tri fiorina daje cieli snop knjiga. Sad se i »Matici« prigovara. Grjehota samo, što prigovori nisu umjestni, i što nitko ne zna kazati, što i kako bi trebalo izpraviti i promieniti. Ne smije se zaboraviti, da »Matica« izdaje knjige za širu javnost. A naši mladi kritičari htjeli bi, da njezina izdanja budu takva, da udovolje zahtjevima obrazovanije ruke, ili radije samo njihovim. Kad bi to »Matica« učinila, iznevjerila bi se svojoj zadaći i izgubila bi množtvo članova. Dobro je, da »Matica« popularizira znanost i poviest i književnost. Nek izdaje knjige o prirodnim i drugim znanostima, nek izdaje obću poviest, nek izdaje i studije iz svjetske književnosti. To je sve dobro i potrebito, ali potrebito je i da nađe vrstne ljude, koji su kadri da pišu takva djela za šire obćinstvo. Sretne je ruke bila, kad je našla za takve radnje Kišpatića.

Ne bi joj se pak smjelo prigovarati, što izdaje djela važnijih ilirskih pisaca, i prievode ruskih i drugih slavenskih pisaca. Bar dosad u izboru nije pogriešila. Pa

neka objelodanjuje i unapried zbirke suvremenih pjesnika, kad i tako drugčije ovi ne bi našli nakladnika. I Hranilović, i Badalić, i Kranjčević i Harambašić zaslužili su, da im »Matica« dade u sviet pjesme, a ima ih još, koji mogu s punim pravom očekivati, da ih »Matica« počasti na isti način. Naši pripovjedači pak odavna nađoše kod »Matice« širom otvorena vrata. Ušli su najbolji, a ušlo ih i slabijih. Eto, i ove godine uvela je »Matica« u sviet za prvi put mladog pripovjedača iz Istre, Viktora Car Emina.

Htio bih o njemu nešto reći, ali opet imam na stolu i druge zbirke pripovjedaka: Crtice Edhema Mulabdića »Na obali Bosne«, pak »Ljubavnu priču« Ivana Krnica i dvie knjige Ivana Cippica: »Primorske duše« i »Sa jadranskih obala«. Spomenut ću još silu crtica i novela u »Spomen-cvieću«, izdanu od »Matice« za Strossmayerov jubilej.

Ovu potonju knjigu neko nazva najljepšom hrvatskom knjigom. Srećom po hrvatsku književnost, nije to istina. Mene je ta knjiga obradovala, jer nađoh u njoj na okupu naše pisce, koje baš u ovo zadnje doba književne razmirice bijahu u dva tabora razdielile, a bit će svakomu drago, što ih je okupila hrvatska ideja, hrvatsko slavlje. Naši pjesnici tu se baš ne proslaviše. U cieloj knjizi težko je naći nekoliko pjesama, koje bi se mogle uvrstiti u hrvatsku antologiju. Od novela vrlo je liepa »Patnik« od Leskovara.

I u ovoj knjizi, kao i u spomenutim zbirkama, opaža se neki novi procvat seoske novele. Pred deset godina bavio sam se u »Iskri« nadugo i naširoko hrvatskom novelom iz seoskog života, pa ne ću opet iznositi, što sam već o tomu pisao. Samo ću iztaknuti, da u deset

godina na tom polju mi nismo nimalo napredovali. Pa kad smo tu, svrnimo pogled na najnovije pripovjedače.

Imamo Cara, Cippica i Mulabdića. Prvi proučava istarski, drugi dalmatinski, a treći bosanski život. Kako ti ljudi gledaju u život i što vide oko sebe? Ne bi se moglo jednako odgovoriti za svu trojicu.

U Bosni i Hercegovini su životne prilike čudnovate i drugčije od naših. Tamo živi narod, koji je najedanput silom prenesen u drugi sviet, narod, komu se silom nameće nova kultura. Mladi pisci toga naroda svi su pristaše te nove kulture i htjeli bi knjigom pomoći njezinu uvedenju i širenju. Osman Aziz najprije, a sada Mulabdić, hoće da budu preporoditelji družtvenih prilika tamošnjih muslimana. Oni se odnjihaše u zapadnoj kulturi i htjeli bi, da ju i njihov narod poprimi. Nu Osman Aziz, rekao bih, da se već razočarao i da ne vjeruju u sposobnost današnjeg naraštaja za tu kulturu. Oni čekaju, da djeca izprave griehe svojih otaca. Treba početi iz temelja raditi na zdravoj podlozi, treba početi odgojem u obitelji i školi. Mulabdić nije takav pesimist. On ne misli, da je baš njegov narod tako izopačen. Ima doduše zla i neznanja. Ali tomu će pomoći škola. A kako kod muslimana vlada predrazsuda proti školi, on ti se u više novela bori proti njoj, pokazujući, kako treba u školi tražiti odgoj i kako je opak život samo posljedica slaba odgoja. Stoga brani novu vladu, koja otvara narodu škole, koja svojim zakonima štiti siromaha od gospodskog nasilja i od lihvara. Više se puta pisac uginje tendenciji, ili se radije obraća inteligentnoj ruci iz drugih krajeva, te joj iznosi slike iz narodnog života, kao nešto novo, što bi je moglo zanimati. I onda opisuje veselje pri rođenju sina, kad se

okumi diete, bajram, otmicu, lov, nazore težaka o ratu i o novom oružju, čudne mode i novotarije kod seljaka, kao na primjer skrajno upotrebljavanje jekavštine kod ikavaca, ili nabacivanja i lažna hvalisanja čovjeka sa sela, koji je nešto svieta proputovao, pa se gradi pred mješćanima, kao da je svuda bio i sa svim kraljevima puru kusao. Koji put hoće opet da bude samo pripovjedač, pa onda nastoji, da gane i zanima čitaoca pripoviedanjem romantične ljubavi mladog age prema prostoj seljanki, koji svojom uztrajnošću zna predobiti i otčevu protivštinu, pa svršava sretnim pirom. Ali to je samo jedanput. Inače se on vraća na moralnu tendenciju; priča i dokazuje, da bezposlica, piće, igra, kvare i upropašćuju ljude, pokazujući, kako propada seljak, koji hoće da živi na gospodsku u gradu, daleko od svoje zemlje, i kako se lako uvrieži igraća strast, čim diete stane igrati na novac. Kako vidite, Mulabdić je, premda poznaje dobro svoj narod, opazio kod njega samo glavne neke predrazsude i mane, koje opaža svuda po selima, i izvan Bosne i Hercegovine, svaki župnik i učitelj. Jedino mu treba priznati, da piše krasnim jezikom i slogom. U tome mu nema premca do Ujevića. Ovaj uostalom, kao pripovjedač, mnogo na nj nalikuje, kao što obično kod nas i kod Srba nalikuju jedan na drugoga svi pripovjedači, koji u narodu žive, koji pišu, kako narod pripovieda, i koji po svoj prilici nisu nikad čitali svjetskih umjetnika.

Viktor Car Emin je pisac druge vrsti; to je pisac, koji je čitao silu francuzkih i talijanskih romana realističkog i psihološkog pravca, a jezik je naučio više iz knjiga negoli u narodu. I stoga lokalni kolorit često izčezava, ili manjka u njegovoj noveli; čuješ istarske

bodule, gdje govore nekim gorštačkim frazama, kao da su Imoćani Ujevićevi, ili Hercegovci i Bošnjaci Mulabdićevi. Dok je kod Ujevića i Mulabdića dialog najljepša stvar, jer to teče jednostavno i naravno, kod njega je dialog baš najslabiji, jer je prisiljen, umjetan, podmetnut od pisca, koji ga uviek umeće, pa i ondje, gdje mu ne bi bilo mjesta. Čitajte samo (str. 36-41.), gdje starica neka pripovieda kapetanu Bartolu, kako mu je žena poginula. Mislim, da nema u cieloj knjizi lošijih stranica. Tako bi mogao pripoviedati pisac svojim prijateljima, ili makar komu, ali nikad starica, kroz koje usta pisac govori. Uobće se i u tom, kao i u svemu, pisac pokazuje više psiholog, nego realist, ali baš tu se pokaza i slabim psihologom. I s psihološke strane zanimljiva je njegova novela, jer iznosi sasvim novo pitanje: može li se djevojka vjenčati s čovjekom nakon što je ljubakala s drugim. Naime pitanje: da li ljubakanje djevojke s mladićem otimlje donekle djevojci djevičanstvo duše i tiela. Rekoh, sasvim novo pitanje, ali mislim, da nije važno. Kako je izneseno, to je pitanje relativne važnosti, a ne absolutne, kao što su neka bračna pitanja u Bourgetovim romanima. To je pitanje važno samo za djevojke takve, kakva je Bartolova Mimica, koja o svietu i o ljubavi misli i sudi jedino, kako ju je pokojna mati učila. Pripoviest i s ovog gledišta nema obćenite važnosti, nego samo važnost individualne psihološke studije, koja istodobno nažalost nije obćenita, ni univerzalna. Nu takve studije sasma individualne naravi, ta proučavanja abnormalnih bića, kao što i psihološka proučavanja patoložkih slučajeva i karaktera današnja književnost osuđuje, jer to su iznimni stvorovi, a proučavanje iznimaka nije proučavanje čovjeka.

Može se i pri tomu čovjek diviti umjetničkoj vrstnoći pisca, ali će uviek požaliti, što takvo umjetničko djelo nema socialnog obilježja, nema socialne vriednosti.

Uostalom, uz psilohožko pitanje, koje izbija nekako iznenada tiekom novele, u noveli se proučava istarski pomorski život. Zato ima tu i mnogo sporednih lica, koja su sasma uspjela i po svoj su prilici uzeta iz realnoga života, a uzto i tipična, jer se nalaze po svim našim primorskim stranama. A i sam junak romana, kapetan Bartol, tipična je pojava poštena pomorca, koji pada žrtvom nekog udesa, premda ima sve uvjete, da živi i premda se bori. Njegova je tragičnost i veličina baš sva u tomu. Uz njegovo pusto ognjište redaju se pusta ili siromašna ognjišta tolikih drugih pomoraca, koji preživješe svoje doba, doba plovitbe na jedra, kojima parobrodi danas otimlju kruh iz usta. Pripoviest baš opisuje to prelazno doba, koje se tako nevoljno odrazuje u životu naših pomoraca i proti komu oni nemaju sile, ni sredstva, da se bore, a opet im nedostaje sve, što treba, da se bar sprvice njime okoriste.

U tomu i jest neka vriednost ove pripoviesti u našoj literaturi, jer inače njezina osnova, naime ljubav Mimice i Marijana, niti je što novo, niti je psihološki njezin razvitak opravdan. Dok je Marijan običan tip čestita pomorca, koji se zbog nesretne ljubavi odbija zauviek iz rodnoga kraja, Mimica svršava sušicom, kao obično po romantičnim novelama djevojke, koje se žrtvuju nekoj tajni ili nekome zvanju. U francuzkim rukama ova bi pripoviest svršavala prizorom, gdje Mimica zbog unutarnje jake krize odbija Marijana. Moglo bi se tomu svršetku prigovarati, ali sve, što je Car nadodao za tim,

ne rješava ga prigovora, a opet nalikuje na obične romantične završetke starih romana.

A sad eto nas kod Cippica. On je prvu svoju knjigu namienio »težacima, mučenicima harne zemlje, što je mukom obrađuju, znojem lica tope; sve nas hrane«. U stranicama, što napisa mjesto predgovora, pokazuje nam se protivnikom modernog družtva i svieta, njegovih ustanova, njegova odgoja i njegove kulture. Ljubi prirodu i njezinu prostotu. Čovjek bi ga smatrao egoistom uzkog obzorja, koji ne zna, da se protegne izvan svoga »ja«. Ipak baš nije takav, te, kako je izpustio predgovor, bolje bi bio učinio, da je izpustio i stranice, napisane mjesto predgovora. U knjizi je nanizao nekoliko slika iz zagorskog i primorskog života. Opisuje sasma objektivno. Ono, što vidi, gdje se događa, ne tumači, ne sudi, ne odobrava, ne osuđuje; rekao bih, da sve, što vidi, mora da se dogodi, kao nešto sasma naravno. A što se događa? Svakako uviek zlo po težaka. Tko je svemu kriv? Ljudi, gospoda, zakon, nevolja! Eno tamo umire čovjek. Ubili su ga žandari radi lugarske štete. A tko se za to brine, »Pogibe kô od šale — iztisne bolno komšija mu Joso, a oko njega sve žive kao i prije. Rađalo se sunce i počelo da grije svu prirodu«. U drugoj noveli imate otca i sina, kradljivce. Zatekoše ih i izlemaše na sam Badnjak. Zašto kradu? Od navike, kao živina naučna na nešto. Za tom slikom opet druga, gdje se ubijaju ljudi, kao od šale. Karakteristično je samo to, što liepo i vjerno crta žalost u težaka za mrtvim sinom, bratom, ili ljubavnikom. Ima još tragičnijih slika. Ciela kuća propada od biede i bolesti. Ni samim radom ne može da se spasi. Pisac ostade objektivan uviek, ali slika izbija crna do Boga.

Prenatrpao tu svakojakih nevolja i nepravda, a tragika se razvija iz samih događaja, iz one donekle prirođene odvratnosti, što je ćute gospoda za ubožad. Vidi se, da pisac ljubi seljaka, da mu pozna muke i žalosti, jade i nepravde. Ne će da retorično grmi proti onima, koji ga tlače i u smrt guraju; misli, da je dosta iznieti njihov jadan život.

Nego, naravno, težko je ostati objektivnim uz takvu sućut i saučešće za sviet, kojemu život opisuješ. I ta objektivnost, hladna, ali prividna, izčezava u drugoj zbirci »Sa jadranskih obala«, i prelazi kadkada u gotov sentimentalizam. Pisac popušta čuvstvu, postaje nepravedan, sve oprašta svojim štićenicima, a druge nemilo sudi i osuđuje, a opet krivi, i koga nije kriviti. Život je uviek takav bio i bit će, hoće se žrtava.

Dok je prije opisivao prirodu, kao niemu svjedokinju ljudskih boli, sad je eto i ona zadojena istim čuvstvom, kao i on, pa i ona plače, proklinje, tješi i miluje, kao i on. Pri prvoj knjizi bio bi rekao, da imaš ledena Vergina pristašu pred sobom, a sad se pretvorio u romantičnog tolstojevca. Nemojte čitati prvih stranica ni u ovoj knjizi. Tu je opet pisac prvih stranica prve knjige slabićak neki, što ne zna, kako da svlada nametnute svjetske dužnosti i koji ne može da se opre, kad ga navedu, da radi proti svojoj volji. Ali jada i nevolje ima i previše u maloj knjižici. Na sunčevoj žezi umire od truda slab starac, a gone ga, da radi kao živo. Pisac se dao svladati od sižea svoje novele i premašio pravu mjeru, samo da postigne bolji efekat. Tim baš kvari dojam. Bolje, da novela govori sama od sebe, kao i prve, nego da se sam starac tuži, kako ni u svom potu ne može da dobije komad kruha. Sredstva,

slična ovomu, koje upotrebljava u ovoj crtici pisac, kao na primjer: nehaj mladog gospodara za starčevu nemoć — to su obična sredstva, kojima se služe slabi nadripisci, da s pomoću silnih kontrasta i makar barbarskih prizora uzbude sućut. Cippico zna i bez toga postići svoj cilj. Za tom eto druge slike biede i sirotinjstva. Samo ovoga puta pisac osuđuje i samoga sebe. Valjda je čovjek zao i kad misli, da je dobar. Valjda ne može nikako da se otrese egoizma. Tolstojev je utjecaj već znatan. Samo još nema Tolstojeve vjere i pouzdanja u Božju pravdu. Da nije možda već i to u začetku? Ljubav za sve, što pati, tako se razširila i razvila u pisca, da ne oplakuje više same težake, već i janjce, što ih vodi na klanje u truli nezasitni grad, i to baš na Uzkrs. A s njim plače i nebo i more i barka, koja prevozi janjce, i ječi jaukom nevinih, što na smrt hrle, a u bezkrajnosti neba nazire se slavodobitna misao: »Carstvo moje nije od ovoga svieta, tek iza smrti nastaje vječni život«. Tolstoj baš hoće, da na zemlji bude pravi život i carstvo Božje. Cippico je još mlad i ne bih se začudio, da njegovo preobraćenje bude podpuno. U ovoj zbirci imamo crticu pod naslovom »U željezničkom vagonu«. I to je crna slika jadnog vojnika, koji ide na dopust o Božiću svojoj kući pješke, jer nema novaca, da se vozi. Putem ga snieg zameo. U toj crtici iz početka pripovieda događaj sam težak piscu, a zatim pisac, misleći na to pripoviedanje, opisuje čin, kako ga on sebi predstavlja. Tu vidimo nov proces, proces, koji kvari pripoviedanje, jer prekoračuje mjeru. Koliko je tragičnija i ljepša slika, kako izbija iz težakova razgovora, nego li ona, koju nam je pisac svojom maštom našarao.

Cippico se nalazi u odlučnom času svoga rada. Pri motrenju i opisivanju tolike biede budi mu se savjest i kao da ga pita: »Zar je dosta razumievati, sažaljevati i opraštati — i ništa drugo?« Ufajmo se, da će potražiti i kazati, što treba raditi.

Cippico je bez sumnje najbolji današnji pripovjedač u Dalmaciji, a između mlađih nema mu premca ni u drugim našim krajevima. Piše krasnim slogom, ne nalikuje ni na jednoga hrvatskog pisca, ima više srodnosti sa srbskim pripovjedačima.

O Krnicu se ne da reći, nego da mu je »Ljubavna priča« preveć slaba i da je napisana lošim jezikom, koji je neka smjesa tuđinštine, začinjene čestim pogrješkama. Možda bi s vremenom uspio u pisanju basnâ i pričâ za djecu. Nekoje su dosta liepe i u ovoj knjizi.

Prelazeći na časopise javiti mi je smrt Ž i v o t a. Stiže ga sudbina svih hrvatskih časopisa. Ž i v o t je donio u godinu dana dosta dobra gradiva. Književnu su kritiku u njemu vodili vrstni pisci, kao Ivanov i Marjanović, ali nažalost njihov sud bijaše često strastven. Glavna im je mana bila, što osuđivahu sve i svakoga, tko nije bio uz njih, a u polemici više puta izvraćahu smisao riečima svojih protivnika. Nedostajala im je triezna bezpristranost, prvo svojstvo dobrog kritičara. Ž i v o t je sprvice bio okupio oko sebe mladež, nezadovoljnu našim književnim prilikama. Nije baš imao stalna programa. Jedina stalna točka bila je sloboda u pisanju, koja se svodila na zahtjev, da bude slobodno piscu i ne paziti na pristojnost i na moral. Pritom zaboravljahu, da ima i drugih i viših gušitelja slobode u pisanju, koji pliene Đalskijeve novele, priete »Matici Hrvatskoj« i spućuju

misao i pero svakog hrvatskog pisca, kad što piše, ili samo kani da piše. Kod drugih naroda mladež bi se borila za takvu slobodu. Ž i v o t, kakav bijaše, mogao je štetno djelovati na mlađe ljude, koji se baciše na književno polje. Naši časopisi imaju tražiti zajedničko tlo, zajedničku ideju, oko koje bi se sav narod i sve stranke mogle okupiti, a Ž i v o t je tražio, što bi nas moglo još gore razcjepkati. Ž i v o t je preveć naginjao Nietzscheovu individualizmu. Nietzscheova nauka može biti zanimljiva za studiju, ali nije provediva u narodnom životu; to priznaju i najveći pristaše te nauke. Malo je tko pokušao prenieti u umjetnost nauku o »nadčovjeku« i nije uspio; prenieti ju pak u narodni život još nitko ne pokuša. Nietzscheov moral silnika nije za narode malene i lišene svoje samostalnosti, kao što smo mi. Mogla bi ga valjda jedino koja silna država poprimiti, ali bi ljudstvo prosvjedovalo, jer zazire od žrtava i samosilja, pa kakogod se ovo htjelo opravdati.

N a d a je počela donositi Dežmanovu dramu »Kneginju Jelenu«. U V i e n c u Šurmin kritizira Jensenovo djelo o Gunduliću, a Hranilović hrvatske knjige. Politeo izvješćuje o novijim djelima D'Annunzia i Fogazzara.

Jugoslavenska akademija izdala je pet knjiga, a među njima nastavak Zbornika i Rječnika. U drugima su najzanimljivije razprave Markovića i Vrbanića. Prvi govori o tragičnom problemu u Bogovićevu »Stjepanu kralju bosanskom«, a drugi o gospodarskom razvoju hrvatske krajine za prošlog vieka. Od velike je važnosti knjiga prof. Nodila o »Bizantiji i germanskom zapadu do smrti cara Justiniana I.«

Od periodičnih izdanja spomenut ćemo Klaićevu poviest i »Hrvatske povjestne građevine« od E. Laszowskoga i prvu knjigu »Rječnika hrvatskoga jezika« od Ivekovića i Broza. Ova knjiga dosiže do slova O.

Don Frane Bulić otiskao je u posebnu knjigu, ukrašenu mnogobrojnim slikama, radnju, tiskanu u »Spomenciću«, pod naslovom »Po ruševinama staroga Solina«. Liepo je slušati učenjaka, gdje ti priča ono, što ne znaš, a priča ti, da mu svaku razumiješ. Zaludu, nema duhovitijeg, zanimljivijeg i učenijeg vođe po starom Solinu, do našeg Don Frane.

Zadar, 1. srpnja 1901.

II.

(Politeo — Jeretov — Ivanov — Varia)

Kad bude historičar hrvatske književnosti proučio Politeove spise, reći će valjda: Ovaj je čovjek mogao biti nešto u hrvatskoj knjizi. Hoćemo li stoga zaključiti, da za hrvatsku knjigu on nije ništa? Ne bi bilo pravo. On je žurnalist, pravi žurnalist, jedini hrvatski žurnalist. U tom je sva njegova znamenitost, a u tom je i sva njegova šteta. Štogod on pisao, piše kao žurnalist, pa i kad piše o stranim i domaćim piscima, ili o književnim pitanjima, pokazuje se više žurnalistom negoli književnim kritičarom. Time je njegov utjecaj veći i širi, ali i kraći. Kao što se lako čita, lako pada i u zaborav; a mučno bi bilo sad odgovoriti na pitanje: hoće li se koja stranica Politeovih spisa održati u budućnosti. Ali mislim, da nema sada kod nas pisaca, kojih se spisi radije i više čitaju od

Politeovih. On zna pisati o svemu i za svakoga. Uviek ga rado čita neuk čovjek i obrazovanija ruka, pa sve da i piše o najneznatnijoj stvari. Ima taj dar, da zna zanimljivo prikazati i ono, što nije takvo. U pisanju i u stilu ima takvu lakoću, da ti nikad ne dosađuje, pa ni onda, kad ponavlja ono, što je već jedan ili više puta rekao. Njegovi članci i sastavci broje se na hiljade i hiljade. Da ih je skupiti, bila bi ih čitava biblioteka. Da li je pak zgodno skupiti ih u knjige, to je drugo pitanje. Pokojni Sarcey nije se htio nikad odazvati molbi svojih prijatelja, te skupiti u posebne knjige svoje feljtone. Drugi to učiniše poslije njegove smrti, a ja mislim, da pokojnikovo ime nije time ništa dobilo. Politeo ne misli kao Sarcey. On se dao navesti, da skupi u knjige bar jedan dio svojih spisa. Hoće li on bolje proći od Sarceya, koji je bar imao neke bolje uvjete od njega u tome, što je on kopao uviek istom brazdom, pišući samo o kazalištu i to za toliko godina, da se može reći, e je cieli jedan period francuzkog kazališta spojen uz njegovu ličnost? Ja to želim od srdca Politeu, neumornom radniku na peru, ali mogle bi i njegove i moje želje ostati puste. Vrieme ništi kule i kotare, a još lakše kule od papira. I u carstvu književnosti događa se, što i u drugim carstvima; i u njemu, kao i na rimskom foru, mnogo toga izčezava pod mlatom vremena, i ne ostaju nego dva tri luka, da im se sviet divi. Zaludu kasnije ljudi premeću i kopaju po ruševinama. Više puta nađu samo nešto odlomaka, pa ne mogu da odgonetnu, ni od koga su, ni što su. Ali nemojmo se upuštati u proročanstva, kad i tako toga duha nemamo. Rekosmo, da je Politeo izvrstan žurnalist. Ima za to sva potrebita svojstva, i on ih je znao upotriebiti. Punio je i puni još i sada, premda

sliep i nemoćan, dobar dio zagrebačkih dnevnika, a rese se njegovim člancima i pokrajinske i vanjske novine. Sve se to rado čita, pa zato i sada, kad on traži, da se bar nekoji sastavci po drugi put čitaju, ne bi bilo liepo, da se ne odazovemo njegovoj želji. Zlo bismo uradili, kad bismo se lišili ugodne zabave i užitka. A možda će tkogod, nakon čitanja, požaliti, što nam je žurnalizam oteo u njemu čovjeka, koji je vriedio više od zanata, komu se podao, i za koji on nije bio nego na pô stvoren, premda mu se sav posvetio. Knjiga, kojoj je naslov »Izabrani članci«, sadržava životopisne crtice o Račkomu, Klaiću i Pavlinoviću. Pisac nas vodi po carstvu smrti, gdje počivaju tri hrvatska velikana. Mi ih svi znamo, pa, kao što smo ih za života štovali, tako se rado vraćamo i sad mišlju na njih, jer još ćutimo prazninu, koju u našem narodu svojom smrću ostaviše. Njih je nestalo, a još se ne pojaviše oni, koji bi ih zamienili. O njima nam pruža Politeo dosta liepu sliku. Portretima, koje on crta u svojoj knjizi, nije nadodao nijednu novu crtu, ali je znao liepo izraditi i ugladiti crte, koje je narisao. Najbolje su mu uspjele crte o Račkomu, a najslabije su mu one o Pavlinoviću. Naravno pak pri svima najljepše su one stranice, što ih je pisac pisao pod dojmom obće žalosti, u dane, kad su ti slavni ljudi umrli. Što je kasnije napisano, to je već hladnije, a često je u više stranica ponavljano, što je već rečeno u prvom članku. Politeo nije uviek rekao sve, što se moglo reći; a kadkad ni sve ono, što se imalo reći o nekomu. Ali ono, što je o njima rečeno, to je umjestno i karakteristično, tako da izbija iz članka jasna, iako ne uviek podpuna slika. Ne znam, bi li tko drugi kod nas mogao slične članke napisati. Politeo poznaje

dobro naše stvari i naše prilike novijeg doba u Hrvatskoj i u Dalmaciji. On je poznavao i mnogo ljudi, te nam ih prikazuje i odkriva, kako mu se desi prilika. Grjehota, da tako na mrvice drobi liepe uspomene, što je mogao ujedanput napisati; nu sasvim tim njegove crte iz najnovije naše prošlosti zanimljive su, a bit će zanimljivije, što budu starije. Do deset, do dvadeset godina služit će i budućemu hrvatskom Plutarhu, ako se pojavi. Nek mi Politeo ne zamjeri, što ću uzput iztaknuti, da se ne slažem s njegovim mišljenjem o Pavlinoviću, kao pjesniku. Politeo, kao i mnogi drugi, ne priznaje ni Tommaseu veliku vriednost kao pjesniku. Ja sam rado pročitao, baš ovih dana, gdje Panzacchi iztiče vriednost Tommaseovih pjesama, i pripominje Talijanima, da još ne znadu, kakva pjesnika u njemu imaju. Ufam se, da će tkogod i kod nas učiniti to za Pavlinovića. Obće je mnienje, da on nije dobar pjesnik, pa se to uviek kaže i piše. Da bi tko proučio njegove pjesme i pravo sudio, morao bi ga ipak proglasiti izvrstnim pjesnikom. Hvala Politeu međutim, što ga bar stavlja na čelo hrvatskih pisaca kao stilista. Naši mlađi filolozi će se zgroziti, a ipak tako je. Rieči su sve na svom mjestu kod njega, a nema ih nikad više od potrebe. Do danas nemamo hrvatskijega (dopustite mi, da se tako izrazim) pisca od Pavlinovića.

Na mrtve i na smrt svraća nam misao i naš Rikard Katalinić-Jeretov svojim »Zadnjim pjesmama«. Ja bih ga nazvao pjesnikom smrti. Pošto gotovo svi već o toj zbirci progovoriše, javit mi je, da ju stari i mladi hvale, a Hranilović u »Viencu« još više od drugih. Knjiga zaista zaslužuje pohvalu, bar zato, što je bolja od tolikih drugih, što su ugledale svietlo ovih godina. Jeretov se u njoj

pokazao pjesnikom. To je već nešto kod nas, gdje u zbirkama pjesama često uzalud tražiš pjesnika, a nađeš samo stihotvorca, i to lošeg. Naš Jeretov, kao i drugi, nije znao odoljeti napasti, da tiska sve novije pjesme. Da je toj napasti odolio, bio bi se potrudio, da izabere ono, što je bolje. Zbirka bi bila manja, ali bi bila milija, bez disonancija i bez malih ljaga. I mi bismo mu bili harniji, što ne bismo imali da dielimo kukolj od pšenice. Kao i drugi, i on pjeva često domovini i rodoljublju, a to nije još zlo. Zlo je u tom, što su često rodoljubne pjesme slične pjesmama onih drugih, ne zato, što bi moglo biti govora o plagijatu, već mislim na to, što su prazne ili zadojene običnom retorikom i običnim mislima, koje smo sto puta vidjeli i našli. Velika je historička istina, da su Hrvati kroz vjekove za druge krv lievali i spasili vjeru i kulturu, ali ta je ideja postala banalnom u našim pjesmama. Ima, istini na čast, i drugih boljih ideja u Katalinićevim rodoljubnim pjesmama, kao na pr. u pjesmi »Ostermanu« i »Tartiniu«, ali ni te nisu nove. Mi mu ih ipak opraštamo rado, jer ih je bar znao prikazati zanosnim i izrazitim stihovima. Druge pjesme, intimnije i subjektivnije naravi, mnogo su mi draže kod njega; draže su mi i one, gdje pjeva o smrti.

Uviek je bilo i bit će pjesnika, kojih srdce ljubi polja, šume, cvieće i prirodu u njenim čarobnim, nježnim, gordim i divljim ljepotama. Još ima mladenačkih srdaca, koja će zapjevati himnu prirodnim čarima. Borba za život ne zaokuplja ih tako, da ne pjevaju i o prirodi. U te ide i Jeretov. Mi mu se veselimo i harni smo pjesniku, čija sjeta i radost bacaju u jednoličnost naših dana bol ili posmieh. On baca često i jedno i drugo, jer je ćutljiv.

Sunce svojim sjajem doimlje ga se, kao i oblak svojom crnom sjenom, a mi ga slušamo rado, jer je iskren, kad nam priča svoje, bilo nježne i vesele, bilo mrke i tužne osjećaje. Iskren je, i mi ljubimo s njime, što on ljubi, a žalimo, što i on žali. Jeretov u svojim slikama iz prirode znao se gotovo uviek očuvati mane, u koju obično upadaju pjesnici. Nekoji naime misle, da im je pjesmom fotografirati, što vide na polju, ili u vrtu, ili u šumi, pa pružaju opis točan, ali hladan i mrtav, koji te ostavlja indiferentnim, jer si ti stoput istu sliku vidio. On crta samo takve slike iz prirode, kod kojih je njegovo srdce zazujilo i ganulo se, jer su ti prizori odgovarali duševnom njegovu stanju, jer su bili u skladu s njegovim čuvstvom, jer su bili donekle realni izraz unutarnjih njegovih osjećaja. Tad se takvi prizori i nas doimlju i prenose nas u carstvo prirode, oživljeno jekom kucanja pjesnikova srdca. Evo primjera. Pjesnik opisuje »Studen«:

Granjem struji bolni vjetar
I sluša ga šuma niema.
Priča lišću o ponoći,
Za kom više dana nema.

I trese se svelo lišće,
Jeca nekud suho granje:
Cielom šumom jedan ajmek,
Gorko jedno uzdisanje.

Struji dalje bolni vjetar
U grobišta puna svieća,
Puna suza i uzdaha,
Žute trave, mrtvog cvieća.

Tu vjetrova tužna priča
Sivom nebu suze krade,
Lišće pada na grobove
I na mrtve ljudske nade.

Uzeo sam prvu, koju sam našao. Ima ih mnogo još takvih i ljepših. Više puta pjesnik, usred prirode, sluša njene glasove i čuje čudne priče. Sve je živo, stabla i cvieće i trava, sve osjeća, sve govori, a te su priče nježne, sjetne, jednostavne i liepe. Čitajte »Jadiku«, »U tišini čarne noći«, »Oblak«, »Jesen«, »Krvav mjesec«, »Chanson« i vrlo liepu originalnu »Zimsku priču«. Ne navodim drugih naslova, jer bi predugo bilo. Dopro sam tek do stranice 49. Reći će tkogod, da je to romanticizam. Bit će, ali onakav, kakav se nalazi kod svih pravih pjesnika. Realizam u opisima prirode u poeziji nema smisla. Da mi pjesnik potanko izbroji sve, što je vidio, šetajući se zimi ili proljećem izvan grada, to me ne će zastalno oduševiti. To bih i ja mogao izbrojiti, jer sam stoput vidio. Ja hoću da mi on kaže ono, što ja nisam vidio, što je samo on vidio, jer je to bilo u tiesnom odnošaju s njegovim čuvstvima, mislima i osjećajima. Rekao je dobro netko: ako pjesnici imadu govoriti kao obični ljudi i motriti i vidjeti očima običnih ljudi, tada ne treba da pjevaju pjesme. Poezija je pjev, a ljudi, koji provode običan svagdanji život, ne pjevaju. Koliko smo puta vidjeli, i ja i vi, tmurnu noć, a sad čujte, kako ju pjesnik pjeva:

Noć je tako tiha,
Nebo tako sivo:
Bez zviezde i sjaja
Tmurno žalostivo.

Mir je, samo vjetrić
Dune kadkad jače,
Pod tim sivim nebom
Kô da nekog plače.

Pa zahuji opet
Sumorno i lieno.
Il' je anđô umro
Il' je lier svenô.

Žao mi je, što ne mogu navesti u cjelini i dvie druge pjesme: »Jesen« i »Tužnu priču«. Nazvao sam Jeretova pjesnikom smrti. I zbilja u njegovim pjesmama vlada ideja smrti. Ona kao nit spaja gotovo sve njegove pjesme. Začetak te ideje valja tražiti u zlokobnom dagađaju, koji je ucvilio prvu mladost pjesnikovu, u majčinoj smrti. Majci je on spjevao pred nekoliko godina cielu knjigu pjesama, a i u ovoj zbirci često se mišlju, srdcem vraća na nju. Što god mu spominje mladenačke dane, spominje mu i mrtvu majku. Stoga misao na smrt prevladava. On vidi smrt svuda, svuda ćuti njezin ledeni dah, pa i najljepši prizori iz prirode ogorčeni su tom vizijom, kao u pjesmama: »O jesenskom danu«, »Sablasti«, »Istinita priča«, »Noć kraj mora«, »Nature morte«, »Orkan«, i tako redom gotovo sve do kraja. U tom pogledu osobito su karakteristične pjesme »Za proljeća« i »Smrti«, dvie prave himne smrti. Zapravo je istina, što pjesnik o sebi pjeva:

A ona (smrt) se sveđer ista
Među ljubkim cviećem krije,
Iz latica mladih ruža
Ja ju vidim gdje se smije.

Ja joj čujem groznu pjesmu
U biljisu slavulj ptice,
Ja joj ćutim zadah grozni
U mirisu ljubičice.

Spojena je s idejom smrti više puta i pesimistička nota, ali, kad je to prosta melankolija, pristaje našemu pjesniku; dok stonira, kad se pokazuje kao divlji očajnički krik, ili hladni sarkastički posmieh. Naš pjesnik nije ni Leopardijeve ni Heineove ćudi, takav pesimizam mu ne pristaje. Morao bih još nešto spomenuti o socialnim pjesmama. Ima ih nekoliko kod Jeretova, ali su slabe, zadahnute običnim idejama o nepravdi ljudskoj proti ljudskim žrtvama, a zadojene običnom simpatijom i samilošću, koju ćute nježni pjesnici za propale stvorove, bili oni žrtva svojih, ili tuđih grieha. Kod toliko ljepota u Jeretovljevim pjesmama žaliti je samo, što ne razpolaže bogatstvom jezika i što prema tome često upotrebljava kliše, permanentne epitete naših pjesnika, kao »ljubko cviećе«, »samrt crna«, »tihi potok«, »čarobna zora«, »bliede zviezde«, »meka trava«, »bajna noć« i slično.

Iz smrti u život hoće da nas prenese Ivanov svojom »Kneginjom Jelenom«, gdje baš hoće da brani pravo života nad askezom i priegorom. Apostol individualizma, Ivanov u svim svojim radovima ostao je vjeran svome zadatku. Je li uspio? Nije, bar u novijoj drami. On je prije predstave u »Agramer Tagblattu« posebnim člankom tumačio i branio svoju tezu. Pitanje, što se u njoj pretresa, nije novo. Ako i ne ćemo zalaziti u najdrevniju prošlost, to bar vidimo, da se, odkad je počela kršćanska

nauka, u životu i u književnosti opažaju dva pravca, dvie struje: moral kršćanski i protukršćanski. Prvi, poštujući individualna prava, svodi njihov pojam u prave, odmjerene granice i podvrgava ih drugim višim pravima; drugi pak skrajnom pretjeranošću ne priznavaju prava većih od individualnih. I u naše doba, kad se u književnosti ističe s jedne strane povratak na kršćanski moral, ima s druge individualizam svoje branitelje. Nietzsche se smatra njegovim apostolom, a za njim ide četa mlađih ljudi. Ne bi bilo težko naći kod Ivanova utjecaj Nietzscheove nauke. Ivanov je uzeo iz poviesti predmet za svoju dramu, ali njemu je bogumilstvo samo izlika. Kao što se on diže proti bogumilskoj nauci, tako bi se isto digao i proti kršćanskom moralu, ili na pr. proti Tolstojevu moralu, koji, premda pogrješno, mnogi smatraju vjernim odsjevom evanđeoske nauke, kršćanskog altruizma i samopriegora. U »Kneginji Jeleni« Ivanov nije uspio oplemeniti individualizam, prikazao nam ga je nehotice odvratnim. Jelena u vrtlogu strasti ludo se opaja. Najednom ju zahvati stid i ogavnost. Zgrozi se i onda htjede da ludo u krvi uguši svoj grieh. Ubijala je. Htjela je sve to zaboraviti, i u novoj strasti ugušiti uspomenu. Nu sve uzalud. Ubijala je, da zatomi u sebi strah, da uguši u sebi onaj užasni glas, koji ju je proganjao. Da okaje svoj život, hoće ljubav mladog Jugovića, brata nesretne njezine žrtve. Htjela bi odpočeti nov život, novom ljubavlju; ali ipak ostaje ista do smrti, osvetljiva, krvoločna, sve dok zaglavi očajno, otimljući se smrti. Ivanov u svojoj legendi, valja priznati, nije baš htio izravno ustati na obranu individualizma, bar ne skrajnoga. Jelena se je upropastila, jer je u sebi nosila klicu svoje propasti, jer je

preveć kasno započela borbu proti svojoj prošlosti, da se spasi. Time je, po mom mnienju, pisac riešio nehotice pitanje u protivnom smjeru, jer nadaje slutnju, da sam individualizam nosi u sebi klicu propasti, jer, da se održi, hoće mu se žrtava. Hoće se žrtava i ljubavnoj strasti i slavohleplju. Ivanov kao da hoće egoistički individualizam svesti na pravu mjeru, tako da bi ostalo uza nj nešto altruizma, da ga ublaži. U bogumilstvu on osuđuje askezu, a rekbi, da u njemu nije htio osuditi altruizam; ali baš tim, što je uveo bogumile u svoje djelo, on je pogriešio. Nama je težko svesti kontrast između njih i Jelene na sam kontrast neobuzdane strasti s askezom, već, kako je naravno, i nehotice proširujemo granice toga kontrasta, i vidimo u jednima predstavnike altruizma, a u drugoj personifikaciju individualizma. Glavna je mana dakle Ivanovljeve »Kneginje Jelene« ta, što ona po sebi ne odaje u pravim odmjerenim granicama piščev naum, te se čini, kao da je napisana na obranu neke šire teze. U drami ima gdjegdje potresnih dramatičkih prizora. Između raznih lica najbolje je piscu uspjela junakinja Jelena, i to, kad ju prikazuje kao ženu samo u plamu njezine strastvene ljubavi. Pisac nam nije pokazao, što bi bilo moglo spasiti Jelenu i u čemu se ima, po njemu, sastojati onaj altruistički lemenat, koji mora da bude korigens egoizma u svakom individuumu. Asketizam sam po sebi ne da se braniti kao nauka i pravac, za kojim bi imao svatko ići. Asketizam se smatra i u kršćanskom svietu kao nešto više, kao nešto savršenije, nešto, što je dobro samo za odabranike. Po tomu nema smisla u današnjoj knjizi boriti se proti asketizmu u užem smislu rieči, kako to shvaća Ivanov. I zaista bogumili, kad zovu Jelenu na

pokoru, ne zahtievaju od nje samu askezu, već da živi i da radi i za svoj narod. Pa nam stoga u drami bogumilstvo nekako postaje simpatično, jer vidimo u njemu zdrav, narodni elemenat u borbi proti surovom, krvoločnom egoizmu. Pisac je htio s jedne strane prikazati samo divlju strast, čežnju za zemaljskom srećom, s druge pak mržnju proti svemu, što je zemaljsko; ali nije našao za to dobre predstavnike. Bogumili, ne samo po sebi, već i onakvi, kakve nam ih on predstavlja, ne izgledaju zadojeni samo mržnjom proti svemu, što je zemaljsko. Ivanovu, čini se, događa se, kao i onima, koji, opojeni nekom naukom, kad hoće da ju brane do zadnjih konsekvencija, uzmaknu nehotice pred sobom, pa iako se ne će priznati pobieđenima, htjeli bi ipak nešto ublažiti, ugladiti amo, tamo, ali im posao ne ide od ruke. Želio bih vidjeti u novoj kakvoj drami, kako gospodin Ivanov shvaća normalnog čovjeka, u komu bi vladalo podpuno ravnotežje.

Baš sam ovo pisao, kad dobih »Život« i u njemu nađoh novu dramu »Vir«, u četiri čina, od Ivanova. Stadoh je odmah čitati. Čitajući je, razne mi se misli motale glavom. Izniet ću samo nekoje. Djevojka, koja se dade od silne ljubavi zavesti od kakvog pustolova, koji ju nakon malo vremena ostavlja, makar i s pomoću prijatelja, koji se nuđa, da će ga zamieniti — to je stara fabula, sto puta razvijena u poeziji, u romanu i na pozornici. Konac takve fabule poznat je svima. Djevojka ostavljena odbija zamjenika i kidiše na svoj život. Žena, koja ostavlja muža, da živi uz čovjeka, kojega ljubi, i kojoj se događa sve isto, kao i onoj djevojci, to je opet stara fabula, ali u književnosti ne susreta se tako često kao prva. Ovu je potonju obradio naš Ivanov u svom »Viru«.

Pri tako starom sižeu, zapletu, razpletu i koncu težko je, da drama bude zanimljiva, ako nema u njoj osobitih dramatičkih vrlina. Ja ih nisam našao u ovoj drami, te mi se čini, kao da je to dramatizirana novela. Ivanov je u svojoj drami iznio borbu među čovjekom i družtvom. Natuknuo je razna mnienja o toj borbi, ali nije riešio, ili bar nije htio riešiti nikakva pitanja. On je samo ljubavlju i samilošću obavio svoju junakinju, koja u borbi proti družtvu pada žrtvom. Ali njegova junakinja ne može kod nas pobuditi istu ljubav i samilost, koju je pobudila kod pisca, i to je najslabija strana drame. Ljudi, koji uobće naginju opraštanju i najgorih zlodjela, kad im je izvor u ljubavi, više puta opraštaju Ibsenovim junakinjama, koje ostavljaju kuću, da se priviju uz čovjeka, koga vole. No te junakinje kao da su sviestne nekog višeg zvanja, kao da teže za nekim idealom, koji misle da jedino mogu postići uz čovjeka, koga one hoće da dignu u više sfere do oživotvorenja velikih ideala, zamašne i svete nekakve zadaće. One se pritom više puta varaju, ali ipak ljudi opraštaju, ili bar ne sude strogo takvim zanesenim stvorovima, te tumače neurozom, histerijom njihovu zabludu, ili naprosto izpoviedaju, da ih ne shvaćaju. Kod Ivanova junakinja Mira ne pripada u takve žene. Sprvice bi mislio, da na njih nalikuje, kad se tuži, što se mora vječno pretvarati, a ne može živjeti svojim životom, i što ju nitko ne pita, ni što misli, ni što ćuti. Ali to je časovita obmana, jer ona ima jednu jedinu misao i želju: ljubiti svom dušom. Ona ljubi Arsena, prostog pustolova, koji se i njoj i nama odmah takvim pokazuje, već u početku njegovih odnošaja prema Miri. Tu je dakle prosta obična žena prema običnom prostom pustolovu.

Tu smo daleko od onih čudnih stvorova, koje susretamo u Ibsenovim dramama, i koji misle, da su pozvani na velika djela. Živući zajedno ćute, da rade proti pravilima družtva i da su zato od njega izobćeni i osuđeni. Arsen uviđa, da bi taj život bio njegova propast. Mira misli, da ne treba klonuti duhom i da treba samo smjelo u lice svakomu pogledati, i sve je dobro. Prvi bi bio zanimljiviji, kad bi zaista u srdcu ćutio borbu između ljubavi i družtvenih nazora, ali u njegovu srdcu nema više ni ljubavi, a družtveni nazori samo su mu izlikom, da se Mire rieši. Takvim čovjekom pisac je izgubio priliku, da poljepša svoju dramu dramatskim prizorima duševne borbe. Mira pak nema što nasuprot družtvenim zahtjevima, ni čime da opravda sebe proti njima; niti ima, čime bi privinula zauviek uza se Arsena. Kako je uviek bila slaba, tako ostaje slaba i do kraja, te ne zna naći snage, da uztraje u životu, niti jedne više ideje, kojoj da se posveti. Za nju život više nema smisla, ni svrhe, pa se utječe smrti. Čuvstvo samilosti prati ju i s naše strane, jer se smilujemo i onima, koji padaju kao žrtve vlastitih pogrješaka, ali ljubiti ju, opravdati ju ne možemo. Što je učinila kod muža, da bi shvatio, što ona misli i što ćuti? Ništa. Nemaru njegovu kriv je muž i kriva je ona. Ona više, nego on, jer on i nije sviestan, da se prema njoj ogriešio. A kad je bila na rubu propasti, što je pokušavala, da se spasi? Ništa. Nije ni mislila na rieči prijatelja Georgijevića, da je u pregaranju spas. Što je pak najčudnije, to je, da svi ti stvorovi, iako misle na družtvene zahtjeve, ne misle nikad ni začas na vjeru. Religiozno se čuvstvo ni začas nikada ne javlja u njihovu srdcu, niti u srdcu mlade žene. Čudno zaista! Zašto je pisac mimoišao to

čuvstvo, koje nikad ne izčezava sasvim tako lako u ženskoj duši? Zašto ga je zanemario, kad mu je ono moglo biti od silne dramatske vriednosti i pomoći? Pisac se je hotimice lišio tolikih činbenika i elemenata, koji bi inače bili mogli stvoriti od njegovih običnih, prostih junaka i od njegove obične, proste poviesti, liepu, neobičnu i veliku dramu. Mjesto drame dade nam tako samo dramatiziranu novelu, koja nije nego slab izraz onoga, što kaže u liepom predgovoru.

Da najavimo nekoja nova izdanja. Sane Kurjaković, koji je lani izdao zbirku pjesama pod naslovom »Mladi dani«, pojavio se novom knjigom »Sanini mili časi«. Marin Sabić skupio je svoje pjesme, koje je prozvao »Trenutci«. O njima ćemo nešto reći u idućem broju. I stari Ilijašević oglasio se nakon toliko godina i objelodanio svoje noviie pjesme »Zimzelenke«. Broj loših hrvatskih pjesnika povećao se novim stihotvorcem, Dragutinom Likotinovićem, koji je sad izdao prvu svoju knjigu pjesama. Stjepan Korenić pretiskao je iz Katoličkog lista »Osvrt na kritiku druge hrvatske umjetničke izložbe«, gdje hvali Ivekovića i Medovića, a polemizira s dr. Kršnjavijem. J. Selak izdao je tri svoje drame. Akademija je dovršila prvi niz publikacija za ovu godinu. Za širu publiku važnije su publikacije: šesta knjiga »Zbornika za narodni život i običaje« i »Ljetopis«. Stjepan Širola je pohvalnim naumom izdao »Spomenicu« za odkriće spomenika hrvatskom povjestničaru R. Lopašiću u Karlovcu. Politeo je izdao predgovor »Izabranim člancima«. O njemu drugi put. Prelazeći na časopise, spomenut mi je, da »Nada« počinje donositi studiju o srbskoj beletristici god. 1900. od Jovana Protića, i historičku razpravu Ferde Šišića o G. Skenderbegu Ka-

striotiću. U »Prosvjeti« su zanimljivi članci Velimira Deželića: »Iz njemačkog Zagreba«. »Vienac« donosi Novakovu pripoviest »Janica« i liep prievod Fogazzarovih »Pomršenih idila«. Dr. A. Bazala priobćuje studiju o »Psihologiji u našem umjetnom pjesničtvu«, a Politeo iznosi nov priedlog za proslavu 400. godišnjice hrvatske književnosti, naime da občina grada Dubrovnika nastoji, kako bismo dobili podpunu poviest dubrovačke republike. Naravno, ta poviest nema biti samo politička, nego i poviest trgovine, umjetnosti, književnosti i t. d. Ne bi baš trebalo, da se za to nađe jedan sam čovjek, jer bi se težko našao. Mislim, da bi se mogao po strukama i rad razdieliti među strukovnjacima. Svakako, priedlog je dobar. Slobodno sad o njemu razpravljati. I naše vlade mogle bi tomu pomoći, doznačujući novčanih podpora ljudima, koji bi kadri bili takvo djelo izvesti. Tako rade vlade svih obrazovanih naroda, šaljući do potrebe učenjake, da uče i iztražuju po svietu knjižnice i arhive. »Život« je opet ustao iz mrtvih, da najavi sam svoju smrt. Da namiri predbrojnike, izdao je najedanput tri broja. Donosi dramu Ivanova »Vir«, prievod D'Annunzieve kancone Verdiju od dra Tresića, studiju o Ibsenu od Marjanovića i nekoliko pjesama, crta i umjetničkih studija. Pri koncu tri članka s raznim prigovorima, umjestnim i neumjestnim, Matici Hrvatskoj i »Viencu«. Treba priznati, »Život« je liepo umro. Nadamo se, da s njim ne će zauviek umuknuti i svi njegovi suradnici. Za nekoje bi bila šteta.

U Zadru, 1. listopada 1901.

III.

(Nikolić, Devčić, Sabić. Novije knjige i časopisi)

Nikolić je doživio, što malo koji pisac. Zamolili su ga, da priredi drugo izdanje svojih pjesama, i to nakon same dvie godine. Dobar je to znak. Javnost ipak čita i kupuje, što vriedi i što je liepo. Pjesnik je novomu izdanju priložio predgovor. Nije ga ni trebalo, jer što on u prozi u predgovoru kaže, to same po sebi govore u knjizi pjesme, ali tim je olakotio posao kritici, koja, kad ne zna što reći o pjesmama, prihvaća se pjesnikova predgovora. I zbilja je ovoj novoj zbirci svuda bilo dosad govora, a ja sam u kritikama mnogo prije pročitao predgovor negoli u samoj knjizi.

Za me je pjesnikov predgovor nov dokaz čudnih naših književnih prilika ili bolje neprilika. Kao da je pjesnik ćutio potrebu, da turajući u sviet svoju knjigu, izjavi, da ne pripada nijednoj književnoj struji. Bojao se valjda inače, da ga strančarski i nepravedno sude. To bi se ipak moglo po njegovu mnienju dogoditi, a recimo pravo, nema ni krivo, što tako misli.

U novom izdanju Nikolić je izostavio deset pjesama iz prve zbirke. Neki to žale, a ja mu se divim, što je imao odvažnosti žrtvovati ono, što ne valja. Drago mi je, što je sad izostavio uz samu jednu iznimku, sve one pjesme, koje mu u kritici prvog izdanja bijah savjetovao, da izostavi u novom izdanju, a milije mi je, što je izostavio i nekoje druge, koje ja nisam imao ni srdca savjetovati mu da izostavi.

Tako valja, bolje, da sam pjesnik briše ono, što bi i tako vrieme izbrisalo. U ovom izdanju ima četrnaest novih

pjesama, ali u njima nema ništa novo. U njima susretamo Nikolića, kako ga već poznajemo, a iskreno da kažem, nisu baš nove pjesme najbolje u zbirci. Između njih liepa je »Moja pjesma«, a malo zaostaju za najboljima i dvie druge: »U zimi« i »U sumraku«. U nekojima pak nazrievam nešto, što mi se ne sviđa, nešto hladno, nešto umjetno i donekle kao prisiljeno, i to baš u pjesmama »Smiešiš se« i »Pjesnik u proljeće«. Žalim, što uz najbolju volju ne bih znao o Nikolićevim pjesmama reći nešto drugo, negoli sam pisao prigodom prvog izdanja. Želim, da nas pjesnik doskora obdari novom knjigom, o kojoj će trebati i nešto novo kazati, ali se bojim. Personalna poezija, kao što je Nikolićeva, izlije se sva najedanput.

Ako kasnije pjesnik hoće još da kopa u dnu srdca, nađe opet ono, što je već izvadio. Ništa zato, pjesnik koji je izpjevao pjesme »Januar«, »Novembar«, »Mi smo dvoje« i »Bez naslova«, ima pravo, da mu ime dovieka ostane u carstvu vila i u knjizi njegova i kojeg mu drago drugog naroda. Takvim bi se pjesmama podičile i francuzke i talijanske antologije.

I u ovo zadnje doba pojavio se nov pjesnik, pa iako zasad s njime hrvatska poezija nije učinila nikakve stečevine, ipak ne bih mogao reći, da ne će s vremenom i njegovo ime resiti hrvatski Parnas. Zvonimir Devčić nazvao je svoju zbirku »Lucida intervalla«. Razdielio ju na tri diela: »Noć«, »Među svjetlom i tminom« i »Sunce«. U prvom dielu pjesnik gleda ljude i družtvo oko sebe, gleda kao pesimist, kao anarhist, tako da zbilja i ne znaš, ljubi li on ljudski rod.

U drugom dielu pjesnik gleda na se i na svoju sreću. Svieta i ljudi već mu je dosta.

Sav je život propast ljudskih snova,
Ljudskih snova mirisnih ko cvieće —
Pucaj struno, nek zahori nova
Himna strasti, ludila i sreće.

Mrtve su mu sve sanje i boli, živu tek plamene strasti, srdce njegovo traži zaborav, njegova strastvena duša hoće živjeti, ali živjeti bez sviesti. Kadikad svietom zablude bezutješne nade, on takvih sanja ne će, nek se penju i napinju ljudi, pusta im je za to borba. Pjesnik traži svoju sreću u strastvenoj slobodnoj ljubavi.

Treći se dio otvara idilom o dragoj sladkoj slobodi male pastirke. Pjesnik pjeva ljubav prema prirodi i pozivlje braću, da zaborave stoljetni jad i da se prirodi priljube. Priroda sama može podati utjehu bolnome srdcu, a od nje se čovjek može učiti junačtvu, jer ona shvaća i prima bol i smrt hladno i pametno. Ali čini se, da pjesnik ne shvaća i ne ljubi upravo prirodu. Što on u njoj opaža i ljubi, to je sloboda, sloboda u ljubavi, a to se najbolje opaža i u njegovoj pjesmi »Ja ljubim«, pa nije čudo, što on opet slavi mjesto prirodnih krasota jedino svoju ljubav, svoju slobodnu ljubav, kako ju on nazivlje. I eto, i sama narav zanosno svira pobjednu pjesmu njegove slobodne ljubavi, jer ova sama može spasiti i usrećiti ne samo njega, nego cieli sviet. I pjesnik u strastvenom orgazmu svud vidi samo putenu požudu i svud po njoj sreću. Takov on sebi zamišlja i Eden, i ne može da zamisli sreću cielog ljudskog roda nego u užitku slobodne ljubavi. To je obećano nebo, tamo on želi ići. Pri koncu se oprašta od nas pogledom u budućnost, pogledom velikog optimista, koji vidi svuda ruže i sreću, za koju je on inače spreman žrtvo-

vati se. Htio sam navesti osnovu i jezgru ciele knjige, da se vidi, da baš nema velebne zamisli ni novih ideja, niti čvrste niti, koja bi spajala te pjesme. Pjesnikova individualnost nije još ustaljena ni kristalizirana, opaža se neko nestalno kolebanje pod utjecajem izvanjskih dojmova i kojekavih pjesničkih uzora. Pa kao što ni ideje pjesama nisu osobito promišljene ni promozgane, tako ni forma nije uviek uglađena i dotjerana, premda se pjesnik sili, da bude originalan. Čudno, da uz pjesnikovo nastojanje, da bude originalan, ipak kod malo koga jače izbija na vidik uzor, koji je imao pred očima i za kojim se povodi. I premda su neke ideje Kranjčevićeve skroz prevrnute i promienjene, ipak na prvi mah mnoge Devčićeve pjesme odavaju Kranjčevićev utjecaj. A koliko nažalost ima mladih pjesnika, kod kojih se ne opaža povođenje za Kranjčevićem? Imali bi razumjeti ti mladi ljudi, da se Kranjčević ne da imitirati, kao ni Leopardi, kao ni De Vigny.

Naš Devčić kadkad piše stihove, ali ne pjeva. Evo na primjer komad proze u stihovima:

»Što plačete krhke vi duše? Ne vidite li, gdje vam se nebo smije? Danas je vedro i nasmijano, kan da se po njemu lije rieka od samih radostnih suza. Zirnite na nj, da vam izsuši lice: velika je moć u njegovu žaru.

Što plačete krhke vi duše? Ne ćutite li ovaj svježi zadah sa sjevernih strana; čujte ga, kako pjeva o svesilju svome, o svesilju, o svesilju svome. Pustite, neka vas nosi u tople noći, u duge, tople, zimske noći, sladke kao sanja razdragana.

Što plačete vi krhke duše? Ne vidite li gordo ovo hrašće? Ono vas viče u debelu sjenu, gdje šapće list o

počinku sladku, gdje pjeva bezbroj ptica uspavanku? Što plačete vi biedne i dobre, vi krhke duše? — Budite tvrde kô hrašće! Budite ljute, britke, kô sjeverni zadah! Budite žarke, kô ono nebo nasmijano! Što će vam suze, ove suze bez smisla, svrhe i snage«.

Ne ću duljiti, tko hoće, može još pročitati komad proze sve do konca te pjesme »Što plačete?«

Neku originalnost pokazuje Devčić u prispodobama, kadkad liepim i zgodnim, a kadikad čudnim, neumjestnim i zato svakako originalnim. Ciela knjiga upravo je prenatrpana takvim prispodobama. Navest ću samo pjesmu »Život«:

Klicale su zrakom laste,
Kao djeca mala, sretna:
Rudio je iztok rujem,
Kô nevinost sedmoljetna.

Drhtalo je majsko cvieće,
Kô ustanca djeve mlade;
Drhtalo je rosno lišće,
Kano grudi pune nade.

Smiešilo se plodno polje
I sunčane nad njim boje,
Kano muž uz ženu mladu
I uz prvo čedo svoje.

Gonile se kišne kapi
I jesenske magle biele,
Kano uzdah i kô suze,
Štono mladost vratit žele.

Caklilo se inje snježno,
Kô na glavi siede vlasi;
Graktaj vrana širio se,
Kô blizane smrti glasi.

Nebo zimsko mutno bilo
Kano mrtva oka zjene —
Samo vihar plakao je
Melodiju vječne miene.

U Devčićevoj zbirci čita se krasna pjesma pod naslovom »Moderna romansa«. Valjda će izpjevati još koju liepu pjesmu, kad je Modernu romansu već izpjevao.

Još ću jednog pjesnika spomenuti, pa ćemo prieći na prozu. Marin Sabić izdao knjigu stihova, koju je nazvao »Trenutci«. Sabić nas ne iznenađuje novotarijama. Čitajući njegove pjesme, kao da smo u krugu starih znanaca, u krugu pjesnika francuzkih i talijanskih, koje smo davno i nedavno čitali. Ne ću tim kazati, da je komu što ukrao, ali svakako ima biti to, da je i pjesnik čitao i to vrlo rado one, koje smo i mi čitali, pa da je čitanjem i nehotice skupio u svojoj duši silu toga, i ideja i čuvstava, koje je baš zato, što su vrlo dobro pristajali njemu i njegovu duševnom stanju, kasnije sve iztresao, i to iskreno, uvjeren, da nam odkriva svoju dušu i svoje srdce. Ima na svietu ljudi, ima i pjesnika, kojima je mašta i pamet i srdce tako meko, da se dadu smiesiti, udesiti i ukalupiti svakojako, pod utjecajem mašte, pameti i srdca drugih ljudi, drugih pjesnika. Takvi ljudi trpe i vesele se, plaču,

raduju se sa žalostima i radostima svojih miljenika. Baš je istina, što Sabić navodi iz V. Huga:

»Est-ce la vie d'un homme? Oui, et la vie des autres hommes aussi. Nul de nous n'a l'honneur d'avoir une vie qui soit à lui. Ma vie est la vôtre, votre vie est la mienne, vous vivez ce que je vis«.

Svoju zbirku Sabić je razdielio u četiri knjige. U prvoj knjizi pjeva obiteljsku ljubav i sreću i uživanje u toj sreći. U drugoj knjizi uživanje te sreće već počinje mutiti strah smrti i sumnja o stalnosti sreće i ljubavi. Naravno s idejom i strahom smrti budi se i pitanje o prekogrobnom životu. Sreća jednom pomućena takvim idejama, ustupa mjesto umovanju i dvoumlju o vječitosti ljubavi. Takvo umovanje umara pjesnikovu dušu, i on se ćuti već slomljen, i to jedino od misli, a ne od rada, te raditi nije ni kadar. Za njega je već veliki trud misliti, i onda, da se odmori, leti maštom nebu pod oblake. Nebom uviek nešto traži kao omamljen čarom zlatnih snova, a ne može srdce da utaži. Nebo ga svojim lazurom mami, a svojim neizmjerjem ga guši. U prologu »Zemlja i Nebo« vidimo vrlo dobro određeno ono, što se pak provlači kroz svu Sabićevu zbirku, a osobito kroz prve tri knjige, naime vječno kolebanje među zemljom i nebom. Ljubi zemlju, nju slavi i njom se veseli, svladan žarom zemnih strasti, a opet uzželi se i viših strasti, pa hrli preko kruga vidljivog svieta, kao da se zauviek od zemlje dieli. Ostavljajući brige, kojim se život truje, u visine se pjesmom vije i neizmjerjem krili svemirom, žedan vječnosti i bezsmrtnog sjaja. Naliči na one mnogobrojne pjesnike zadnje romantičke dobe, koji nemaju u sebi nikakva uvjeta za normalan i zdrav život, jer nemaju ener-

gične volje ni sposobnosti za uspješan i sviestan rad, te čekaju izvana odnekle, da im sine sreća. A sreću ipak treba čovjek da traži i nađe u samom sebi. Njihov se život razvija sjetno, neveselo, dosadno pod dojmom izvanjskih osjećaja, a više ih unesrećuju i same misli o životu, nego život sam.

Četvrta knjiga Sabićevih pjesama je najobsežnija i najzanimljivija; ako u drugima nema odveć krasnih pjesama, svakako u ovoj ih ima nekoliko, koje se odlikuju sa svakog gledišta, i dok se prve tri knjige najviše bave obiteljskom pjesnikovom ljubavlju, u četvrtoj pjeva ili prirodne ljepote ili izvodi nježne opise iz svakidašnjeg života i liepe sličice iz života biednika i siromaha. Pritom njegovo srdce obuhvata ljubavlju i saučešćem sve nevoljnike i cieli sviet, u želji da tuge, nevolje, nepravde i zloće nestane i da svuda zavlada mir, sreća i poštenje, pravda i istina, te da s njih zemlja sine kao raj.

Sabić je pokazao u ovoj zbirci veliku lakoću pjevanja i dosta dara i donekle tehničke vještine. Glavna mu je mana, što često sam sebe plagira, ponavlja iste motive malim ili nikakvim variantama. Glavno je kod njega nešto, što je vrlo riedko naći kod modernih pjesnika: štovanje prema ženi. On nije nikad u svojim pjesmama povukao u kal ženu, nije ju nikad uvriedio u najsvetijem njezinu čuvstvu, ni u njezinu djevojačkom i ženinom i materinjem dostojanstvu. Evala mu.

Politeov »Predgovor« izabranim člancima zaprema 340 stranica i obuhvaća samo prvi dio. Još imaju izaći druga dva diela. Knjiga bit će zanimljiva za Politeove prijatelje i vršnjake, za ostalu je javnost dosadna, jer

je u njoj mnogo toga, što niti je važno, niti može koga zanimati.

Napoleon Iv. Špun-Strižić izdao je neku pripoviest pod naslovom »Ignes fatui«. Ivan Krnic hvali je u »Nadi». Mi je ne mogosmo nikako dobiti. Autor ju je štampao kao rukopis. Sibi suisque dakle.

U ovo zadnje doba dobili smo dva rječnika. Dr. Iveković izdao naime i drugi svezak svoga Rječnika. Jagić i nekoji drugi našli su što da prigovore, i naravno prigovora dade se učiniti i rječniku, što ga izdaje francuzka akademija, ali treba svakako iztaknuti, da je to najbolji rječnik, što ga do sad imamo, i da je bolji i mnogo obsežniji od Vukova. Drugi je rječnik izdala tiskara »Narodnog lista« u Zadru, i to je treće izdanje Parčićeva Rječnika hrvatsko-talijanskog. Autor je nastojao, da novo izdanje bude veće i savršenije. Uz Rječnik je priredio i nov hrvatski Ritual i glagoljski Misal, a Akademija još ne zna za nj.

Milan Krešić je u vrlo finom izdanju tiskao opis »Svjetske izložbe u Parizu 1900«. Francuzka štampa hvali mnogo ovo izdanje.

G. Laszowski nastavlja redovito izdavanje Hrvatskih povjestnih građevina, a tako i gospoda Hranilović i Hirc svoj »Zemljopis Hrvatske«.

Dr. Velimir Deželić štampao je u posebnoj knjizi zanimljive članke, priobćene u Prosvjeti, »Iz njemačkoga Zagreba«.

Gorki, koga svi prevode, našao je i kod nas prevodioca. Milan Šarić izdao je već prievod romana »Foma Gordjejev«.

Hinko Davila objelodanio je dvie novele: »Težki dani« i »Na jezerima«.

Čitamo u Viencu najavljenu novu knjigu »Skice«, u kojoj Ljubomir Ivančić, dosad nepoznat pisac, priobćuje nekoliko crtica.

Branko Drechsler izdao je malu knjižicu pod naslovom »Prvi hrvatski pjesnici«. U njoj je govora o nekojim starijim dalmatinskim pjesnicima. U knjizi nema ništa novo. Nekoliko refleksija o provansalskoj i trubadurskoj poeziji, koje se nalaze u raznim povećim poviestima književnosti, i k tomu nešto o Luciću, Maruliću, Hektoroviću, gdje je zgodno pribrano i kritički pretresano, što se amo tamo o njima već pisalo.

Janko Koharić tiskao je malu kritičku studiju o Natku Nodilu.

Prigodom Marulićeve proslave izdadoše »Vienac« i »Prosvjeta« jedan broj posvećen u cjelini Marulićevoj uspomeni. »Obzor« je donio Đalskijev govor prigodom proslave u Zagrebu. Govor je zanimljiv.

Izašle su o Maruliću i tri knjižice, a napisali su ih Andrić, Šrepel i Florschütz. Premda liepe, u njima nema ništa, što bi se moglo smatrati novim prilogom za poviest hrvatske knjige. Čekajmo, da nam koji tuđinac dade odlučno djelo u Maruliću, čekajmo, da nam tuđinci pišu poviest naše knjige. I tako su nam tuđinci dosad dali najbolje knjige o Ilirizmu, o Gunduliću, a eto sad i o Hektoroviću. — Zašto nije Jugoslavenska akademija razpisala u zgodno vrieme natječaj ili bar povjerila komu radnju za iztraživanje i proučavanje Marulićeva života i rada? Kod drugih naroda bi se takvo što bilo učinilo, ali kod nas nitko na to ne misli, pa vidimo, ako tko što

pametno i predloži, kao nekoć »Život«, a nedavno Politeo, nitko se na to i ne obazire.

Izašli su prvi brojevi naših beletrističkih časopisa. »Nada«, koja je ukinula izdanja ćirilicom, donosi početak književne studije o pripovjedaču Anti Kovačiću, iz pera Ivana Krnica.

»Prosvjeta« je počela donositi historički roman »U buri i oluji« od Velimira Deželića, pa prievod Sienkiewiczeva romana »Potop« i početak važne književne studije »Iz ratničke književnosti Hrvatske« od izvrstnog kritičara Nikole Andrića. — Kuhač govori s velikom simpatijom o nadobudnom hrvatskom komponistu Josipu Hatzeu.

»Vienac« je povećao format i stao opet donositi slike. Josip Eugen Tomić priobćuje u njemu pripoviest »Između dva plamena«, a Šegvić preveć oštro piše o Tommaseu. Urednikom Vienca ostaje Arnold. Ciena predplate ostaje ista.

Milka Pogačić nastavlja izdavanje »Domaćeg ognjišta«, časopisa, koji je vrlo zgodan za žensku javnost i donosi uviek zanimljiva, dobra štiva.

Skup mladih književnika u Zagrebu pokreće novu smotru »Hrvatska misao«, koja će izlaziti dva puta na mjesec i bavit će se ne samo književnošću, već i ekonomijom i politikom, a u Dubrovniku Fabris i Zore izdavat će dvaput mjesečno srbski književni časopis »Srđ«.

Pri koncu upozoriti mi je čitaoce na Petravićevu rapsodiju o Matiji Gubcu, tiskanu u ovom svezku Glasnika. Pisac je htio pokušati modernu epopeju: u nekoliko slika iznieti čitav epos. Takvo što učinio je Carducci za

francuzku revoluciju u »Ça ira« i nedavno Marradi za Garibaldija u »Rapsodia Garibaldina«, u koju se je ugledao i Petravić, što se forme tiče. Petravić nije htio samo pjevati o Gubčevom patriotizmu, niti opisati bunu seljačku s onog gledišta, s kojeg su je promatrali Šenoa u svom romanu i Bogović u svojoj drami. Petravić nazrieva u seljačkoj buni odjek one stare: »Hljeba, hljeba, gospodaru!« On misli, da i danas seljak vapije jednako u nevolji i gladu, što ga tište. Zato se je u petom pjevanju i osvrnuo na današnje prilike. Ova mala epopeja, premda nije pjesničko remek-djelo, važna je pojava u našoj poeziji, barem kao nov pokušaj.

U Zadru, 15. siečnja 1902.

(Glasnik Matice Dalmatinske I, str. 187—193, 301—310, 416—422)

IV.

(Fra Grgo Martić, nove knjige i književni časopisi)

Dne 5. veljače Grgo Martić navršio je osamdesetu godinu, a hrvatski narod sjetio se starca Radovana. Rekbi, da su udes i domovina htjeli popraviti nepravdu nanesenu mu. Tvrdi i neharni s njime u početku, nakloni su mu i zahvalni u starosti. Mladež, koja se držala smiono i prezirno, da sjekirom utuče stara debla, nastoji okajati mladenačke nepravde poštivanjem siedih naših starina. Jučer je slavila Trnskoga, danas slavi Martića. I pravo je. Sve kad i njihova književna djela ne bi imala trajne ni realne vriednosti, ljudi, koji su svojim radom pridonieli našem

književnom preporodu, boreći se s prvacima zanosom i uzhitom, jednakim vrućoj ljubavi za svetu stvar, kojom su bili zadojeni oni kao i tadašnji njihovi čitaoci, zaslužuju, da ih djeca i unučad hvale, slave i blagoslivlju. Pravo je, da ovi junački pobornici prožive svoje stare dane okruženi ljubavlju i pohvalnim klicanjem mladeži, za koju su radili; pravo je, da dožive, što su oni u svojoj mladosti drugim starijim muževima prirađivali. Njima će to priznanje biti milije, jer sviestni, da su ga zaslužili, valjda su ga očekivali i jeka glasova, što se širom domovine njima ore na čast i slavu, preniet će ih u zanosno doba prve njihove mladosti, kad su oni s većim oduševljenjem i življim nadama pozdravljali kao apostole, kao polubogove, začetnike hrvatskog preporoda.

Martićevo ime prenosi nas u drugo doba, u doba, koje je bilo, pa prošlo, kako sam pjesnik kaže... pridodavajući tužno... »i ja sam prošao«. Vara se dobri starac. On nije prošao, a ne će ni proći. Privezao je sebe i svoje ime uz narod, a naroda valjda ne će brzo nestati. Ima knjiga, koje opisuju čovjeka, a ima ih, što opisuju cieli jedan narod. Ovima pripadaju Martićeve knjige. Rodivši se i odrastavši u narodu za doba kušnje i patnja, on se sa svojim narodom istovjetio, s njim je živio i trpio i stradao, a kao što ga je narod ljubio, tako će ga uviek ljubiti, jer pjevajući njegove boli, opjevao je, što je boljeg, plemenitijeg, krepostnijeg i ljepšeg u njega, jer što je bolje kod ljudi, to se u nevolji pokazuje najbolje, kad nepravedno trpe i kad se bore za dom i za život. Tu vidimo, što smo bili, i što nismo više. A dobro je znati, što smo nekad bili. Istina je, da je sam narod sebe i svoju prošlost opjevao, ali narodne pjesme za nas su sad kuriozi-

tet neki, filološka građa i gradivo za folkloristička iztraživanja. I narodne pjesme kao što i Kačića ostavili smo prostomu puku. Trebalo nam je modernijeg umjetnika, da nam prekroji narodnu pjesmu za današnji naš ukus. Hvala Bogu, dobili smo ga u Mažuraniću i u Martiću.

Oni su stvorili čudo i pridržali su ljepotu narodne pjesme, spojivši ju s umjetničkim ruhom; od narodnih pjesama stvorili modernu epopeju, epopeju, kakva je nažalost bila moguća jedino još u našem narodu. Jer dok su se drugdje razni narodi već odavna bili skupili u velike države, i dok tako bijaše i nestalo nekadašnjih vitezova, jer se svaki narod skrbio, da uredi javni unutarnji život i priskrbi sebi dobrostanje, radeći i ujedno za napredak, uredivši se uredno u zakonodavnom i družtvenom životu, nekoji dielovi naše domovine bijahu još pod turskim igom, te moramo zaći u sredovječno doba, da nađemo nešto slično životu, koji se razvijao u Bosni i Hercegovini za naših vremena. U tim zemljama epska je pjesma imala prava obstojati i u naše doba. Život bosanske raje bijaše strašan. Čovjek se borio za obstanak, a na školu, promet i družtvene urede ne mogaše ni misliti. Koje čudo, da se našao pjesnik, da pjeva te kobne prigođaje, da im negda ostane pričanje.. Kao što sredovječni epici, i naš fra Grgo pozivlje svoju vilu, da mu izkaže:

... težke popievke
Od junaka i oružja ljuta
Od mejdana i mrtvieh glava
Od mejdana i zadanih rana.

I tako postadoše »Osvetnici«. Ne ću o njima ni o njihovu sadržaju nadugo pričati. To sam već učinio god. 1893. u »Iskri« u povećoj studiji, koju ovdje spominjem, jer za nju valjda nitko ne zna, pošto nije spomenuta bila ovih dana ni od onih, koji su bili stavili sebi zadaćom, da navedu sve, što se je ikad kod nas o Martiću pisalo. U toj sam studiji analizirao Martićeva junaka u moralnom i družtvenom njegovu životu i u njegovu odnosu prema prirodi. Uz unutarnju stranu junaka iztakoh, kako se u opisivanju lica, stasa i vanjštine Martić povodi za narodnom pjesmom, a napokon proučih utjecaj narodne pjesme na Martića, gdjegod se opaža. — Ovo iztakoh samo zato, da mi ne bi sad tko prigovorio, da pišem tobože o Martiću, a da o svemu tomu ne govorim ni rieči. Ne ću ponavljati, što sam nekad pisao, a bolje pisati ne bih ni sada znao.

Da tko hoće danas pjevati epopeju poput Martića, valjda ne bi uspio, jer su se vremena promienila. Martiću nije trebalo izmišljati, što će pjevati. Njemu je bilo dosta opisati, što je vidio. Najkarakterističniji tipovi, što nam ih prikazuje, prikazali su se već njemu živi. Među njima je živio, pa su zato njegove epopeje djelo pjesnika i povjestničara zajedno, te kad pjeva, piše i stranicu povieSti svoga naroda i slika sasma naravno i vjerno cielu jednu stranu svojeg naroda i njegove običaje. U njegovoj pjesmi odrazuje se narod ne pri bezposlici ili u krčmi, već narod prisiljen udesom života da razvije sve svoje energije i životnu snagu i prirođene kreposti u borbi za obstanak.

On je pjevao jednom dielu svoga naroda život i muke drugog diela istog naroda. Tim se nekoć uzbuđivala narodna solidarnost i zajednica, a pjesniku bijaše lako uzbuditi za narod ljubav, koju je i sam ćutio. Tada i tako su pjevali i pisali Botić i Martić, Vodopić i Bakotić i toliko drugih. I mi se rado još i danas vraćamo tim piscima i njihovim djelima, vraćamo se fra Grgi, on nam se mili, jer je njegova pjesma upravljena našem zanosu, a ne našoj refleksiji, kako to čine današnji pjesnici i filozofi, a zanos, entuziazam jest ono, što se najlakše daje zadovoljiti u nama. Lakše ćeš uzbuditi u nama ljubav nego prijateljstvo i povjerenje. A opet bojni uzklik, bolni jauk, kletva ranjenika, i plač nevoljnika čuju se bolje i dalje, nego tužne strune pesimista, koji u osami misli i mudruje o ništavilu života i svieta.

Ružno je gledati uviek bojna polja, gdje se krv lije, ali čovjek gleda ipak ta polja, ako se tu lije krv njegove braće, ako se tu bori narod za slobodu, a ne za pustu slavu, ako je tu mač oruđe za oslobođenje, a ne za podjarmljivanje. Pobjeda je tada slava i život, a ne nova ljaga i grieh, kojega se treba sramiti, i koji treba okajati.

Martićeve će knjige biti uviek u narodu ljubljene, jer su muzej naše prošlosti. Vrieme mienja više ljude nego stvari. Današnje Bošnjake i Hercegovce naći ćemo u knjigama Lepušića, Osman-Aziza i Mulabdića, a njihove djedove moramo tražiti u Martićevim djelima. Je li bolja unučad od djedova? Na to sad ne ću odgovarati. Želio bih samo, da sad vlada mir i bratska ljubav kod unučadi onih djedova, koji su se grdili, proklinjali i klali u Martićevim »Osvetnicima«. Moje se želje, hvala Bogu,

izpunjavaju, a to je dosta. Budućnost će biti valjda i bolja. Ali međutim nek nam je dopušteno vraćati se mišlju na našu prošlost, na prošlost dugu i jednoličnu, jer što je Martić opjevao, to je samo zadnja stranica naše prošlosti, koja ima na stotine stranica, kao što ima i na stotine godina, pa su i stranice jednake, kao što su i godine jednake. Hrvatska poviest svodi se na same dvie rieči: »Za krst častni i slobodu zlatnu«.

Ovakva djela, kao što su Martićeva, imala bi Matica Hrvatska izdavati. Ovo su djela, koja su baš stvorena za najširu javnost, jer predpostavljaju u čitaoca samo ljubav svoje domovine, a ne iziskuju filozofijske ni književne osobite naobrazbe. Ovo su djela, koja svatko bez razlike vrlo rado čita i čitajući uživa.

U naše doba, kad nas individualizam goni, da tražimo samo vlastito dobrostanje, uživanje i sreću, dobro je čitati djela starih ljudi, koji su živjeli, radili i pisali za ideju neku uzvišeniju, za obći boljak, dobro je gledati u tim djelima ljude, koji su znali i umirati za nešto, na primjer za domovinu. I tim sam se odužio našemu Martiću. Pitat će tkogod: Je li sve suho zlato u Martića, da ga samo hvalimo? Na to ne ću odgovarati. Martić pripada velikom pokoljenju naših preporoditelja, a mi, koji smo malo pokoljenje malenih kritičara, nemojmo bar biti veliki nezahvalnici.

Nov pjesnik, B. Lovrić, izdao je prvu zbirku pjesama »Iris«. Prva je stranica najljepša.

Tresić je pretiskao iz »Vienca« kanconu »Sa Kninske tvrđave«, poprativši ju vrlo liepim predgovorom. Kancona

je na prvi mah nejasna i tvrda, kao što su većinom Tresićeve pjesme pri prvom čitanju, ali kad si ju po drugi put pomno pročitao, ne samo što joj dobro smisao shvaćaš, već te na više mjesta upravo zanese veličanstvenim slikama, koje ti pred očima razvija.

Nazor je, kao odjek Marulićevoj proslavi, spjevao »Pjesmu naroda hrvatskoga«, koju je naš Jeretov na korist Družbe sv. Ćirila i Metoda liepim ruhom u sviet opremio. Prvi dio pjesme pjeva našu prošlost i najslabiji je, jer se ne odlikuje originalnom ni velebnom koncepcijom. Drugi dio sam po sebi je pravi biser. Pjesnik je znao oživjeti i pjesničkom slikom obuhvatiti i prikazati naše doba tako jasno i snažno, da ne znaš, da li se je više diviti velebnosti i harmoniji cjelokupne vizije, da li tipičnosti i izrazitoj točnosti pojedinih dielova. Evokacija dalmatinskih gradova tako je sretno uspjela pjesniku i tako je zgodno zamišljena i upletena u glavnu sliku, da bi sama spasila cielu pjesmu, sve kad bi i drugo slabo bilo. U trećem dielu, gdje pjesnik baca pogled u budućnost, imamo jednu od najljepših himna hrvatske poezije; ostalo malo valja.

Julije Kempf je nakladom Hrvatskoga pedagožkog zbora izdao za mladež knjigu »Po hrvatskom Primorju«, u kojoj je zanimljivim i lakim načinom opisao liepe krajeve oko Rieke i Hrvatsko Primorje do Karlobaga.

Marija Jambrišak objelodanila je treću knjigu svojih »Znamenitih žena«. U ovoj knjizi nalazimo životopis Kornelije Kukuljevićke, Mile Gojslavića, Ane Boškovićke i drugih Hrvatica.

Zofka Kveder, poznata više s njemačkih novela, koje često donose zagrebačke novine iz njezina pera, izdala je knjigu pripoviedaka pod naslovom »Ljubezen«.

Dr. Hinković kupi u posebne knjige pod naslovom »Misli i dojmovi« neke svoje članke, već štampane u novinama. Dosad su izašla dva svezka. Čitajući ih čini ti se, da slušaš čovjeka, koji je nešto svieta proputovao i koji ima običnu kulturu današnje inteligencije i ništa više. U prvom svezku ima i članak o modernizmu u liepoj knjizi, gdje je preveć lakoumno proučen i suđen simbolistički pokret, koji bar u Francuzkoj ima veliku važnost, koju je i sam Brunetière odavna uvidio i priznao.

O simbolizmu, koji je zadnjih decenija zavladao francuzkom lirikom, nakon propadanja parnasovaca, toliko se pisalo, da se ne smije čovjek držati jedino nekih smiešnih i pretjeranih formula, navieštenih u početku tog pokreta, i kojima se sami simbolisti danas smiju, kao što to ističu danas i Gourmont i Régnier i Kahn i toliki drugi.

Živan iz Sriema izpričao je, kako on kaže, po istini »Zgode i nezgode jedne deputacije«. Pisac u njoj priča, kako su nekoji iz Sriema pošli u Zagreb, i što su tamo vidjeli, i što im se svidjelo i što su oni sve u svojoj glavi mislili. Ima pri svemu tomu dosta humora i satire. Da se malo nasmiješ i ništa više.

Ivan Andrović, mladi samouk, priobćio je dvie knjige »Hrvati i Talijani« i »Dvanesti sat«. Sadržaj im je politički.

Otac Kaliksto Tadin preštampao je iz »Crvene Hrvatske« poveću radnju »Evolucija misli u 19. vieku«.

Matica Hrvatska počela je razašiljati svoja nova izdanja. Kad ih dobijemo, reći ćemo nešto i o njima.

U »Nadi« Dušan Plavšić priobćuje studiju pod naslovom »Hrvatski umjetnički pokret«.

»Vienac« donosi prievod liepe Čehovljeve novele »Dvorana br. 6« i izvornu novelu »Lucija« od V. Novaka.

Isto u »Viencu«, Ferdo Šišić proučava »Istorički elemenat u Šenoinoj Kletvi«, a Iveković odgovara na Jagićevu kritiku o Rječniku.

U »Prosvjeti« Tresić prikazuje i ocjenjuje pjesnički rad Sully Prudhommea. Dva su broja, 3. i 4., većim dielom posvećena Fra Grgi Martiću.

»Hrvatska Misao« ne bavi se u prvom redu književnošću, te čisto književnih priloga ima razmjerno malo. Od tih spomenut ću samo dva Marjanovićeva članka: »Slavenska drama« i »Naša moderna beletristika«.

2. travnja 1902.

V.

(Knjige i časopisi)

Osim pripoviesti, o kojima je bilo govora u prvom svezku Glasnika, Matica Hrvatska je razaslala u sviet još šest drugih knjiga.

O »Pticama« prof. Đurašina mogu samo reći, da se rado čitaju, o Marulićevoj Juditi pisalo je u Glasniku bolje pero od moga. Čitaoci će pak naći u predgovoru Kasandrića još bolju i ljepšu studiju o Maruliću negoli je ona, što ju je isti pisac objelodanio u »Glasniku«. G. Kasandrić

je prikazao obširnije život i rad starog pjesnika i iznio nam u vrlo krasnoj formi plod svojih iztraživanja. Između toliko studija i članaka o Maruliću, Kasandrićev predgovor Juditi zauzima prvo mjesto.

Od beletrističkih Matičinih izdanja Kuzmanovićev »Vitropir« i Velikanovićeva »Otmica« slabe su stvari. Vitropir je šaljiva slika u tri čina. Pisac se htio našaliti i narugati novomu duhu, što je u zadnje doba uhvatio maha i među katoličkim Hrvatima u Bosni, dovodeći u sukob sa starim narodnim običajima i nazorima kojekakvo povođenje za tuđinskim životom, manirama i jezikom, i to naravno kod nižih slojeva, u kojima nova kultura nije uhvatila koriena, već je samo njena vanjština zaprašila nekima oči. Sa strane dramatičke tehnike komad hramlje, ali uostalom nije posve loš. Nekoji su tipovi liepo ocrtani, osobito stari kovač Marko Lučić, koji se drži uviek starih adeta. Slabije su uspjeli tipovi, koji predstavljaju novi duh, kao na primjer Jele i Ivica Srećković. — Ovaj zadnji pak najedanput se vraća u staru domaću kolotečinu i ostavlja se švabčarenja i finih manira. Preokret je vrlo čudan i kvari vriednost ciele komedije, koja bi bez toga bila mnogo bolja. — Ipak ima šale i humora dosta; šteta samo, što je gdjegdje satira vrlo oštra i sarkazam odveć jak. Da je pisac ostao pri šali i blagom humoru, bio bi postigao bolji efekat. Pisac ima dara za slične radnje, samo nek malo izbrusi pero i jezik.

Iso Velikanović opjevao je šaljiv događaj u »Otmici«, pjesmi u šest pjevanja. Djelo je nagrađeno iz Koturove zaklade, a Hranilović ga hvali uvelike u dugom članku, koji je donio »Vienac«. Ta pjesma, ili kako ju drugi na-

zivlju, taj komično-idilični ep, mene nije zanio, pače izpoviedam, da me i prvi i drugi put čitanje silno umaralo.

Nisam našao ni humora ni umjetničkih ljepota. Djelo je samo fantastično, jer je sadržaj takav, da ga ne možeš postaviti ni u današnje doba, ni u našu prošlost. Našao sam jedino nekoliko liepih stihova, dobar narodni jezik i uspjelo povođenje za narodnom pjesmom, duhom koje su proniknute mnoge stranice. Aluzije na današnje poroke su veoma nategnute. Zašto je djelo bilo nagrađeno, ne znam.

Od prievoda dala nam je Matica četvrti svezak Turgenjevljevih »Izabranih pripoviesti«, naime »Prkonjicu«, »Zapiske suvišna čovjeka«, »Tri susreta« i »Mumu« u Miškatovićevu prievodu, a »U predvečerje« u prievodu Divkovićevu. Miškatović je poznat kao izvrstan prevodilac ruskih knjiga, a Divković piše liepo hrvatski. — Ova liepa ruska knjiga kao da je tu, da uz nju jasnije izskaču mane i nedostatci izvornih beletrističkih radnja. Da hvalim Turgenjeva, suvišno je nakon toliko godina, što se njegovo ime slavom pronosi kroz cieli sviet. Neka Matica i unapried izdaje prievode njegovih djela, to može biti samo koristno za javnost i za pisce. Valjda će se i kod nas malo pomalo razviti bolje pravi umjetnički ukus. Još mi je spomenuti »Krčke knezove Frankopane« od Klaića. Ovo je bez sumnje najbolje djelo između ovogodišnjih Matičinih izdanja. Imamo hvala Bogu dosta poviestnih radnja, ali nekoje su suhoparne, da ih ne možeš dati nego stručnjaku u ruke, a druge su pisane za obične vjernike, koji vjeruju i gdje je težko vjerovati. Klaić je nasuprot u ovoj knjizi znao spojiti lakoću i zanimljivost forme s najstrožom točnošću. Njegova je knjiga zanimljiva, što proučava poviest glasovite porodice sve do god. 1480., i tim ilustrira dobar dio hrvatske poviesti, iznoseći mnogo toga, što je dosada bilo nepoznato. Ali još više je njegova knjiga zanimljiva zato, što je u njoj sve kritički obrazloženo i dokazano na temelju savjestnih znanstvenih iztraživanja. Čitalac se može povjeriti vodstvu povjestničara stalan, da ga ne će prevariti. Drago nam je, što ćemo doskora imati i drugi dio, koji će doseći do kraja poviesti Frankopana.

»Poleti oko Biokova« naslov je jednom od najnovijih Tresićevih djela, jer Tresić radi kao malo tko kod nas, te u isto doba šalje u sviet dramu »Finis Reipublicae«, roman »Moć ljepote« i sprema za tisak putopis »Po ravnim kotarima« i filozofičnu knjigu »O odmazdi dobra i zla«.

U »Poletima oko Biokova« pjesnik vuče čitaoca po trnju njegovih uzdisaja, za poletima svojih čeznuća, za vihorom svojih čuvstava, za bljeskovima svojih misli, kako on kaže, »za slavu i ljubav naše preliepe Majke«.

U knjizi ima svega i svašta i vrlo liepih originalnih opisa, filozofijskih refleksija, napadaja na političare i na moderniste, prijateljskih izljeva i moralnih razmatranja. Varao bi se, tko bi knjigu smatrao kao kakav putopis. Vriednost i smisao knjige treba tražiti u duševnom stanju samoga pisca, koje ga je potaklo na pisanje, te ima po tom najveću vriednost kao niz autobiografskih ulomaka. U doba, kad ljudi budu nešto mirniji i nepristraniji te budu u Tresićevim djelima tražili jedino pjesnika,

pisca i umjetnika, ovo će im djelo biti od velike pomoći, da bolje prodru u piščevu dušu. — Kao umjetničko djelo zaostaje za knjigom »Po moru«, ali bi se ipak iz njega dala odtrgnuti koja krasna stranica, zadojena najfinijom poezijom.

Knjiga čovjeka, koji se nakon duševne borbe i boli svraća usred divlje prirode, ne može biti nego lirsko zanosno djelo, jer se jedino takvim zanosom dade zatajati unutarnja bol i borba. Čim jenja zanos, unutarnji glas jače odjekuje. Zato su u knjizi i izprekrižani lirski poleti i himne prirodi sa subjektivnim lamentacijama. Više puta i dojam prirodnih sila ili ljepotâ uzbuđuje kod pisca ne estetičke emocije, već čudne abstraktne misli ili personalne osjećaje. To ovisi o njegovoj ćudi i duši. Ima duhova, kojima duša zatitra jedino pri izvanjskim podražajima i dojmovima. Oni jedino pišu, kad ćute i osjećaju. Ima i drugih, koji umuju, a izvanjski dojmovi pobuđuju u njima jedino sviet generalnih ideja ili davaju povoda razvijanju kojekakvih filozofijskih teorija. U ove potonje ide donekle i Tresić. — On uistinu preveć umuje i filozofira, ali to mu je u naravi, to je nešto jače od njega samoga.

Tresić je u prvom redu filozof, i onda, kad je pjesnik. U glavi mu ključa bujica misli i ideja, koja svud i uviek hoće da provali, i kad bi se morala umiriti, da pusti maha čuvstvu i izvanjskim dojmovima, a kako često nahrupi silno, to se više puta ideje nemaju kad ni složiti ni razporediti harmonično i skladno. Ali toga je sebi sviestan i sam pisac, kad veli: »Često uzalud se muči pisac i mjesto jedne rieči upotrebljava perifraze i opise, pa još ne može dati jasno određena pojma«. — To je zaista najveća Tre-

sićeva mana, što liepa ideja ne nađe kod njega često liepu formu, liep izraz. Zamjeraju ljudi Tresiću, što neprestano u njegovim djelima izbija erudicija; zaboravljaju valjda, da je u njega i ima, i to ne kojekakve ni od druge ruke, sabrane po priručnim knjigama, već jezgrovite i duboke, izcrpljene iz samih izvora. Što je kod drugih često navika i pretencioznost, to je kod njega potreba, donekle subjektivna karakteristika njegova rada. Treba pisce uzeti onakve, kako ih je Bog stvorio i kako su se sami odgojili i razvili. Zašto da svedemo svakoga na obični filistarski niveau?

Ne znam, da je još itko prigovorio ni upisao u grieh Carducciju njegovu subjektivnost, a ni surovost prema nekojim epigonima, i njegovu srčbu i kandžiju, kojom nemilo šiba naokolo po svojim neprijateljima. To će mnogi bez sumnje osuđivati, ali to nema nikakve veze s njegovim pjesmama i kritičkim djelima, i kritika talijanska to dobro shvaća.

Ali dosta o Tresiću; o njem će drugi put biti govora u posebnoj studiji, jer takav čovjek zaslužuje, da se njegov rad promotri s višeg gledišta. Uza sve velike mane on je ipak veliki pisac.

Ivan Andrović zagrizao je u pogaču ponešto tvrdu za njegove zube, — u Danteovu Božanstvenu komediju, i dao nam je zasad samo prvi dio »Studija o Božanstvenoj komediji«. To je prva slična radnja kod nas, pa držeći se one: bolje išta nego ništa, ne ću da budem strog s tom knjižicom. Knjiga odaje dobru volju piščevu, marljivost i trud u proučavanju raznih komentara, ali i slabu spremu i podlogu za takve studije. Služit će ipak onima, koji

čitaju Dantea u hrvatskom prievodu i ne znadu drugih jezika ili nemaju pri ruci drugih komentara. Divim se uztrajnosti i radinosti mladoga pisca, ali bih mu savjetovao, da ograniči polje svojih nauka ili bar svoga pisanja. Težko je pisati o svemu i o svemu dobro. To nije pošlo za rukom ni većim talentima.

Nakladnik Pissenberger, koji je izdao spomenute dvie knjige, izdao je i nekoliko crtica od Alberta Webera »Izpod pučine svjetla«, Sheridanovu tragediju »Pizar«, u prievodu Mata Ostojića, a tiska već i dvie druge knjige pjesama od Nazora i Kranjčevića. To je jedina nakladnička tvrdka, koja nešto radi. Naši zagrebački nakladnici ne mogu se zaista pohvaliti, da pomažu hrvatske pisce, premda ovi ne traže mastnih honorara. — Pissenberger zaslužuje, da ga občinstvo i kritika podpomažu na daljnji rad, ali i njemu bi na korist bilo, da taj rad bolje priudesi prema našim potrebama. On je izdao dosad i nekoja djela, koja niti su hrvatskoj knjizi koristna niti mogu njemu donieti koristi, jer će im slaba biti prodaja. Dobro je bodriti mlade pisce i tiskati njihova djela, ali ne svakojaka. Napose nov nakladnik, koji hoće da prodre u narod, ima nastojati, da prva njegova izdanja budu vriedna svake preporuke. Kritika je uistinu bila dosad uslužna novome nakladniku, ali ni njemu ni kritičarima ne hasni preporučivati i hvaliti, što je slabo. To može začas zavarati občinstvo, pa će ovo s nepovjerenjem gledati i kritičare i nakladnika i onda, kad bi to nepravedno bilo. Navieštena izdanja Kranjčevićevih i Nazorovih pjesama razveselit će svakoga, i u izboru je ovaj put bez sumnje nakladnik bio sretne ruke.

Kako bi bilo, da se i Dionička knjižara potrudi malo oko naših pisaca, ne bi li joj dali bar pretiskati neke dobre radnje, što su nažalost još razštrkane po časopisima, kad i tako naši pisci bez novčanog gubitka gotovo i ne mogu sami uzeti na se nakladu svojih djela. Izuzmeš li Maticu Hrvatsku i na drugom polju ostale kulturne zavode, nakladnika kod nas i nema. A čemu onda raditi i mučiti se, kad ne možeš naći, tko će ti djelo tiskati? Tako bar umuju nekoji naši pisci i nemaju krivo.

Ovih se dana pojavio opet nov pjesnik, Mate Marinić. Zbirka nosi naslov »Male moje pjesme«. Da su male ni pô štete, ali što je najgore, nisu to ni pjesme. Sve sami stihovi bez poezije. Zaludu je, literarum intemperantia stara je bolest. — Na stolu je preda mnom debela knjiga Dragutina Franića: »Putovanje s đacima kroz Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju po Jadranskom moru, Istri i Hrvatskoj«. Naslov joj je dug, ali knjiga je ipak liepa. Ukrašena je velikim brojem dobrih slika, i sadržava sve, što čovjeku treba znati, putujući po tim zemljama. Uz poviestne crte naći ćeš i viesti o zemljopisu, o književnosti, o trgovini, o umjetnosti, o folkloru, i što ti ja znam. Pisac je znao gradivo pokupiti iz raznih knjiga i djela o zemljama, koje je proputovao, i nadodao je uviek mnogo svoga, i to sve tako jasno, da može služiti svakomu, neuku i učenomu. Za nas, koji nemamo vođa, ni dobrih putopisa za našu domovinu, ova je knjiga od velike koristi. Uz Baedekera neka je preporučeno našim ljudima nositi i Franićevu knjigu na putu, jer što je u njoj, ne će naći u Baedekeru, a svoju domovinu nije dosta obići kao turist.

Jugoslavenska akademija dovršila je drugu seriju svojih publikacija za g. 1901., i to ukupno šest knjiga, naime dvie knjige »Rada«, šestu knjigu »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena«, pak jedan svezak »Monumenta«, 21. svezak »Rječnika« i Šrepelovu »Građu za poviest književnosti hrvatske«. U srpnju će izaći prva serija publikacija za godinu 1902. — Za one, koji se gospodarstvom bave, javiti mi je »Kratku uputu u narodno gospodarstvo« od dra Jurja Vrbanića.

Od Zbornika pouke i zabave, što ga uređuje Vladimir Jelovšek, izašao je četvrti svezak, prievod češke knjige »Ideali uzgoja«.

Dr. Gustav Gaj, pokretač spiritističkog pokreta u Hrvatskoj, dobiva sve više pristaša, tako da je priredio već i drugo izdanje knjige »Iz tajinstvenoga svieta«. Bolje je sreće on, nego naši najbolji pjesnici i pripovjedači.

A sad priđimo na književne časopise.

»Vienac« javlja: pošto se je dosadašnji urednik dr. Arnold, budući da je izabran predsjednikom Matice Hrvatske, odrekao uredničtva, skupni odbor Matice povjerio je uređivanje »Vienca« Bosancu i Šenoi. Hoće li ovima poći za rukom, da okupe opet oko »Vienca« hrvatske pisce? Mi im to želimo. U zadnje doba »Vienac« je donio dugu pripoviest iz istarskog života: »Kontesa Nina« od Cara Emina, liepu novelu »Šestero« od Potapenka, studiju o »Josipu Voltiju Istraninu« od Mirka Breyera, nekoliko pjesama od Nikolića i Tresića i prikaz o »Mariji Baškirčevoj i Sonji Kovalevskoj« od Đalskoga.

»Nada« donosi opis Vrbovske i njezinih riedkosti, s ilustracijama od Petra Kumičića. »Prosvjeta« objelodanjuje »Sutonske sonete« od Tresića i nastavlja započete romane od Deželića i Sienkiewicza.

Nekoliko mlađih ljudi pokrenuše mjesečnu smotru, kojoj je ime »Mlada Hrvatska«. Dok se »Hrvatska misao« sve manje bavi književnošću, nova smotra posvećuje najveću pažnju liepoj knjizi. Donosi novela i pjesama. Kritiku piše ponajviše Branko Drechsler. Treći broj »Mlade Hrvatske« donosi studiju o Lazareviću od Matoša. »Misao« donosi članke dra Dežmana, u kojima traži reformu Matice Hrvatske i nekoja razmatranja M. Marjanovića pod naslovom »Naša književna izolacija«. Oba su članka vrlo zanimljiva.

VI.

(Nazor, Deželić, Kranjčević. Varia)

U isto doba oglasila nam se tri poznata pjesnika. Među njima nema ništa srodnog ni zajedničkog nego to, da su pravi pjesnici. Nazor pjeva stare slavenske mite, Deželić pjeva prve kršćane i njihove katakombe, a Kranjčević svoju bol i boli čovječanstva, pa skepsu, koja ga muči. Prvi se prenio u poganstvo, drugi u kršćanstvo, treći u modernu skepsu.

Vladimir Nazor pruža nam nakon »Legenda«, »Živanu«, mitski ep u devet pjesama. Opazit mi je odmah, da je djelo mučno, gotovo nemoguće shvatiti, ako prije ne pročitaš Nodilovu radnju o Religiji Srba i Hrvata ili barem Šegvićevu knjižicu o Vjeri Vidovoj.

Nazor je pri koncu knjige dodao neki tumač, ali nije dovoljan. Poznato mi je, da je Marjanović bio priredio i pročitao lani u književnom družtvu razpravu o Živani, koju je poznavao u rukopisu, i da je u toj razpravi tumačio i osnovnu ideju epa.

Nazor je zlo učinio, što nije tu razpravu tiskao kao predgovor. Ako ijedna knjiga, to je ova trebala predgovora. Ne ću ovdje potanko pripoviedati sadržaj Živane, predaleko bi me to odvelo. Reći ću samo u malo rieči osnovnu misao, kako sam ju ja shvatio.

U knjizi je opisana borba između Vida i Črta i njihovih četa, naime između svjetlosti i tmine, topline i mraza, dobra i zla. Bogovi se bore za Živanu, koja predstavlja zemlju. Prema tomu, kako je dobije sad Vid, sad Črt, i ljudima je dobro ili zlo. Dobro s Vidom, zlo s Črtom. Kad u borbi klonuše dobri bogovi, ljudi se brane od Črta i studeni i zla naporom i radom. Kad je opet Črt dobiven, ljudi uživaju na zemlji u plodovima svoga rada, a opet videći, gdje i dobri bogovi, sašavši na zemlju, propadaju i slabe u razkoši, uče se polagati sve nade samo u se, u rad, kojim će jedino moći opet odoljeti Črtu.

Glavna ideja dakle epa bila bi slavljenje rada kao jedinog sredstva u borbi proti zlu i kao jedinog pribavljača sreće i blagostanja, i nečega, što diže i veliča čovjeka gotovo do visine bogova.

U epilogu pak imamo i nešto drugo. Črt naumi ne boriti se izvana s ledom i zimom proti čovjeku, već prenieti unutra u samog čovjeka borbu, zasadivši mu u srdce klicu zlih strasti, koje će ga upropastiti. I Črt poče ljude nagovarati proti bogovima, i ljudi htjeli u nove

krajeve, ali Perun zove sve Slavene, te ih potiče na vjeru u božanstvo i proriče im budućnost.

Čini mi se, kao što je pjesnik u epilogu iztakao novu Črtovu namisao, da upropasti čovjeka unutarnjom borbom, borbom zlih strasti, da je tako htio time iznieti i svoju ideju, da uz rad u prirodi treba i unutarnji rad i napor za oplemenjenje duše i vjera u nešto veliko: u božanstvo i u svoju budućnost i u budućnost svog naroda kao u cilj, u misiju od božanstva doznačenu.

Nazorov ep se odlikuje bujnošću i bogatstvom jezika, tako da je često i preveć rieči i izraza nagomilano, kao da se pjesniku nije dalo izostaviti koju od tih liepih rieči. Pjesnik se služi heksametrom i šestnaestercem, te se događa i njemu što i mnogima drugim, da pazeći malo na akcenat i ritam, više se puta stihovi pretvaraju u prostu prozu, te kvare užitak, koji nasuprot pružaju čitaocu tolike druge liepe stranice, gdje ti uho sladi prava poezija.

Nazorov ep meni se čini da ne sastavlja baš organičnu neku cjelinu, te izgleda više kao skupina posebnih pjevanja. Živana, koja bi imala biti središte, oko koje se sve vije, višeput izčezava ili gubi svaku važnost u radnji, a opet je i po sebi ona neko bezoblično lice, koje nema u epu pravog života u sebi, niti se iztiče kao ličnost. Kao simbol mogla bi proći, ali kao žena roditeljica svega, ne. — Hoće li se još Nazor vratiti na mite? Ne vjerujem. Izcrpio je i to polje. On je pjesnik, koji ne će da ore njivom od drugih izoranom.

Traži neizrabljene predmete. Našao sprvice mitologiju, a sada se »Brundijadom« okušao na novom polju; pustio vremena, kad su bogovi zemljom šetali i govorili,

pa sad pjeva borbe zvjeradi i sluša njihove razgovore. Hoće da bude originalan i u biranju predmeta svoga pjevanja. Dobro i to.

Dr. Velimir Deželić javlja se trećom knjigom pjesama: »Zvucima iz katakomba«.

Knjigu je hrvatska kritika silno pohvalila. I meni se knjiga mili, ali me nije oduševila. Malo sam što novo u njoj našao; preveć je banalna, naime prosta, običajna u koncepciji većeg diela pjesama.

Prvi dio »Lidijina ruža«, je niz običnih poznatih slika, kakve se susreću kod svih pisaca novela i pjesama, što su se bavili starokršćanskim životom. S jedne strane vidimo mladu kršćanku kod majke, s druge strast poganina patricija. Odbija patricija i tada ju čeka mučeničtvo. Zatim patricija mori grižnja savjesti. Preobrati se i on na kršćanstvo i umre kao mučenik.

»Pjesme neofita« odavaju neku originalniju misao. Tu opisuje kolebanje između uspomena na poganske razkoši, sa čuvstvom dužnosti: kršćanin sve pregori i zaboravi. Psihološki momenat nije liepo razvijen u toj duševnoj borbi, te je preveć banalno podrugivanje idolima. Uobće iz cielog ciklusa ne proizlazi liepa, jasna slika i duša neofita prvih vjekova, već radije nekoga modernog neokršćanina.

U cieloj knjizi uobće nedostaje dah starokršćanske dobe i života, kao što i s druge strane dah poganskog rimskog života one dobe. U govoru i u slikama to se najbolje opaža. Vidi se, da pjesnik nije proučio dobro tadašnju dobu ni izvore, ni starokršćanske legende i pisce. Njegove su slike i njegovi junaci bez pravoga sadržaja.

To su moderne slike i moderni junaci, preneseni u starokršćansko doba. Pri čitanju pada iluzija i to kvari sve.

Treći dio »U katakombama« je najobsežniji. Tu su većinom pjesme proniknute idejom, da se kršćani, premda gaženi i ubijani, ne će moći uništiti, već da će sve to više rasti (ideja, koju često upotrebljavaju stari apologeti), i idejom kontrasta između razbludnoga vanjskoga poganskog života i kršćana u katakombama. Ima i grozni memento proti tiranima i proročanstva o propasti poganstva, ali u njima nema one kršćanske stare ljubavi. Inače tu ima četiri, pet, vrlo krasnih pjesama.

»Palingenezija«, kojom knjiga svršava, kratka je slika modernog čovjeka, koji lutajući po modernim bezbožnim teorijama, nađe napokon mir i zadovoljstvo u kršćanskoj nauci.

Težko je iztaknuti se, opisujući ono, što je sto drugih već opisalo; treba naći onda bar novu formu ili nešto veličanstveno, kao na primjer Sienkiewicz u »Quo vadis«. Najbolje je nešto originalno zamisliti, kao na primjer isti pisac u krasnoj crtici »Hajdmo za njim«.

Silvije Strahimir Kranjčević, naš veliki pesimist, miljenik je naše mladeži, kao što nekad Leopardi talijanske, a Vigny francuzke. Vidi se po tom, da nietzscheanizam, što je nedavno izbijao iz pisanja te mladeži, bijaše nešto prividno, nešto hinjeno, jer tobože moderno kod mladih Niemaca i Čeha, ali da je bilo bez koriena, jer je Kranjčevićev pesimizam na sasma protivnom polu Nietzscheove nauke, i uobće se vidi, da je naša mladež tek nastupila onaj stadij, iz kog se sretno izvukla mladež, ona na primjer u Italiji i u Francuzkoj, gdje je snažnija

joj volja, veće samopouzdanje, jača vjera, gdje se više ozbiljno shvaća život kao misija.

Kranjčević je tip onih bolestnika, kakvih je prošlog vieka bila sva sila, onih, koji su trpjeli s nesuglasja između srdca i uma. Kod njega »cvili srdce«, a »ruga mu se um«, cvili srdce, jer ljubi, a ruga mu se um, jer ne vjeruje ni u što, ni u ljubav, i sumnja o svemu. To je za pjesnika liepo i može biti izvor divnih pjesama, kao što je slučaj kod Kranjčevića, ali kod ljudi to ne valja, to ubija volju i svaku iniciativu rada.

Svoju novu zbirku nazvao je pjesnik »Trzaji«. U njima sretamo pjesnika, kakva ga već poznajemo, te nam se ne pokazuje ni s jednog novog gledišta, niti nam iznosi ijednu novu ideju. Priča nam pače mnogo toga, što nam je već pripoviedao. Kako je brzo izgubio idealne iluzije, kako je nadošlo ogorčenje iza vjere i sanjarenja, i to zbog obćenja s ljudima. Vjera umrla, vidjevši nesklad »izmeđ svieta — izmeđ sebe!« Uostalom zlo i nesreća ljudima se pokazali već u času prve njihove ljubavi, a Bog im se naruga riečima: »Množte se — kao u moru piesak« (Uvertura). Uostalom pjesnik pozna svoje stanje i zna, kako je gorko »stajat uz odar vlastite volje«, ali uzalud, ne može se opet dignuti i ne ostaje mu, nego da na tužnu harfu iztisne koju »iskrenu suzu — dar čovječanstvu« (Ditiramb). Um ga uviek muči, traži istinu, i misli, da Bog ne će kazniti volju, kojom ga žudi. Vidi na svietu i nešto dobra, vidi suze, ali i to je tek prividno i njima je kao zlu i dobru sebičje klica, ne vjeruje ni suzi. Sjeća se ipak, koliko je on suza prolio nad biedom svieta, ali onda kao da se kaje, što je ljubio ljude i trpio, što su

oni nesretni (Monolog). U njegovoj i obćoj boli i nesreći misli da ima ipak nešto, što još vriedi, a to je rad, jer »svojom borbom, po trudu, čovjek divom biva« (Utjeha).

Nu mislim, da je i ta vjera nestalna u njega i da je ta utjeha slaba. I on opet pada u običnu sjetu i očajanje, te kao što nekad nazire u umu uzrok svojih patnja, tako sad nazrieva ga u srdcu, koje je preveć ćutljivo. Tuži se, što ga vila odabra na porodu miljenikom i stvori ga nesretnikom, dok bi inače bio sretan kao obični gospodin ili težak, gmižući i puzeći kao ostali po zemlji (Promašena kob). Vraća se pak na ideju sto puta izrečenu, da sviet ne vriedi ni da ga ljubiš, ni da ga kuneš (Vjetrić vije). Zna, da realnost ne može biti dobra ni liepa, i onda želi, da mu mašta bar pozlati suhu sliku zbilje i sve ono, radi čega ga peče i mozak i srdce (Noć). Pri koncu ideja smrti izbija gotovo iz svake stranice. Sad je drvo, što gori u peći, koje mu dozivlje na pamet čovjekovu jednaku sudbinu (Zimska pjesma), sad je snieg, što ga sjeća na prošlost i na smrt, što se približava (Vani sn'ježi), sad mu proljeće na polju dozivlje u pamet smrt, gledajući, gdje slabiji pada žrtvom jačega (Majales), a napokon videći, gdje se toliko trpi, pa umire, plače: »što nas zače, što nas zače?« (Vox humana). A od smrti što očekuje? — »da se nekamo pođe ni veselo ni plačno, bez cilja i bez volje, niz neznano pusto polje, mutno, mrtvo, bezkonačno« (Na kolodvoru). Život je monotonija pusta, a kako će on smrt dočekati? Ne zna ni sam, ili krikom ili smiehom (Monotonija). Ljude ljubi i ne ljubi. Ljubi nekako i protiv svoje volje; volio bi, da mu je Bog dao srdca manje mrvu; mislio je, da ga ljubljahu ljudi, ali zna, da ga je

ta vjera varala (Uzdah). Vidi u svačijem oku hinbu, u svačijem srdcu zvier, ali ipak ne može, a da ne ljubi te ljude, valjda za to, što misli, da nisu ni sami krivi, što su takvi. I on voli trpjeti, plakati s tim ljudima i radi njih, nego sreću (Pjesnik i sviet). On shvaća to svojim zvanjem. Po njemu je pjesnik pravi Kristov apostol. Krist je prostro stol ljubavi za sve ljude, i dade nam kupu mira, ali Jude zasjeli za trpezu svud naokolo.

... gibkom rieči sviet zdrave,
Kad se svrši nazdravica, iz topova rika grune;
Od tamjana ne vidi se, kad se rane zakrvave.

Stoga pjesnik mora proti njima, da uzčuva pravu Kristovu nauku bratske ljubavi, da plače s biednicima, a kad uzkrsne opet Krist i naviesti ljudima svoj Aleluja, onda je svršila pjesnikova misija, i on će pasti Kristu u krilo (Mir Vam). Po Kranjčeviću jedina je Kristova nauka ljubavi kadra da sviet spasi. Rekoh već prije, da je slaba njegova vjera u rad, a još slabija je vjera u znanost i u napredak. Vjeruje u napredak čovječje misli, ali napredak bit će uviek praćen sumnjom, i kad bude čovjekov um mislio, da je došao do najveće visine, čut će osudu — »sad pođi sumnjat dalje«.

O vriednosti Kranjčevićeve poezije ovdje se ne mogu baviti. O njemu sam, kad je izdao zbirku kod Matice Hrvatske, već pisao dugu studiju u Novom Vieku. Tu sam rekao sve, što sam znao.

Ciraki Franjo, nekad tankoćutni i fini pjesnik, sad pabirči po liepoj knjizi »Rečenice«, koje će malo komu koristiti.

Zastupnik Perić spjevao je »Poslanicu o Ninu« prijatelju Ujeviću.

Poznati pripovjedač Ivan Lepušić izdao je malu pripoviest pod naslovom »Zločin i pravda Božja«.

Dr. Fran Gundrum hoće da svojom knjigom »Duhan« odvrati ljude od pušenja.

Fra Grga Martić javlja se pod stare dane prievodom Racinove »Ifigenije«. Prievod je u desetercu, a jezik je čist i zdrav.

Pojavio se i nov pripovjedač, Juraj grof Oršić-Slavetički, sa zbirkom crtica. Nazivlje ju »Prva knjiga«. Samo nek druga bude nešto bolja.

Od anonimnog pisca izašla je knjiga pod naslovom »Rat Hrvata s Madžarima u god. 1848-49.« Može se smatrati nelošim prilogom za najnoviju poviest.

Kod Dioničke tiskare ugledala je svietlo knjiga »Iz Grgina rovaša« od Rade. To je zbirka šaljivih crtica iz Slavonije.

Branko Drechsler pretiskao je iz Mlade Hrvatske ultradekadentsku novelu »Razbacana uda«. Stil je te novele čudan, unicum u našoj knjizi.

Maks. Horman daje u sviet drugo izdanje svojih konferencija o spiritizmu.

O publikacijama Jugoslavenske akademije reći ćemo koju u idućem broju.

Zadar.

VII.

(Mrtvi i živi)

Jednoga su zakopali u tuđini, gdje je i umro; za liesom hodilo je nekoliko prijatelja, a za njegovu smrt kod nas gotovo nitko nije ni znao. Hrvatska se štampa djelomice odužila tek nakon dva tjedna njegovoj uspomeni, a djelomice nije ni javila, da je umro.

Ta, živio je daleko od nas, nije pripadao nijednoj političkoj stranci, nijednoj akademiji, pa tko da se za nj brine?

Drugoga je narod veličanstveno i sjajno sproveo do groba, a sad mu tielo počiva u narodnom panteonu kod slavnih iliraca. Hrvatski narod treba da žali jednog i drugog. Oba su za narod živjeli i radili.

Kanonik Dragutin Parčić privezao je svoje ime radu, koji je bio i najpotrebitiji i najsvetiji za narod, radu, komu je cieli svoj život posvetio. Kad smo u otuđenoj rodnoj zemlji bili zaboravili materinski jezik, dao nam je slovnicu i rječnik, iz kojih smo ga opet učili i naučili, pa mu je Bog dao, da vidi i bolje dane; da vidi djecu onih, koji su iz njegovih knjiga učili rodni jezik, gdje iz njegova rječnika uče talijanskomu jeziku. Kad je u našim crkvama umirao naš jezik, očuvao ga je od smrti i ulio mu nov dah krepčeg života hrvatskim Ritualom i staroslovenskim Misalom. Da potonjem ojača snagu, spravio je i staroslovensku slovnicu i rječnik. Žalio je jedino, što nema novaca, da to dade tiskati, a čekati izvana ili iz rodne zemlje pomoć, znao je, da je ludo. Znao je dobro, da se čovjek ima uzdati samo u se, ta znao je i matice

spravljati i lievati slova sam, samo da Misal bude tiskan. Čovjek, koji nije našao za života ni priznanja od onih, koji su tu, da paze i nagrade one, koji za narod i za narodnu prosvjetu i knjigu rade, znao je, da je još teže naći novaca. Nije se ipak nikad nikomu i ni na koga tužio, radeći uviek kao crv u svojoj maloj sobici na Ripetti u Rimu, gdje bi osamljen, iza napornog rada, zaboravljen od svih i od svakoga, tražio zabavu i nasladu u glasbi ili u popravljanju različnih strojeva i malih mehanizama, kao kakav stari sredovječni alkimist. Dok smo ga imali živa, nismo znali, kakva čovjeka u njemu imamo, niti koliko nam je toga stekao; sada, kada ga nema, upoznat ćemo, da više nemamo nikoga ondje, gdje bi nam drugi Parčić najviše trebao — u Rimu.

Kanonik Ilijašević, zaboravljen u zadnjim godinama, nije mogao ni knjigom pjesama, izdanom godinu dana prije smrti, svratiti na se pozornost mlađeg naraštaja, koji napried korača, a pušta s vida one, koji zaostaju, ali je njegova smrt potresla srdcem sviju, i mladeži. Ako mu što skrivismo za života, okajasmo to pri pokopu! Sjećam se živo dobroćudnog lica i vesela starčeva razgovora.

Pričao mi pred dvie godine stare uspomene iz ilirske dobe, pričao o Gaju, a iz njegova se govora izvijao neki maleni Gaj. Bilo mi je žao vidjeti umanjenu sliku velikana, komu se divljah u svojoj duši kao narodnom velikom junaku, pa sam se starcu uklanjao, da mi ne smrvi ili umanji Gaja. Lani stadoh čitati starčevu novu zbirku pjesama, pa nakon malo stranica zaturih nekamo knjigu, da mi ne bi opet ona umanjila starčevu sliku. On je živio

još u svojim pjesmama u staroj ilirskoj dobi, a ja na početku 20. vieka. Bili smo daleko. A sad, kad je umro, ćutim, da je nešto s njim otišlo iz našega života. On je nosio u sebi nešto od naše prošlosti, bio je predstavnikom slavne dobe, dielom poviesti. Uza nj ti se činilo, da si suvremenikom ljudi i dobe, kojoj je on bio sudionik, i kojoj je crte on evocirao. Njegovom smrću nestaje jednog spomenika. Bijaše mio u svojoj starosti, jer nam je nosio nešto uspomena iz prošlosti. Bio je upleten u život, koji više ne obstoji. Bijaše nekom vezom između sadašnjosti i prošlosti. Ne ostavlja za sobom Bog zna kakva dragocjena djela. Ali što zato? Ima slučajeva, kad kritika strogo literarna nije kompetentna, jer veličina čovjeka nije uviek sadržana u onom, što on piše, već u onom, što on jest. A tko bi htio znati, što je Ilijašević, imao bi zaći u prve dane ilirskog preporoda.

Slava milim pokojnicima. Njihova je duša imala svoj korien u samom srdcu hrvatskoga naroda. Namriješe nam liepu baštinu, krasan primjer života i rada, posvećena na uhar narodu, u ime nekog višeg ideala. Živjet će oni uviek u uspomeni sinova hrvatske zemlje.

Car de sa vie à tous léguer l'oeuvre et l'exemple
C'est la revivre en eux plus profonde et plus ample.

Eugen Kumičić nastavlja pisati i izdavati knjige, a da ta plodnost, koja je najveći dio njegova talenta, ne ućuti ni najmanjeg umaranja. Do jučer je pisao novele, romane, drame, historične razprave, i to sve bez napora i uviek istom sigurnošću uspjeha, bar kod publike, a i kod dobrog diela kritike. Danas, nakon dvadeset četiri godišnjeg rada još većim žarom nastavlja svoje rodo-

ljubno djelovanje poticaja i buđenja narodne sviesti. On je sretan pisac, ima veliku publiku, valjda cieli narod uza se. Kako to? Možda zato, jer radije ide za publikom, negoli joj se nameće, jer traži, da joj ugodi, povodeći se za njezinim ukusom radije, negoli da ju svlada, nametnuvši joj svoj ukus. Vješt u izmišljanju i rješavanju zapletaja, zanimljiv, iako ne dubok u promatranju i pričanju, zna se uviek staviti na niveau publike, i računa vješto i sigurno s efektom. Ima, rekao bih, zvanje uspjeha.

Njegova nova knjiga Kraljica Lepa uzima mjesto uz ostale njegove knjige, uviek dobro primljene od publike, za koju kao da su izričito i napisane. Novom knjigom vraća se na prošlost, na doba nama milo, na doba hrvatskih kraljeva.

Nismo zaista mnogo napredovali, nismo ni bolji ni gori od starih naših pređa. Je li to zato, što je baš tako, ili zato, što je te naše stare pređe pisac digao iz naše dobe, pa prenio toliko vjekova natrag, tko bi znao? Svakako Kumičić je dobar, nije nam nikad rekao, da smo zli i nevaljanci. Krivi su nam uviek svemu tuđinci. A tako je bilo uviek. I našim pređima krivi su bili Latini, kao i danas u Istri, koju naš pisac dobro pozna, jer se tu rodio i nju nam opisao u novelama i romanima, nad kojima su tolike mlade oči zasuzile.

Historički roman (a tako ili nikako ima se nazvati njegovo novo djelo, koje ipak on ne zove nikako) redovito je vrlo pogibeljan žanr, ali jedino zloporaba ga čini nevaljalim i lošim. Sva Kumičićeva vještina nije mogla spasiti ovaj roman; zloporaba je dovedena do vrhunca, a njegova vještina jedino ju pokriva. Kumičić je knji-

ževni veteran, s kojim čovjek može i mora biti i strog i iskren. Historički je roman pogibeljan i težak posao za pisca, jer pisac nije suvremenik svojih junaka, niti ima dušu sličnu njihovoj, ni uzgojenu u istom duhu i ne može kazati nam dojam, koji na njih proizvode događaji, niti prikazati nam njihove skrovite naume, ideje i čuvstva. To osobito vriedi, kad su junaci historičke ličnosti, za kojih i radi kojih nastadoše znameniti događaji. To je bez sumnje ocutio i Kumičić, jer se pripravio na posao proučavanjem historičkih djela. Ali ima u proučavanju i shvaćanju poviesti različnih metoda: i dobrih i zlih. Možeš tražiti sintetičku sliku, sveukupni dojam, i možeš analitički iskati sve manje i veće uzroke. Nekoji se na primjer služe strogom analitičkom i znanstvenom metodom. Hoće li da prouče tuđi utjecaj na narod? Proučavaju filozofijske spise, i nauke i načela, koja najviše utječu na družtvo, bilo u vjerskom, bilo u političkom, bilo u civilnom pogledu, i prate te nauke, te ideje, od začetka, kroz njihov razvitak, sve dok se pretvore u djela i u izvanjske događaje, i poprime ono, što se samo po sebi izvija. Drugi nasuprot ima već gotovu svoju ideju i traži u poviesti, čime će ju podkriepiti.

On je već predvidio i utvrdio razvoj svega, jer sve ima da služi nekoj određenoj svrsi. Tad je poviest za nj kao neka rieka, koja ne ide svojim tokom. Ona je njegovo vlastničtvo, a on je tu, da svrati vodu na svoj mlin. Kao čovjek pun dobrih i praktičnih ideja on je vidio tu rieku i zamislio odmah, kako će se njom okoristiti. To je Kumičićev slučaj. Borba prava i slobode proti nasilju, borba naroda proti tuđini, to je, što nam treba sada. Tuđini

nas dave, oni su nam neprijatelji, oni će nas i zadaviti. Ne vjerujete li? Gledajte poviest propasti kraljeva hrvatske krvi! Latini su bili neprijatelji, Rim im je bio na čelu. Tako on umuje. Ako ne znate, što je bilo, on će vam sve to izpričati. To je on učio, na to je on dugo mislio. I zaista, misleći dugo o tom, on se zanio i stvorio u svojoj mašti neki posebni sviet, postavio u nj junake, kakve on ljubi, sa svim njegovim bolima, nadama. Njima je podao sve kreposti, kojima se divi, sve mane, koje ljubi, a zanos njegove mašte u svom žaru nema više uzde; diže se i raste strastveno, pa nam napokon daje neke napol fantastične stvorove, bez dobe, prostora i realnosti, neku maštaniju, u koju se sam bacio, da ih stvori.

Pjesnik žive mašte, rodoljub u srdcu, traži u historičkom romanu prigodu i priliku, da izlije pred nas svoju dušu i da slavi zemlju i stvar, koje ljubi i koje su mu svete. Ali nije opisao život ni dobu onoga vieka. Pružio nam je ganuća i užitka, ali ništa živo.

Kad njegovi junaci, kad Lepa na primjer razborito govori o politici i o poviesti, čini nam se, da je svakako valjalo u romanu to iznieti, jer je potrebito za cilj knjige. Ali kako i kad se to imalo iznieti? Ne svakako u onim časovima, kad je srdce prepuno intimnijih čuvstava i osjećaja, jer je tada prekoračio granice vjerojatnosti, izgubio s vida junakinju, da upravi rieč galerijama.

Ne ću ulaziti u potanku kritiku romana, kojega je glavna mana, što nema prave mjere; proporcija, a ni sama kompozicija nije sretna. Nešto je preveć razvučeno, nešto u nezgodan čas upleteno. Nekoji su prizori dugi, suvišni, preveć romantični; ima preveć sekundarnih epi-

zoda, upletenih bez potrebe, kao na primjer ljubavne epizode nekih sporednih lica i opisi kupanja robkinja, i drugi razni, što bi se lako dali nabrojiti.

Razprave o glagoljici, o politici Grgura i o stanju njemačkih prelata i samostana, nisu zaista zgodno upletene, kad se razvijaju pred skupštinom, gdje se ima birati kralj i preče stvari rješavati, ili gdje se ima pretresati radije o stanju hrvatskih prelata i samostana, što bi nas više zanimalo, kao što je valjda više zanimalo i goste splitskog nadbiskupa. Uobće je zamjeriti, da se pisac više bavi prilikama i pitanjima, koja se odnose na druge narode, nego li onima, koja se odnose na nas. Mi znamo preveć o Njemačkoj, a malo o Hrvatskoj; preveć o onom, što onda nije bilo najvažnije, a malo o onom, što je onda bilo odlučno. Ima uzto anahronizama u izrazima i u idejama i preveć. Sve ono o glagoljici liepo je, ali baš onda nije bilo najvažnije, jer ona nije bila u kritičnom času.

Ali pisac je imao pred očima naše doba i naša pitanja, a glagoljica je sad na dnevnom redu. Nije baš umjetničko ni ono njegovo uplitanje poviestnih ulomaka i tumača o Grguru, o Stjepanu VI. i Formozu, o Henriku IV., o hrvatskoj mornarici i mnogo toga, što je moglo ući u bilježke, i što je on sve naveo iz manualnih knjiga, bilo poviestnih, bilo crkvenog prava. Htio je dokumentirati roman, pa naveo većinom podatke iz »Handbucha«. I sami opisi su slabiji, nego u prijašnjim djelima.
Opisi su većinom bez kolorita, preveć nekud obćeniti, te ćeš mnogo puta naći, gdje počinje: »bio vedar krasan dan«, »osvanu krasan proljetni dan«, »krasan je proljetni dan osvanuo«, »tiha je i vedra proljetna noć«, i t. d. —

Opet često upotrebljava romantičku metodu, koja nam prikazuje neko tajno čeljade, gdje ide po noći, pa ga prati, dok mu napokon, nakon nekoliko stranica, kaže i ime. To je liepo, da se uzbudi zanimanje i radoznalost, ali to je zastarjelo sredstvo.

Još bih mogao zamjeriti, da u tom romanu vidimo samo život velikaša, a život i običaji prostoga naroda su sasma zaboravljeni. Ali ostavimo sve to i vratimo se na svrhu knjige. Pisac je, bez sumnje, pokazavši nam kobni plod nesloge, htio pozvati narod na slogu. Ali nije li više puta išao proti svomu cilju, zagradivši put, koji vodi slogi, dračjem, koje te odbija i ubada pri samom ulazu? Htio bih, da to pisac upozna i da bi upoznali svi, koji tu knjigu zavolješe, i to u interesu onih ciljeva, koje sam sebi postavlja pisac i koje je htio prikazati kao nauku poviesti.

U doba, kao što je naše, kad se radi o tom, da se bilo što zadobije i da se ne ponove stara zla, treba se čuvati krivih analogija u proučavanju poviesti i u prispodabljanju nje sa sadašnjošću. Kad hoćeš iz poviesti izvaditi lekciju za sadašnjost i kad se hoćeš svaki čas pozivati na izkustvo, treba paziti, da se ne prevariš u onom, što nas poviest ima učiti, i da nas prošlost ne razstavi još više, mjesto da nas sjedini i združi još jače, da ne stvoriš zabunu i smetnju mjesto mira i prosvjetljenja.

Preda mnom je još nekoliko knjiga. Samo malo rieči o nekojima. Antun Sasso preveo je Grobove Uga Foscola. Prievodu je dodao liep uvod, zgodan komentar i talijanski izvornik. Mnogo se pisalo u svako doba o potežkoćama u prievodima. Ne ću ponavljati stare tužbe, ali zato nisam ni tražio u prievodu ljepotu originala. Našao sam ipak

vjernost i uviek liepo pogođen smisao, te mislim, da će prievod olakotiti mnogima shvaćanje originala. Za tim je, rekao bih, Sasso i težio, premda je to često na štetu prievodu s pjesničkog gledišta, jer stih gubi krepčinu izraza. Često je, da napuni stih, umetnuo i suvišne epitete. Prievod je jednom riečju dobar, da se upoznaš s Foscolovim Grobovima, ali od male vriednosti kao književno pjesničko djelo.

Podnopoljski je izdao album slika pod naslovom »Iz Dekadence«. Opisuje propadanje bokežkog plemstva. Sadržaj je liep, zanimljiv i nov kod nas. Grjehota, što pisac nije znao njime stvoriti književno djelo. Knjiga je samo skup malih glavnih crta i poteza, bez ikakve kompozicije i razvoja. Junaci u knjizi nemaju ni zraka, ni prostora, da se razviju. Nekako nehajno i na brzu ruku pisac pripovieda, što je važnije, kao što to biva pri koncu pisma, i kad već nastupa sumračje ili nestaje papira. Knjiga je radije neka zastava negoli djelo. A ipak se mogao razviti originalan roman.

Jelovšek je završio svoj »Zbornik pouke i zabave« »Myrrhom«, dramom u tri čina od Stanka Dušića. Knjizi je motto: »Sve za ljubav i za ljepotu, Myrrha! Neka te ne smetu zakoni ljudski: oni su nepravedni, tašti i sebični, oni su prolazni. Ljepota i ljubav su vječne: samo je ono grieh, što njima ne služi«. — Sjeća te na Ovidijeve rieči: »humana malignas cura dedit leges et quod natura remittit, invida iura negant«. Dušićev motto nema smisla u drami, jer Myrrha počinja strašni grieh, ne za ljubav, ni za ljepotu, već, bar kako Dušić kaže, po nalogu bogova. Uostalom, kad pisac veli u Myrrhi, da zakoni ljudski

osuđuju sve liepo, misleći valjda, da je Myrrhina protunaravna požuda liepa, pokazuje, da je u njega najabnormalniji pojam ljepote. Myrrhin grieh je predmet, koji je obradio Ovidij u X. knjizi Metamorfoza i Alfieri u Tragediji.

Prvi nas pripravlja na grozni čin riečima: »Dira canam«, moleći nas, da ne vjerujemo, da se dogodio, ili bar da vjerujemo, da je i grieh stigla kazna. Onda nam pokazuje Myrrhu, gdje trpi prije grieha strašnu unutarnju borbu; pokazuje cielu grozotu grješne namisli u strašnom dojmu, što ga ona proizvodi na staru dojilju, kad joj Myrrha kaže, i u opisu prirode, pri grješnom času, jer mjesec bježi s neba, zviezde se sakrile, sve se skriva pod tamom, da ne vidi zločina, a moralno prirodno čuvstvo čitaoca zadovoljeno je time, što vidi grieh zauviek kažnjen od bogova: Myrrhu pretvorenu u stablo, koje uviek plače. Alfieri je našao potrebnim, da se u dugoj bilježci opravda, što je posegnuo za takvim predmetom, i u tragediji Myrrha i ne dolazi do izvršenja naumljenog zločina.

Naš Dušić je bio smjeliji; on se vratio na Ovidija, izostavio sve, što je kod ovoga ljudsko i naravno u čuvstvu, raztegnuvši u tri čina, što je stoput ljepše rekao Ovidije sve u 140 stihova, i tako napisao dramu bez ičega dramatičkog, dramu, koja se dramom ne može zvati, kao što se ne može zvati uobće nikavim književnim djelom, već jedino zlim djelom s estetičkoga, književnog i moralnog gledišta.

To mu je trebalo ozbiljno reći, jer se on pokazao uistinu preveć malo ozbiljnim prema občinstvu. Pojava, kao što je Myrrha, tumači se jedino našim nekojim prili-

kama. Pred malo godina »Mladost« i »Život« okupiše kolo mladih književnika, od kojih mnogi imadu liepih svojina, ali koji svi preveć računaju na »kamarateriju«. Pro- izlazi odatle za nekoje neko prebrzo zadovoljstvo i prezir publike pa njegovanje škakljivih predmeta, kao što i čudnih afektiranih i precioznih umjetničkih oblika, kojih većina ne razumije. Da ne držim ništa do njihova talenta, ne bih im ni ovako govorio, jer bi zaista inače bolje bilo prieći mukom preko takvih djela kao što je Myrrha.

Rikard Katalinić-Jeretov izdao je pod naslovom Inje, svoje kratke crtice. Mnogo ih je; veće su, nego su ih napisali i Baudelaire, i Turgenjev, i Ragusa-Moletti i naš Mažuranić. Nekoje su tek najobičnija parafraza ili primjer nekih uobičajenih izraza. Kaže se na primjer: »prošla je godina pak?«; »prava zmija«; »radi kao mrav«; »sve umire«; »crna mu je duša«; »novac je moderni kumir«, a naš Jeretov to sve dokumentira kakvom crticom. Druge su obične i jednostavne refleksije ili opazke, koje mogu pristati tokom kakva članka, propoviedi ili što slično. Nekoje su nategnute, da izvedu jači dojam, a nekoje slabo izrađene. Mnoge su slične, jer se vrte oko istog provodnog motiva, na pr. oko prevarene djevojačke nevinosti. Ali ipak ima i dobar broj vrlo zgodnih i liepih, a te su: »Snieg«, »Pradavna pričica«, »Zimska idila«, »Labud«, »Muha«, »Tramvajski konj», »Gavran«, »Ševa«, »Koka«, »Milosrđe«, »Moro«, »Divlja ruža«, »Ajde misli moja«, »Zlatna ribica«, »Neopravdane suze«, »Moj znanac«, »Paragraf«, »Metamorfoza«. Različne druge bile bi i ljepše, da nema pri dnu moralna aplikacija od samoga pisca. Pjesnička je ljepota više u sugestiji

negoli u izrazu. Pisac misli, da će proizvesti veći dojam izravnim opisivanjem svoga čuvstva, ali tim će lakše taknuti srdce, no teže će stvoriti nešto umjetničko i pjesničko. Ovakvo, kakvo je, Inje je knjiga za svakoga. Jednostavniji će čovjek naći velik broj crtica po svom ukusu, nešto finiji i obrazovaniji čitalac naći će ih manje, ali nitko ne će moći reći, da nije našao ništa.

Eugenij Kumičić pretiskao je novele Slučaj, Broj 84 i broj 85, i Crn Božić.

Nekoji S. P. i N. A. izdadoše studiju Dr. Antun Tresić Pavičić. Vidi se, ljube pjesnika, ali njihova će mu ljubav malo pomoći. Za kritičara hoće se vještine i umieća.

Svetojeronimsko družtvo razaslalo je u sviet svoje knjige, naime: Danicu i četvrti dio pripoviesti iz hrvatske poviesti i dvie pripoviesti: »Mučenici« i »Čovjek snuje, a Bog određuje«. Tendencija im je dobra, a prva je iz starokršćanske dobe, dok se druga bavi seoskim životom.

Dvie dobre prigodne knjige jesu Borba za glagolicu od Prodana, i Hrvatski zavod Sv. Jerolima u Rimu od Jelića.

Velimir Deželić izdao je knjigu Inkunabula zagrebačke sveučilištne knjižnice, a dr. Šurmin Bilježke za hrvatski preporod, gdje ima dosta toga iz netiskane Gajeve korespondencije.

Fran Folnegović objelodanjuje svoje uspomene pod naslovom Doživljaji i dojmovi.

Josip Matica daje nam prievod dvaju poljskih romana od Kraszewskoga: Morituri i Resurrecturi.

Hrvatska Misao doniela je u zadnjim svezcima prošle godine studiju o Kranjčeviću od Marjanovića. Kritičar se više divi kod pjesnika onomu, što mu on sam meće u pjesme negoli onomu, što u njima imade. Ne mećimo u Kranjčevićeve pjesme i čega nema, kad i tako u njima ima dosta toga, da ga priznamo pjesničkim prvakom.

Mlada Hrvatska je prestala izlaziti.

Politeo je pokrenuo novu smotru »Prava hrvatska misao«. Prvi je broj u cjelini iz Politeova pera. Čita se rado. Nadamo se, da će se u drugim brojevima držati bolje programa i u literarnom dielu, i da će »pratiti književni pokret u domovini i na zapadu«. Ne znamo, hoće li uviek sam izdavač pisati sve članke kao i sada. Ako je tako, ne će nikad svoju Smotru moći pretvoriti u veliko političko-književnu smotru, po primjeru drugih naroda. Takvom je morao biti Vienac, te sam i ja s Politeom u tome, jer ovako imamo »Nadu« i »Vienac«, što izlaze dva puta mjesečno, oba ilustrirana, a oba gotovo uviek i s istim piscima. Dosta bi i jedan bio, a Vienac bi se imao podignuti do velike mjesečne smotre bez ilustracija. Prvi je broj »Vienca«, koji je sad prešao u ruke Đalskoga i Dežmana, dosta zanimljiv i donosi sastavke priznatih pisaca.

»Prosvjeta« napreduje liepo, a obećava mnogo raznovrstnog štiva. Bez velikih umjetničkih aspiracija, ovo je pravi obiteljski časopis, vrlo zgodno i vješto uređivan. Valjda će ipak iztisnuti iz naših kuća »Dom i sviet«, koji neprestano kvari srdce i ukus čitaoca nekim nezgrapno i ludo izabranim prievodima, pred kojima izčezava i ono malo dobra, što je kadikad u njemu.

»Nada« donosi u prvom broju početak studije Ljudevita Dvornikovića o Đalskomu.

Zadar, 10. siečnja 1903.

(Glasnik Matice Dalmatinske II, str. 64—68, 180—185, 316—321, 403—410)

VIII.

(1847.-1897. — Za procvat hrvatske knjige)

1.

Tko čita hrvatsku poviest, naići će na ove redke: »Danas, u subotu 23. listopada 1847. odlučiše jednoglasno slavni staleži i redovi kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, da se narodni naš jezik umjesto latinskoga na čast diplomatsku uznese«.

Te godine proglašen je hrvatski jezik službenim u Hrvatskoj.

»Sve je pokazivalo, veli pisac iz one dobe, da osjeća važnost ovoga časa, koji nam ključe poda od buduće slave i veličine — na koji dan smo dobu latinsku zaglavili, da ljepšu i slavniju nastupimo«.

Naši će potomci pak čitati u poviesti: »Dne 23. listopada 1897. izpunila se petdesetgodišnjica proglašenja hrvatskoga jezika službenim jezikom u Hrvatskoj. Hrvati se nažalost toga nisu ni sjetili i nisu proslavili uspomenu svojih pređa, što su im tu stečevinu izvojštili«. Možda će kakav duševni povjestničar opaziti, da je nekoliko

mladih Hrvata dne 18. travnja 1898. na naukama izvan domovine, u Pragu, proslavilo dan svoga jezika i da su tom prigodom izdali malenu spomen-knjigu. Ovako će naši potomci, a što da mi rečemo pri ovakvim događajima?

Zaista u naše doba svaki narod slavi uspomenu svih važnijih događaja i pokreta, što su makar nešto pridonieli njegovu napredku i procvatu, pa se odužuje i spram svojih boljih sinova prigodom kakva njihova jubileja. Hrvatske novine o tom nas uviek izvješćuju, pa i nedavno, kad je sjeverni maleni narod slavio 70-godišnjicu velikoga svog pisca Ibsena, hrvatske su nam novine to javile, a cienile valjda i nuždnim, da se tom prigodom i one bave sjevernim velikanom. A eto prošla petdesetgodišnjica događaja za nas znamenita, koju je trebalo da čitav narod proslavi, a mi nismo ipak ništa učinili.

Evala praškoj omladini, koja je htjela izpraviti taj grieh. Zato veselo pozdravljam njezinu spomen-knjigu, premda žalim, da nije bolja, ljepša i sjajnija. Kad je već bila naumila izdati takvu knjigu, bijaše joj se obratiti na ljude, koji bi bili bolje i ljepše prikazali barem kulturni razvitak u Hrvatskoj u ovo zadnjih 50 godina. Tim bi ona i više pridoniela upoznavanju i tjesnijem bratinstvu našega naroda s braćom Česima.

Priznajem, da u spomen-knjizi ima nekih priličnih članaka, a osobito je liepo pismo dra Š. Mazzure, koji nam u malo stranica zanosno i čuvstveno predočuje glavne momente nedavne prošlosti. Žalim samo, što je onako slab pregled hrvatske literature posljednjih 50 godina. Iz tog članka ni Hrvati, a ni Česi ne će steći kakav

pojam o našoj književnosti, a naći će u njemu samo suhoparan katalog hrvatskih pisaca.

Godine 1885. bijah još đakom, ali se živo sjećam, kako me bijaše oduševila spomen-knjiga o ilirskom pokretu, što tad bijaše izdana u Zagrebu pod naslovom »Slava preporoditeljem«. — Žalostno, što je u 13 godina u glavnom našem gradu rodoljubni zanos tako obamro, da se nije oćutjela potreba, da se bar nešto slično učini.

Ali ne ću dalje o tom. Nisam uzeo pero u ruke ni zato, da spominjem Hrvatima, što oni svi dobro znadu, ni zato, da kritiziram spomen-knjigu hrvatske omladine u Pragu. Za me sve to ima jedino važnosti u tom, što pokazuje najasnije, u kakvim nevoljnim prilikama mi sad živimo, a istodobno pokazuje naše mane i što nam nedostaje, a umni ljudi bi pak po tom mogli i naći tu kakve pomoći i kakva lieka. Ja želim, da se takvih ljudi kod nas nađe, a međutim neka mi čitaoci dopuste, da i ja iskreno dadem oduška svojim čuvstvima i nabacim na papir neke misli, što mi se glavom motaju. Možda ne će biti ni svaka luda.

Tražio sam u poviesti uzroke i izvor znamenitom događaju 1847., a u našoj sam suvremenoj poviesti gledao, ne bih li našao uzroke žalostnom i sramotnom događaju 1897. — U tom sam došao do zaključka, da je književnost najviše pridoniela narodnom preporodu i buđenju hrvatske sviesti 1847., i da nas ona jedino može opet probuditi od mrtvila i nehaja, u koje smo zapali opet nakon 50 godina. Veliki naš pisac Đalski je to već uvidio, a dokazom su nam »Osvit« i »Radmilović«.

Zora puca, bit će dana, pjevao je pun nade i oduševljenja naš najveći pjesnik. I zaista zora bijaše liepa, rujna, ali sunce se samo začas pokazalo. Nadvili se odmah nebom mrki oblaci, zastrli nam sunce, a brzo nastupila hladna crna noć. Kad je Đalski htio prikazati naš današnji život, nazvao je to svoje djelo »U noći«, napisao je »Osvit«, zašavši u prošle dane, ali nije napisao »Dana«. Hoće li ga napisati koji potomak? Dao Bog!

Ilirskim dobom započela je nova era za hrvatski narod, era preporoda. Taj je književni pokret uzbudio u narodu ljubav za svoj rod i jezik. Njemu možemo zahvaliti, što je hrvatski sabor, koji je god. 1826. bio zaključio, da u Hrvatskoj nema biti službeni drugi jezik negoli latinski, poslije 20 godina je jednoglasno proglasio svoj hrvatski jezik službenim jezikom.

Ostanimo časom pri ilirskom pokretu. Iz njegove poviesti još ćemo nešto naučiti.

Poznato je, da su naši preporoditelji odabrali ilirsko ime u nadi, da će tim imenom okupiti oko sebe sve južne Slavene. Nažalost se prevariše, pa iza samih 10 godina uvidješe, da tim, što su oni žrtvovali iz bratske ljubavi svoje ime, nisu ipak sebi privukli srbsku braću. I oni napustiše sasvim ime ilirsko. Grjehota je samo, što se opet našla zabludjela duša, te radi slavenske uzajamnosti stvori »jugoslavensku« literaturu, kad su Srbi svoju zvali srbskom.

Takve se zablude u naše dane opet pojavljuju pod drugim oblikom.

Naš je narod za doba driemeža i mrtvila čuvao svoj jezik i jeziku svome ime. Naši preporoditelji naučiše od naroda zvati svoj jezik hrvatskim.

A sad što uzvraćamo na dar narodu: njegov jezik pod tuđim imenom, pa ga po školama učimo nazivati hrvatski jezik srbskim jezikom, ili još i gore srbsko-hrvatskim. Jadnog li naroda!

Otuđiše mu se sinovi, te mu sad otimlju i najmiliju svetinju, koju je on pod stoljetnim progonstvom kao amanet čuvao u svojoj kolibici, pripjevajući tužne, ali i junačke pjesme uz gusle javorove i uz suhi komad hljeba, kadkad i krvlju nakvašen.

Ja zaista ne znam, čemu mi za nekakvu ludu solidarnost, koje nema i ne može biti, žrtvujemo naš narod i naš jezik, kad Srbi zovu svoj narod i svoj jezik samo srbskim, pa ni tim zadovoljni nisu, nego još hoće, da nam i naše neke pisce otmu. Kad bi i oni zvali svoj jezik ilirskim, jugoslavenskim i srbsko-hrvatskim, tad iako ne bih mogao odobriti, da mi sliedimo njihov primjer, ipak bi se to moglo donekle i razumjeti, ali da se mi žrtvujemo za ljubav drugomu, koji nas ne ljubi, to bi bila ludost, da nije grieh. Liepa je slavenska solidarnost, ali jedino kad nije na štetu narodne individualnosti, kao što ne bi bila sa Češkom na pr. i s Poljskom.

Mi zaista, iako ne odobravamo rad posljedica, ipak se divimo velikodušnoj ideji slavenske uzajamnosti kod Ilira, jer su oni gojili tu ideju nadom, da će prednjačiti i voditi slavenske južne narode, ali sada Hrvati, koji brane slavensku uzajamnost sa Srbima, ne misle time spojiti uza se Srbe i biti na čelu, već nasuprot hoće imati

Srbe na čelu. A drugčije ne bi moglo ni biti, jer su se oni ipak dočepali slobode u svojoj kući, te bi već zato kao slobodan ujedinjen narod u svakom političkom i družtvenom pokretu imali prvenstvo pred nama.

Iliri su preveć zahtievali, pa su se u svom zanosu i prevarili; današnji se Hrvati preveć ponizuju i u svom malodušju griješe. Prvima je oprošteno, jer su mnogo ljubili, drugima se ne će oprostiti, jer premalo ljube. Ja, da pravo rečem, još vapijem za hrvatskom solidarnošću, a bio bih sretan, kad bi se i samo raztrgnuta uda hrvatske majke spojila. Tad bismo mogli i dalje tjerati širu neku slavensku uzajamnost, a ne bi nas lako nitko pozobao. Ali tomu svemu od naših poličara malo se nadam, moje su nade jedino u književnicima. Ako nije Dalmacija, ako nije Bosna i Hercegovina smatrana sasvim srbskom zemljom, zahvalimo starim i mladim piscima, koji te svoje zemlje zovu hrvatskim, a tim imenom jedino zovu i svoj jezik i svoj narod.

U užoj Hrvatskoj nema sumnje da sve to više pada hrvatska sviest, a pomoću zlo shvaćene slavenske uzajamnosti preotima mah među Hrvatima srbska ideja. Eno u Hrvatskoj hrvatski zastupnik, uz koga dobar dio mladeži prianja, ne žaca se svoj narod i svoj jezik nazivati srbskim, kao što i hrvatskim; eno inteligencija u Hrvatskoj mukom prolazi preko petdesetgodišnjice hrvatskoga jezika, ali zato živo sudjeluje i šalje odaslanike svojih kulturnih zavoda na Vukovo slavlje u Beograd. Hrvatsko se slavlje ne slavi, a srbsko se slavlje slavi.

Čemu da tražimo još dokaza na potvrdu te žalostne činjenice, da hrvatska sviest pada? Pred očima ih je dosta svakomu, koji hoće da ih vidi.

Ali se ipak naši ljudi varaju i misle, da je u Zagrebu budna hrvatska sviest, da ima rodoljublja, valjda zato, što izlazi toliko dnevnika i što jedan drugomu spočitava, da je manji rodoljub od njega. Ali to je sve samo pojava stranačke strasti, a ne hrvatskog patriotizma. Tu se ne gleda na hrvatstvo, već na stranke, pa tko ne pripada stranci, toga odmah na križ, bez obzira, da li je zaista za Hrvatsku štogod učinio, mjesto da biva obratno, naime da se oprosti i koja politička zabluda radi zasluga stečenih za dom, bilo perom, bilo drugim načinom.

Nastala je pomutnja pojmova, pa se stvari krivo shvaćaju, pa se krivo sudi i osuđuje. Jasno je dakle, da takvi naši današnji strančarski političari ne mogu uzbuditi u narodu hrvatsku sviest. To jedino može učiniti književnost, koja je to i prije učinila kod nas i drugdje, koja se zna uzdići povrh stranačke strasti i koja sama po sebi i bez ikakva tendencioznog pisanja diže narodnu sviest i budi ju. To nam svjedoči poviest svih naroda. Što više dobrih pisaca ima narod, to je ponosniji i to više se pouzdava u svoju snagu. Smalakše li mu književnost, on gubi svoj ponos, gubi narodnu sviest i propada, a nema čime da se diči.

Zato i mislim, da je u današnjim prilikama dužnost svakog Hrvata ta, da pripomogne procvatu književnosti. Tim će se načinom razvedriti i očistiti i političko obzorje.

A kako da procvate književnost? Tim, da se bolje primami javnost knjizi i da se književnicima bolje pomaže sa strane onih, koji to mogu.

2.

Ja, hvala Bogu, nisam od onih, što uviek jadikuju, da nemamo vrstnih sila na književnom polju, ali vidim, da književnici ne nalaze odziva u narodu, a time mislim kod inteligencije, za koju i pišu. Uobće javnost malo mari za književnost, jer je i ne poznaje. Trebalo bi dakle upoznati ju s našom knjigom, i to počevši od starije dobe pa sve do dana današnjega.

Treba naime izdati poviest hrvatske književnosti. Na to je zvana Matica Hrvatska. Žalostno je uistinu, da naš narod nema iza toliko vjekova nijedne poviesti svoje knjige, a ima čak i poviest stare grčke književnosti u dva debela svezka. Akademija dobro čini, što izdaje starije naše pisce i pojedine književne studije o njima i o njihovim djelima. Akademija tim priprema gradivo potrebno učenjaku, da pomoću toga napiše ručnu knjigu. Matica Hrvatska izdaje knjige za šire občinstvo, pa nek se postara i za poviest hrvatske književnosti. Pobrinula se je odavna za izdavanje poviesti svjetske književnosti, te već turila u sviet nekoliko knjiga, koje nam predstavljaju jednu ili drugu dobu, jednu ili drugu granu književnosti kod Rusa, Francuza i Niemaca. Zašto ne bi što takvo i za svoju književnost učinila? Ne treba da se posao povjeri samomu jednom čovjeku; nek se razdieli

među više njih. Jedan može proučiti dubrovačku književnost, drugi na primjer ilirski pokret, treći naše suvremeno doba, i t. d. Hvala Bogu, u Hrvatskoj ima ljudi, koji bi se toga mogli prihvatiti, a valjda i uspjeti. Pa sve da i ne bi podpuno uspjeli, glavno je, da se štogod započne. Doći će drugi, koji će se njihovim djelima znati služiti i učiniti, što oni nisu učinili. Matica uz malo dobre volje može tomu doskočiti. Eto, ona zna naći ljude, koji će joj napisati poviest romana ruskoga, francuzke drame i t. d., pa će moći naći ljude, koji će znati opisati i pojedine dobe naše književnosti. Dakako bit će posao malo teži; ne će se moći imati pri ruci toliko pomoćnih djela, kao za pisanje o francuzkoj, njemačkoj ili ruskoj knjizi, ali ipak ima nešto gradiva. Ja znam, da ga je već dosta naznačio sam prof. Scherzer u nekim svojim važnim člancima u Sarajevskoj Nadi 1897. — Mi ne možemo sad ni predvidjeti, od kolike bi koristi bilo takvo izdanje za naš narod i koliko bi to povećalo u intelegenciji ljubav i zanimanje za hrvatsku književnost.

Osim toga još bi se štogod dalo učiniti, samo kad bi bilo iniciative kod zagrebačkih književnika.

Prije nekoliko godina namislio je skup talijanskih književnika započeti niz konferencija, koje bi se držale kroz nekoliko godina u Firenzi, i razvile pred očima Talijana »Talijanski život«, počevši od njegova začetka i izvora, sve do današnje dobe. Što se zamislilo, to se pokušalo, i to je uspjelo. Konferencije su sad već pri koncu, a tko ih nije čuo, može ih čitati, jer su izdane u više od 10 svezaka pod naslovom »Vita Italiana«, a doživjele su već treće, a neke i četvrto izdanje.

Tu je razdieljeno sve po vjekovima, a za svaki viek ima nekoliko konferencija o poviestnim događajima, o javnom i privatnom životu, o književnosti, o umjetnosti i t. d. Tako eto bez muke, pače uz zabavu, može Talijan imati jasan pojam o svojoj prošlosti i o sadašnjosti. Tim upoznaje svoje velikane, svoj dom i sve to više za nj u njegovu srdcu raste ljubav...

To bi trebalo zavesti i u Zagrebu. Zašto da se ne pruži uz ostale zabave i poučnija, plemenitija zabava obćinstvu, kao što su bile one konferencije? — Svud u Njemačkoj, Francuzkoj i Italiji su uvedene takve konferencije, i sve to više se uvode. Pa zar ne bi uspjele i kod nas? Samo da bi se pokušalo! U Zagrebu ima dosta ljudi, koji bi mogli za uru, dvie hrvatskoj inteligenciji govoriti o kakvom periodu naše književnosti, ili o javnoj našoj upravi, ili o javnom životu za neke dobe u Hrvatskoj. Pa ako nema za svaku struku i granu čovjeka u Zagrebu, nek se pozove i tkogod, koji živi drugdje; ta Talijani zovu čak i same francuzke akademičare, da im govore o talijanskoj poviesti.

Ja sam uvjeren, da bi se tim mnogo probudilo zanimanje javnosti za književnost, i da bi se tako najbolje odgojila hrvatska sviest.

Još ću jednu, pa sam svršio. Treba uz to pomoći i našim književnicima. Treba njima nakladnika za izdavanje njihovih djela. — Matica Hrvatska izdaje malo knjiga, Dionička tiskara još i manje, a drugih nakladnika i nema za liepo djelo, već samo ćeš još koga naći za prievod senzacionalnih gadnih romana ili novela. Zašto se tako događa? Ako je što dobra u književnosti, to ti je red

tražiti po starim novinama i časopisima. Pisac obično nema čime da na svoj trošak izda knjigu, i tako malo tko zna za ono, što je pisao.

Ja mislim, da bi ipak Dionička tiskara i Matica Hrvatska mogle uzeti u svoju nakladu nešto više knjiga, i to bar od boljih pisaca...

Promislimo samo, da sve Kranjčevićeve pjesme, spjevane poslije god. 1883., a ima ih dobrina razbacanih po novinama, i nisu još izdane u posebnoj knjizi.

I Matica Dalmatinska mogla bi pomoći. Zašto ne bi ona izdavala na svoj trošak djela, barem priznatijih pisaca u Dalmaciji.

Mnogo bi toga tako ugledalo svietlo, što je sad malo komu poznato, a tim bi se nemalo i hrvatska književnost obogatila, a i javnost bi se tako bolje upoznala s našim piscima...

(Novi Viek III, 1898, str. 20—26)

BILJEŽKE

Prievod citata na stranim jezicima

(Prva brojka označuje stranicu, a daljnje brojke broj citata na dotičnoj stranici.)

Str. 6. [1]) slovničare, jezikoslovce

[2]) retoričare (one, koji poznaju retoriku)

8. »Ako držite, da je u ljudskoj prirodi bitna stvar razum, uzet ćete razum kao junaka te ćete prikazati velikodušnost i krepost. Ako vaše oči prianjaju uz spoljašnji ustroj, te ih privlači samo tielo, odabrat ćete kao ideal tielo i slikat ćete pohotno meso i snažne mišice. Ako smatrate, da je najznatniji dio čovjeka u osjećanju, za vas će biti ljepota jedino u živim uzbuđenjima, pa ćete slikati nastupe suza i nježne osjećaje. Vaše mišljenje o ljepoti, vaš pojam o zbiljskom čovjeku sačinjavat će vaš pojam o idealnom čovjeku, vaša filozofija upravljat će vašom umjetnošću.«

9. [1]) zabavljač

[2]) »U svakome od nas postoji stanovita navika, koja ga vodi, prisiljava da gleda najprije onamo pa ovamo, dugo ili kratko, sporo ili brzo, nàdajući ovamo slike, onamo filozofiju, podalje opet izsmijavanje, u tolikoj mjeri, da tu uviek bude neko djelo, koje on izvodi bezpogrješno, jer je ta potreba postala njegovom prirodom, njegovom voljom i njegovim ukusom. Umjetnici to zovu talentom.«

[3]) »Treba razmatrati ljudska djela, a posebno umjetnička djela kao činjenice i proizvode, kojima valja obilježiti značajke i potražiti uzroke, ništa više.«

Str. 10. [1]) Filozofija umjetnosti

[2]) Dandanas se književna kritika mora (i ne može drugčije) sastojati samo u tome, da se na nove činjenice, odnosno na slied očito novih činjenica primieni historijsko i estetsko zapažanje, koje je na svaki način individualno i relativno; no vriednost mu podaje onaj, koji ga vrši, kao i temelj, što ga je to zapažanje steklo dugim i racionalnim izkustvom u izpitivanju i uzpoređivanju većeg broja sličnih i različitih činjenica u doba, na mjestu i pod uvjetima sličnih i različitih obilježja.

13. »...i ako kritika ne donosi prve uspjehe, ona ih svojim suđenjem potvrđuje ili poništava... Ona je promišljeno mišljenje, dojam, što se stiče u drugom času, onaj, koji obično ostaje te ima posljednju rieč u pitanjima umjetnosti i ukusa.«

14. »Ne marimo za vaše povlastice«.

15. [1]) »Kod svakog protivljenja čovjek ne gleda, da li je opravdano, već, bilo krivo, bilo pravo, kako da ga se rieši; mjesto da izpružimo prema protivljenju ruke, mi pružamo pandže.«

[2]) »Ništa nije tako nevriedno kao razpoloženje množtva.«

[3]) »Ja držim, da je ružno, kad množtvo nešto hvali.«

36. »Umjetnost i Ljepota«: »Kakva god bila raznolikost sredstava, koja upotrebljavaju različite umjetnosti, ona sva teže k istome cilju pomažući i nadomješćujući jedno drugo, sva ona počivaju na istim načelima, razvijaju se u istome redu, kvare se zbog istih uzroka; u svojim različitim fazama one su uviek samo izraz vladajućih vjerovanja, ona nuždno sliede njihov napredak i njihovo propadanje, s njima se rađaju i utrnjuju.«

38. [1]) »Klasični čovjek bijaše junak, koga su sve primitivne književnosti jedinoga smatrale dostojnim svoje pažnje. Radnja toga junaka odgovarala je skupini vjerskih, monarhijskih, družtvenih i ćudorednih nazora, na kojemu je temelju počivala ljudska porodica od svojih najstarijih organizacionih pokušaja. Povećavajući svoju osobu u dobru ili u zlu klasični je pjesnik većma predlagao primjer onoga, što bi trebalo ili ne bi trebalo biti, nego primjerak onoga, što je već postojalo u zbilji.«

[2]) »Svaka književnost, koja nema za cilj usavršljivost, ćudorednu pouku, ideal, jednom riečju ono, što je koristno, rahitična je i nezdrava, mrtvorođena književnost.«

Str. 39. [1]) »U književnosti kao i u politici narod nagonski sliedi ljude, za koje osjeća da mu pripadaju, koji su načinjeni od njegova mesa i od njegova duha, izmieseni od njegovih odlika i od njegovih mana.«

[2]) »Prikazujući način obstanka cieloga svog naroda i cieloga svog vieka pisac okuplja oko sebe sve simpatije čitavoga svog vieka i čitavoga svog naroda.«

42. [1]) »Da se izvrši napredak plemena, treba izvršiti napredak pojedinaca.«

[2]) »vodiči svoga plemena.«

43. »Put Dobrote! put Pravde jake i jasne!
»Put velikog oproštenja! stupajte, uviek stupajte!
»Put Iztoka! put Zviezde! put Svietla!
»Suprot studeni, suprot vjetra, suprot mraka,
»Brzo bit' će nagrada vam prva,
»Da stado vas sliedi težkim krokom.«

47. [1]) »Onima, koji imadu dvadeset godina...«

[2]) »nije teorija, koja se hladnokrvno može upotrebiti, nego stanje osjetljivosti, nutarnje razpoloženje, koje se veoma razlikuje od formule i ne može u nju ući.«

63. [2]) »Mistici u sadašnjoj književnosti«; »preporod religiozne misli«.

Str. 64. »Praskozorje doba obće Sreće, nesuzdržljivoga Svietla, konačnog Sklada, neodoljive Ljubavi.«

65. »mlada mladost«

66. [1]) »Mnogi znadu odviše pisati, premalo njih znade živjeti.«

[2]) »Razmišljanja o suvremenim smjerovima«

80. »Jedan cviet ne čini proljeća«

94. [1]) »Bog to hoće! u oprečno vrieme
Svatko radi i svak služi.
Jao onom, koji braći svojoj veli:
Ja se vraćam u pustinju!
Jao onom, tko uzima svoju obuću
U času, kad mržnje i sablazni
Razdiru uzbibani puk.
Sram bilo mislioca, koji se osakati
Pa odlazi ko bezkoristan pjevač
Kroz vrata gradska.«

[2]) »Sram bilo onog, tko pjevat može, Rim kada gori,
Nema li dušu i liru i oči Nerona.«

95. »...narodi su žene, koje vode
Zlatne zviezde božanskih misli.«

122. »Predaja — veli Brunetière — nije za nas ono, što je mrtvo, ona je naprotiv ono, što živi; ono, što nadživljuje iz prošlosti u sadašnjost; ono, što nadilazi sadašnji čas; a od sviju nas bit će to za one, koji će doći za nama, tek ono, što će živjeti više nego mi.«

123. »u skladu s tradicijom, u smislu tradicije i pomoću tradicije.«

125. »Umjetnost i moral, Ideja Domovine, Neprijatelji francuzke duše.«

142. »Žao mi je svieta.«

146. »Potrebno je, da bude krivovjerjâ«

Str. 185. »Je li to život jednog čovjeka? Da, i život drugih ljudi također. Nitko od nas nema čast imati život, koji bi bio samo njegov. Moj je život vaš, vaš je život moj, vi živite ono isto, što i ja.«

218. Jer svoga života svima zavještati djelo i primjer
Znači ponovo u njima oživjeti ga dublje i šire.

224. »Ljudska je briga dala zlobne zakone, i što priroda dopušta, zavidno pravo uzkraćuje.«

225. »Strašne ću stvari pjevati.«

SADRŽAJ

Naše književne nevolje i kritika 5
Nešto o seoskoj noveli 17
Važno književno pitanje 35
Mlađi naraštaj u književnosti 44
Manje programa, više djela 82
Individualizam u književnosti 89
Stari i mladi 99
»Životu« 108
Odgovor dra. J. Čuke (Jakša Čedomil) 111
Discours de Combat 117
O liepoj knjizi 126
Pred viekom 149
Književna pisma:
I. (Matica Hrvatska, Mulabdić, Viktor Car Emin, Cippico, »Život«) 152
II. (Politeo, Jeretov, Ivanov, Varia) 163
III. (Nikolić, Devčić, Sabić. Novije knjige i časopisi) 179
IV. (Fra Grga Martić, Nove knjige, Književni časopisi) 190
V. (Knjige i časopisi) 198
VI. (Nazor, Deželić, Kranjčević. Varia) . . . 207
VII. (Mrtvi i živi) 216
VIII. (1847.—1897., Za procvat hrvatske knjige) . 229
Bilježke 241